

เมื่อสื่อพิธีกรรมเป็นผู้นำแห่งความสุข

กาญจนา แก้วเทพ

สารบัญ

1. หลากหลายแต่ใจเดียว
2. ข้อตกลงเบื้องต้น
3. ส่วนที่ 1: การรู้จักคุณลักษณะของสื่อพิธีกรรม
4. ส่วนที่ 2: การทำความเข้าใจกับคุณลักษณะขั้นมูลฐานของสื่อพิธีกรรม
5. ส่วนที่ 3: แนวคิดทฤษฎีที่สพส.ใช้ในการทำงานกับสื่อพิธีกรรม
 - 5.1 บ้านสองชั้น : สื่อพิธีกรรมกับบริบทชีวิตที่เป็นจริง
 - 5.2 ไฟฉายยี่ห้อ "การสื่อสาร"
 - 5.3 ไฟฉายยี่ห้อ "การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดทางวัฒนธรรม"
 - 5.4 ไฟฉายยี่ห้อ "บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม"
 - 5.5 ทฤษฎีโลกศักดิ์สิทธิ์/โลกสามัญ
6. ส่วนที่ 4: กระบวนการทำงานกับสื่อพิธีกรรม
7. 4 กรณีศึกษา
8. บทสรุป

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ ยึดหลักปักแน่นกับงานสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขภาวะ
โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริม
สุขภาพ(สสส) 2549

เมื่อสื่อพิธีกรรมเป็นลำนำแห่งความสุข

กาญจนา แก้วเทพ

1. หลากหลายแต่ใจเดียว

ในการทำงานของโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) นั้น เราได้พบว่า ภาควิชาที่เข้ามาร่วมกิจกรรมกับสพส. นั้น มีความหลากหลายอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นความหลากหลายทั้งด้านภูมิภาค วัฒนธรรม ประเพณี เชื้อชาติ ศาสนา อาชีพ ฯลฯ แต่ความแตกต่างดังกล่าวนี้ ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการทำงานแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม ความหลากหลายดังกล่าว กลับให้ภาพที่งดงามราวกับสวนดอกไม้ที่มีบุปผชาตินานาสีสน ช่วยให้สพส. เป็นพื้นที่แห่งแนวทาง รูปแบบ และวิธีการทำงานที่แปรเปลี่ยนไปตามบริบททางสังคมของแต่ละพื้นที่สื่อพื้นบ้านแต่ละชนิดดำรงอยู่

อย่างไรก็ตาม เมื่อจะเก็บมรดกดอกไม้มาจัดรวมเป็นช่อบุหงา ทางสพส. ก็ต้องหา "เชือกมาร้อยมัด" ฉะนั้น เมื่อได้รวบรวมรายชื่อของภาควิชาทั้งหมดที่มีอยู่ 59 โครงการ สพส. ก็พบว่า หากใช้เกณฑ์เรื่อง "ประเภทของสื่อ" เป็นเชือกผูกมัด ก็จะพบว่าสามารถแบ่งโครงการทั้งหมดออกได้เป็น 3 ประเภทของสื่อ คือ สื่อการแสดง/การละเล่นแบบพื้นบ้านจำนวน 25 โครงการ สื่อที่เป็นวัตถุ 8 โครงการ และสื่อที่เป็นพิธีกรรมซึ่งมีมากที่สุดจำนวน 26 โครงการ

สำหรับในการทำงานของสพส. ในปี 3 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายนั้น สพส. ก็หวังที่จะ "จากไปก็แต่โครงการ หากทิ้งไว้ซึ่งองค์ความรู้ที่สังเคราะห์มาจากการทำงานของภาควิชา" ดังนั้นในระหว่างวันที่ 29-30 มีนาคม 2549 สพส. จึงได้จัดประชุม "มหกรรมพิธีกรรมสร้างสุข" ขึ้นที่วัดสวนดอก จ.เชียงใหม่ โดยได้เชิญภาควิชาที่มีใจเดียวกันคือล้วนทำงานกับสื่อพิธีกรรมทั้ง 26 โครงการมาร่วมกันสร้างสรรคองค์ความรู้ที่ว่าด้วย "เมื่อสื่อพิธีกรรมเป็นลำนำแห่งความสุขของคุณคนและชุมชน"

เนื้อหาที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นบทสรุปที่มาจากการประชุมในครั้งนี้

2. ข้อตกลงเบื้องต้น

ก่อนที่จะพาผู้อ่านเข้าสู่เนื้อหาสรุปของการประชุม เนื่องจากเรื่อง "พิธีกรรม" เป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจของผู้คนหลายแวดวง ฉะนั้น เพื่อปรับแต่งความเข้าใจและการรับรู้ระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านให้ตรงกันเสียก่อน ผู้เขียนขอทำข้อตกลงเบื้องต้นดังนี้

2.1 สองคำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม"

ในทางวิชาการ เรามีวิธีการให้ความหมายคำนิยามสิ่งต่างๆอยู่ 2 วิธีด้วยกัน วิธีแรกเป็นการให้นิยามอย่างเคร่งครัดรัดกุม (strict sense) อีกวิธีหนึ่งเป็นการให้ความหมายแบบใจกว้าง

(broad sense)

ถ้าใช้**วิธีแรก**มานิยามคำว่า "พิธีกรรม" คำนี้แปลลงได้เป็นคำว่า "วิถีกรรม" ซึ่งกลับหน้าหลังอีกทีก็จะได้ว่าคำว่า "กรรมวิถี" ซึ่งเป็นความหมายที่เราพอจะเข้าใจกันว่า พิธีกรรมเป็นกรรมวิถีในการ**ลงมือกระทำ/ปฏิบัติการ** (action) สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีรูปแบบ/กระบวนการ/ลำดับขั้นตอนที่แน่นอน โดยส่วนใหญ่มักเป็นการกระทำที่เกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ

จากนิยามที่รวบรัดชัดเจนเช่นนี้ บรรดาชื่อโครงการต่างๆของภาควิชาศส.เช่น แห่งสงกรานต์ ทำขวัญข้าว จุลกฐิน เต้าแม่นางตั้ง ฯลฯ ก็ย่อมผ่านเข้ารอบโดยปราศจากข้อสงสัยเพราะมีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่ได้ระบุเอาไว้

ส่วนใน**ความหมายแบบใจกว้าง**นั้น เราอาจจะถอดถอนคุณสมบัติบางประการออกไป เช่น ต้องเป็นการกระทำที่เกี่ยวกับศาสนาหรือความเชื่อบางอย่าง ดังนั้น บรรดาการกระทำหลายๆอย่างในสังคมสมัยใหม่ เช่น เวลาที่สาวกทีมฟุตบอลแมนยูหรือลิเวอร์พูลจะออกไปดูฟุตบอลเมื่อทีมขวัญใจตนเองแข่งขัน ก็จำเป็นต้องมี "กรรมวิถี" บางอย่างในการดู เช่น ต้องแต่งตัวแบบ "สาวกแมนยู" (คาดผ้าโพกศีรษะแมนยู ใส่เสื้อยืดแมนยู เขียนหน้าตา) ต้องไปกันเป็นทีม ฯลฯ หรือเมื่อนักร้องวงบิก D2B ไม่สบาย แล้วบรรดาแฟนคลับของบิก D2B ก็ไปรวมตัวกันพับนกดกระเรียนพันตัว หรือพิธีกรรมการรับน้องใหม่ของสถาบันการศึกษา การซ้อมเชียร์ (ที่เอาจริงเอาจัง กว่ากรเข้าห้องเรียนเสียอีก) บรรดาการกระทำเช่นนี้ หากนับเอาตามความหมายแบบใจกว้างแล้วก็น่าจะถือได้ว่าเป็น "พิธีกรรม" ทั้งสิ้น

(2.2) การมอง "เห็นพิธีกรรม" เป็นรูปแบบการสื่อสารชนิดหนึ่ง

ผู้เขียนเคยถูกต่อว่า ในฐานะนักการสื่อสาร ผู้เขียนไปมองอะไรเป็นการสื่อสารไปหมด อย่างเช่น พิธีกรรมซึ่งก็อาจจะเป็นอย่างอื่นๆ ไม่ใช่เรื่องการสื่อสาร

คำตอบว่าเช่นนี้ ไม่มีใครผิดใครถูก กล่าวคือ พิธีกรรมนั้นอาจจะเห็นหรืออาจจะไม่เป็นการสื่อสารก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่า "ใครเป็นคนมอง" และเมื่อผู้เขียนเป็นนักการสื่อสาร ทุกอย่างที่เราเจอเข้ามาในระดับสายตาของผู้เขียน ก็ย่อม "ถูกรับรู้" ว่าเป็นการสื่อสารทั้งสิ้น (เช่นเดียวกับนักเศรษฐศาสตร์ย่อมมองพิธีกรรมเป็นเรื่องการกระจายทรัพย์สิน นักศิลปะมองเห็นสุนทรียะในพิธีกรรม ในขณะที่นักรัฐศาสตร์มองว่าพิธีกรรมเป็นรูปแบบของการใช้อำนาจอย่างหนึ่ง)

ผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียดในเรื่องนี้ที่ว่า เมื่อเรามองดู "พิธีกรรมในฐานะรูปแบบการสื่อสารชนิดหนึ่ง" แล้ว เราจะได้เห็นอะไรบ้างในตอนต่อไป

(2.3) การศึกษา "พิธีกรรม" ในขอบเขตของสพส.

ดังที่ได้เกริ่นมาบ้างแล้วว่า พิธีกรรมนั้นเป็นประเด็นที่มีผู้ให้ความสนใจอยู่ในหลายวงการ นับตั้งแต่ผู้คนในแวดวงศาสนา หรือนักวิชาการสาขามานุษยวิทยา และสังคมศาสตร์

สาขาอื่นๆ ซึ่งผู้ศึกษา/ผู้สนใจในแต่ละวงการก็จะมีมุมมอง แนวทาง วิธีการในการศึกษาและทำงาน กับ "พิธีกรรม" ไปตามแบบฉบับของตนเอง เช่น พระภิกษุสงฆ์ก็คงสนใจเรื่องพิธีกรรมในฐานะ "เจ้าพิธี/ผู้ประกอบพิธีกรรม" นักมานุษยวิทยาก็อาจจะสนใจตอบคำถามว่าพิธีกรรมมีบทบาทหน้าที่อย่างไรต่อชุมชน เป็นต้น

สำหรับเนื้อหาที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้จะเป็นการศึกษาและทำงานกับพิธีกรรมในขอบเขตและประสบการณ์ของ สพส. ที่มาจากการทำงานร่วมกับภาคีทั้ง 59 โครงการ โดยเน้นหนักภาคีที่ทำเรื่องสื่อพิธีกรรมเป็นการเฉพาะจำนวน 26 โครงการ ดังนั้น ตัวอย่างที่ยกมาประกอบในที่นี้จึงมีที่มาจากภาคี 26 โครงการนี้เอง

ในเรื่องของ "ระบบความเชื่อ" ที่เป็นรากเหง้าของพิธีกรรมนั้น ก็จะเป็นไปตามคุณลักษณะของภาคี กล่าวคือ ในแง่ศาสนามีทั้งระบบ ฆี พราหมณ์ และพุทธ รวมทั้งความเชื่อของพี่น้องชาวมุสลิม นอกจากนั้น ก็ยังมีตำนานความเชื่อเฉพาะของแต่ละชนเผ่าอีกด้วย

(2.4) ดาบสองคม และระบบสามช่าของ สพส.

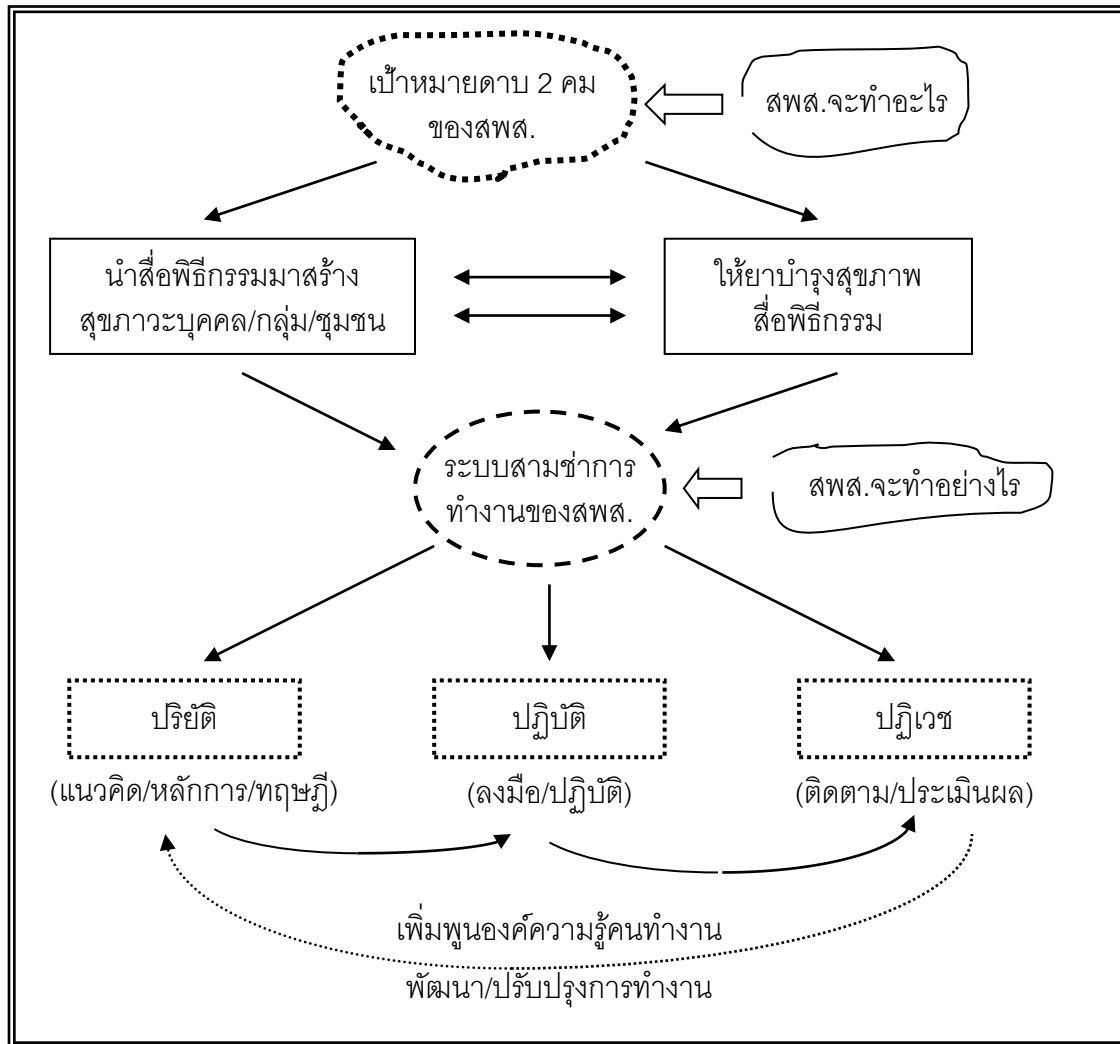
ต่อเนื่องจากข้อตกลงในข้อที่ 3 ที่ว่า มุมมอง แนวทาง และวิธีการศึกษาและทำงานกับพิธีกรรมนั้น ในสหพส. จะศึกษา/ทำงานไปเพื่ออะไร และมีวิธีการอย่างไร

เนื่องจากโจทย์ใหญ่ของสหพส. นั้นมีลักษณะแบบดาบสองคมคือ

ดาบแรก • จะนำสื่อพิธีกรรมมาสร้างสรรค์สุขภาวะของบุคคล/กลุ่ม/ชุมชนได้อย่างไร

ดาบที่สอง • จะให้ยาบำรุงสุขภาพของสื่อพิธีกรรมได้อย่างไร

ในการตอบโจทย์ทั้ง 2 ข้อนี้ สพส. มีวิธีการทำงานด้วยระบบสามช่าตามหลักของพุทธศาสนาดังนี้

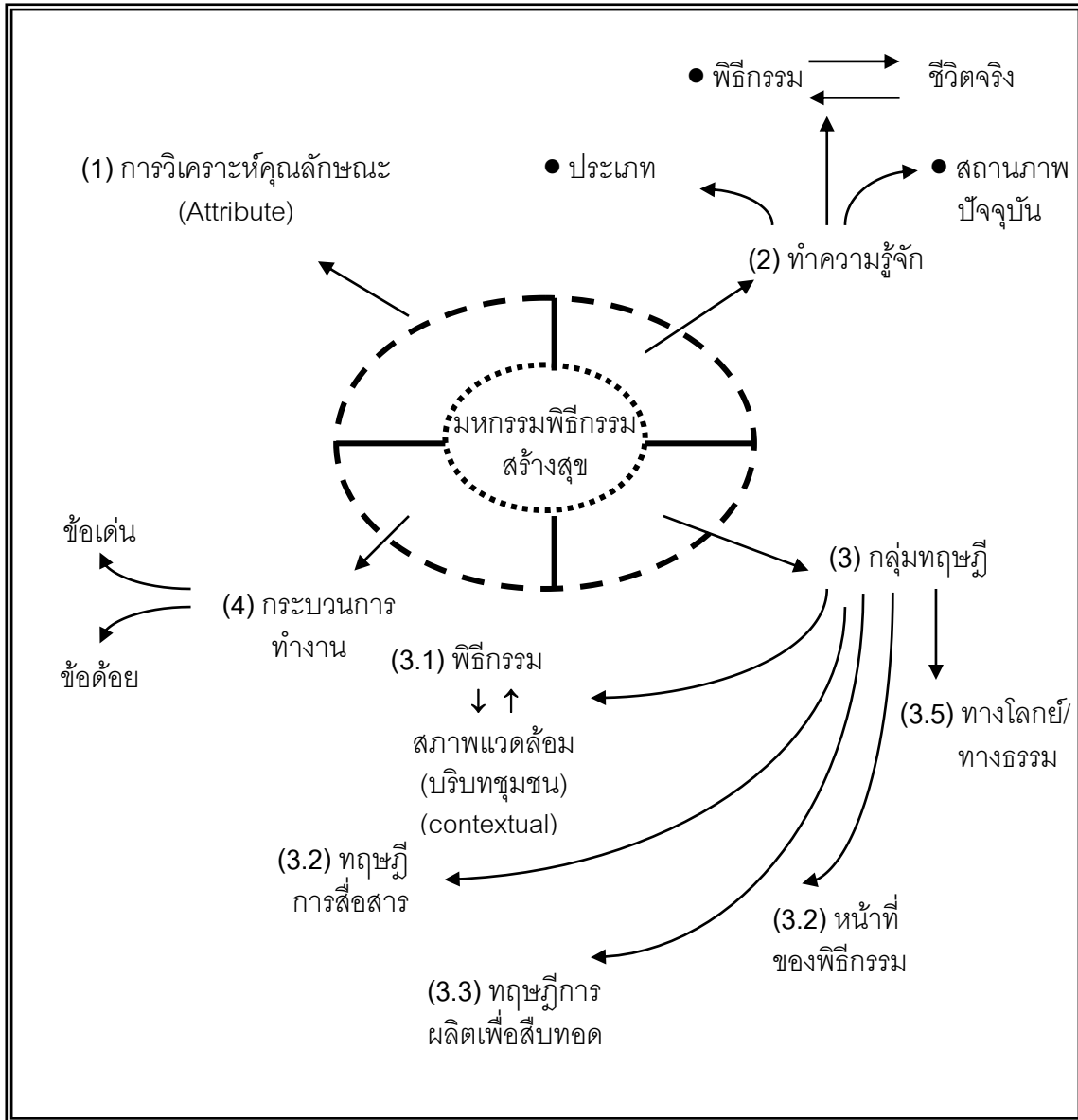
ภาพที่ 1: ดาบ 2 คมและระบบ 3 ช่่าของสพส.

ระบบช่่าแรก: สพส.มีวิธีทำงานที่มีใช้แบบมวยวัด คือเอาแต่ชกไปเรื่อยๆ หากทว่าเป็น "มวยมีหลัก/มีครู" กล่าวคือ มีส่วนที่เป็น**ปริยัติ** คือเป็นแนวคิด/หลักการ/ทฤษฎีในการทำงาน ฉะนั้น ในการทำงานกับพิธีกรรมนั้น สพส.ก็มีส่วนที่เป็นแนวคิด/หลักการด้วยเช่นกัน

ระบบช่่าที่สอง: เมื่อมีแนวคิดทฤษฎีแล้ว สพส.ก็จะมีขั้นตอนของการแปรแนวคิดให้ลงไปเป็นการปฏิบัติจริง ซึ่งเป็นส่วนของ**ปฏิบัติ** ในส่วนนี้ ผู้รับภาระหลักจะได้แก่ภาคีที่นำเอาสื่อพิธีกรรมไปทำงานสร้างเสริมสุขภาวะ และมีกระบวนการสร้างความแข็งแกร่งเติมเต็มความสมบูรณ์ให้แก่สื่อพิธีกรรมเอง

ระบบช่่าที่สาม: คือส่วนของ**ปฏิเวษ** อันได้แก่ การติดตามประเมินผลของการทำงาน เพื่อนำมาพัฒนา/ปรับปรุงการทำงาน และในเวลาเดียวกัน คนทำงานก็ได้เพิ่มพูนองค์ความรู้ไปในเวลาเดียวกัน

จากเป้าหมาย (Ends) และวิธีการทำงานของสพส.นั้นได้มาเป็นกรอบเนื้อหาของการประชุม "มหกรรมพิธีกรรมสร้างสุข" ใน 2 วันนี้ดังนี้

ภาพที่ 2: กรอบเนื้อหาของมหกรรมพิธีกรรมสร้างสุข

เนื้อหาของเรื่อง "สื่อพิธีกรรมกับงานสร้างสุขภาวะ" ตามแบบวิธีของสพส.นั้นจะครอบคลุมอยู่ 4 ส่วนคือ

ส่วนที่ 1: การวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรม (Attribute Analysis) ซึ่งเป็นเครื่องมือชิ้นแรกและขั้นมูลฐานของวิธีการทำงานของสพส.

ส่วนที่ 2: การทำความเข้าใจกับคุณลักษณะขั้นมูลฐานของสื่อพิธีกรรม ซึ่งในการ
ทำโครงการของภาคีทุกโครงการ ภาคีจะทำความเข้าใจกับ "ของจริงที่ตนเองกำลังจะทำงานด้วย" ใน
3 แง่มุม คือ

- 2.1 การรู้จักประเภทของสื่อพิธีกรรม
- 2.2 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับบริบทชีวิตที่เป็นจริง
- 2.3 การวัดระดับสถานภาพปัจจุบันของสื่อพิธีกรรมที่กำลังจะทำงานด้วย

ส่วนที่ 3: กลุ่มทฤษฎีที่สพส.ใช้ทำงาน ดังที่ได้เกริ่นมาแล้วข้างต้นว่า สพส.ทำงาน
กับสื่อพิธีกรรมแบบมีหลักยึด มีแนวคิดชี้แนะแนวทางการทำงาน เนื้อหาในส่วนนี้จึงจะเป็นการเปิด
หีบดูว่า สพส.ได้ใช้แนวคิด/ทฤษฎีอะไรบ้างในการทำงานกับสื่อพิธีกรรม

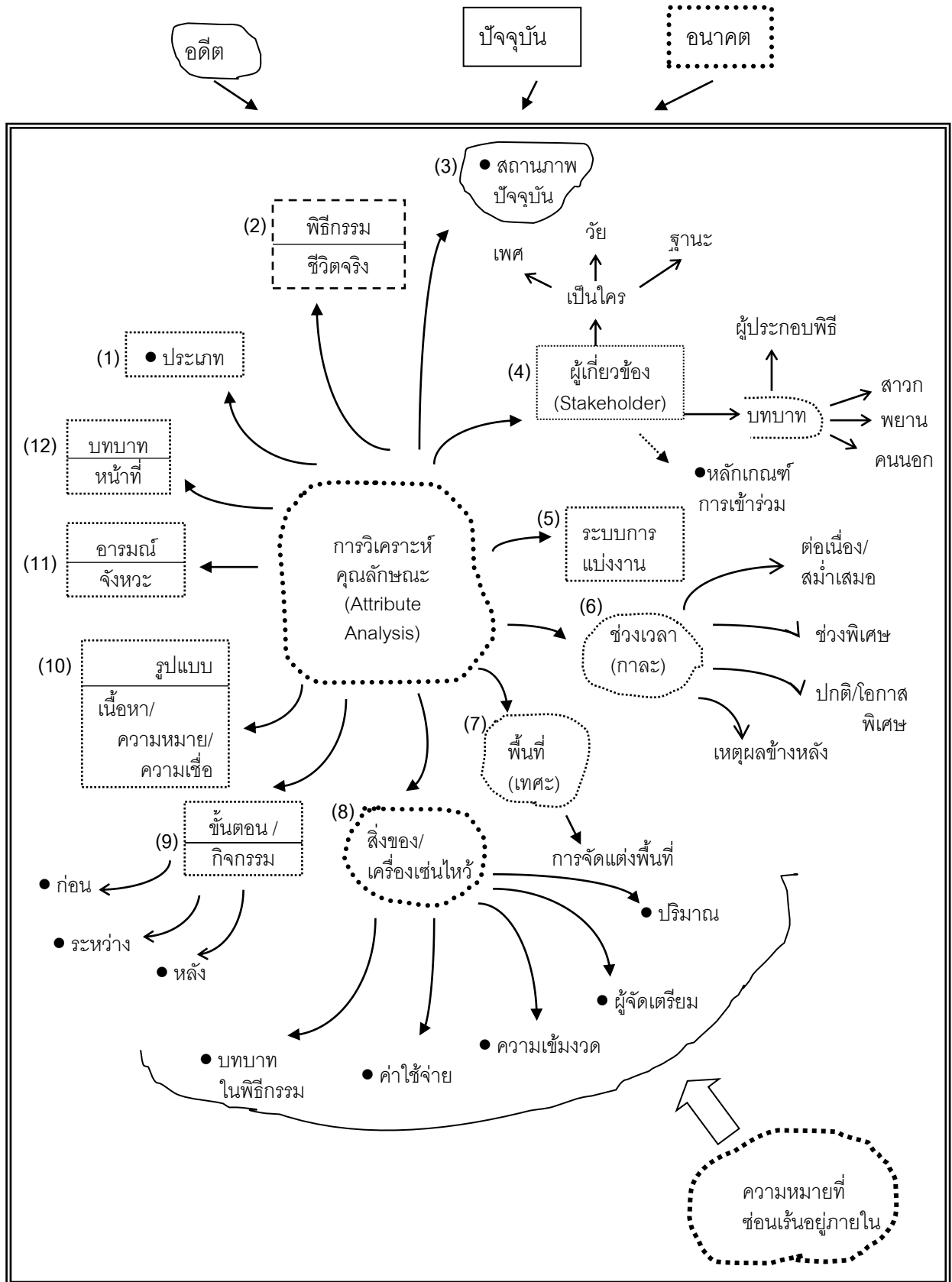
ส่วนที่ 4: กระบวนการทำงาน ในส่วนนี้จะขอยกตัวอย่างจากกรณีศึกษา 4 กรณีที่
เป็นโครงการของภาคีสพส.

- โครงการเทศน์มหาชาติเพื่อสร้างสุขภาวะ จ.เชียงใหม่ (จะเรียกว่า "เทศน์
มหาชาติ")
- โครงการบุญการสืบสานตำนาน "บุญจุลกฐิน" (กฐินเล่น) จ.อำนาจเจริญ
(จะเรียกว่า "บุญจุลกฐิน")
- โครงการสืบสานพิธี "เหยา" ชนเผ่าผู้ไทสานสายใยลูกหลาน จ.มุกดาหาร
(จะเรียกว่า โครงการ "เหยา")
- โครงการสืบสานประเพณีตักบาตรเพ็งเดือนสาม จ.เพชรบุรี (จะเรียกว่า
โครงการ "เพ็งเดือนสาม")

3. ส่วนที่ 1: การรู้จักคุณลักษณะของสื่อพิธีกรรม

สพส.มีเครื่องมือชิ้นสำคัญและเป็นขั้นมูลฐานที่นำมาใช้ในการทำโครงการคือ**การวิเคราะห์
คุณลักษณะ** อันเป็นไปตามแนวคิดที่ว่า จะทำงานกับสิ่งใด ต้องรู้จักสิ่งนั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะ
เป็นไปได้ ยิ่งทำงานไปด้วย ก็ยิ่งต้องรู้จักและเข้าใจธรรมชาติของสิ่งนั้นให้มากยิ่งขึ้นทุกที ทั้งเพื่อ
กำหนดตนเองและเพื่อยึดกุมสิ่งนั้นให้เป็นที่พึงปรารถนา

คุณลักษณะสำคัญของสื่อพิธีกรรมที่ควรจะต้องทำความเข้าใจและเข้าใจเป็นเบื้องต้นแรกอย่าง
น้อยๆก็มีดังนี้ (อาจจะเพิ่มเติมให้มากกว่านี้ก็ได้)

ภาพที่ 3: การวิเคราะห์คุณลักษณะสื่อพิธีกรรม

สำหรับคุณลักษณะที่ 1: ประเภทของพิธีกรรม

คุณลักษณะที่ 2: ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับชีวิตจริง

คุณลักษณะที่ 3: การตรวจสอบสถานภาพปัจจุบันของพิธีกรรม

ทั้ง 3 คุณลักษณะนี้ จะขออธิบายละเอียดในส่วนที่ 2

4. ผู้ที่เกี่ยวข้อง (Stakeholder) การสำรวจผู้ที่เกี่ยวข้องนั้นอาจจะต้องเปรียบเทียบระหว่าง "ตัวตนบัพ/ในอดีต" กับ "สภาพปัจจุบันที่กำลังเป็นอยู่" (อันที่จริงในทุกคุณลักษณะก็ควรจะเปรียบเทียบด้วยเกณฑ์กาลเวลาเช่นนี้) แกมมุมของการสำรวจผู้เกี่ยวข้องในสื่อพิธีกรรมอย่างหนึ่งๆ ควรมีเช่นนี้

(4.1) ผู้ที่มาเข้าร่วมมีคุณสมบัติทางประชากรอย่างไรบ้าง เช่น เป็นคนวัยไหน เพศใด มีฐานะ/ชนชั้นอย่างไร ตัวอย่างเช่น งานเทศน์มหาชาติในโน้ตจะเป็นงานที่รวมคนทุกเพศทุกวัยทุกชนชั้น แต่ที่เทศน์มหาชาติวัดศรีสุพรรณ จ.เชียงใหม่ ในปัจจุบัน (ช่วงก่อนทำโครงการ) จะมีแต่พระสงฆ์กับคนแก่เท่านั้นที่เข้าร่วม กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้านนั้นมีส่วนน้อยที่เข้าร่วม ส่วนเยาวชนนั้นหลุดหายจากวงโคจรไปเลย

(4.2) บทบาทของผู้ที่เข้าร่วม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พิธีกรรมเป็นการกระทำที่มึกรวมวิธีการทำที่แน่นอน ชัดเจน ดังนั้น จึงมีการกำหนดบทบาทของผู้ที่เข้าร่วมทุกคนอย่างเด่นชัดว่าใครจะมีบทบาทหน้าที่อะไรบ้าง เช่น

- **ผู้ประกอบพิธีกรรม** มีใครบ้าง เช่น เจ้าพิธี หมอเหยา พระสงฆ์ หมอขวัญ ฯลฯ
- **สาวก** ผู้เข้าร่วมพิธีมีใครบ้าง เช่น ในพิธีไหว้ผีปู่ย่าจะมีการระบุบทบาทอย่างชัดเจนว่า ใครเป็นกำลังผี เป็นลูกเล้าลูกแบ่ง ฯลฯ
- **พยาน** ในบางพิธีกรรม จะมีการกำหนดตัวผู้เป็นพยาน อันอาจจะหมายถึงผู้ที่มีสิทธิเข้าร่วมดูชมพิธีกรรม แต่ในบางขั้นตอนจะต้องถอยออกมา
- **คนนอก** ในบางพิธีกรรม จะอนุญาตให้แต่สาวก/ลูกหลานเท่านั้นที่เข้าร่วมในทุกขั้นตอน ส่วนผู้ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องก็จะมีฐานะเป็นคนนอก

ในทางวิชาการของการศึกษาเรื่องพิธีกรรมในปัจจุบัน จะสนใจเรื่องของบทบาทของผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในพิธีกรรมเหล่านี้ โดยที่มีทัศนะว่า ในแต่ละพิธีกรรมนั้นจะแสดงให้เห็นความหลากหลาย ซับซ้อนและความขัดแย้งระหว่างอำนาจและความรู้ชุดต่างๆ ในประสบการณ์ของพิธี คนที่ด้อยอำนาจ คนที่ด้อยโอกาส จะสามารถแสดงถึงพลังในความเข้าใจเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ของตัวเองในสังคม ในแบบฉบับของตนเอง ตัวอย่างเช่น บทบาทของผู้หญิงที่อาจจะด้อยอำนาจในสภาพชีวิตปกติ แต่ก็กลับได้มาแสดงอำนาจในฐานะร่างทรงของพิธีกรรม เป็นต้น

(4.3) **หลักเกณฑ์ในการเข้าร่วม** การคัดเลือกผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่จะเข้าไปมีบทบาทหน้าที่ในพิธีกรรมขั้นตอนต่าง ๆ นั้น จะมีเหตุผล/หลักเกณฑ์ในการเข้าร่วม ตัวอย่างเช่น ผู้ที่จะประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวนั้น จะต้องเป็นผู้ที่เรียนรู้เรื่องการประกอบพิธีกรรมมา มิใช่การสืบทอดทางสายเลือด การถ่ายทอดตำแหน่งผู้สืบทอดผู้นำของชื่อนั้น จะต้องผ่านพิธีกรรมเสียก่อน มิใช่มีมนุษย์มาคัดเลือกกันเอง เป็นต้น

5. **ระบบการแบ่งงานกันทำ** เนื่องจากสื่อพิธีกรรมมักเป็นสื่อที่ประกอบด้วยกิจกรรมย่อยๆ มากมายหลายชนิด ดังนั้น จึงมีการจัดระบบการแบ่งงานกันทำอย่างแน่นอนตายตัวว่าคนกลุ่มไหนจะต้องทำงานอะไร

ตัวอย่างเช่น พิธีทอดกฐินแบบชาวส่วยที่เรียกว่า "ถวดแทน" ในโครงการสืบสานประเพณี "ถวดแทน" บ้านยางตะพาย จ.พิจิตร จะต้องมีการแบ่งระบบงานให้คนกลุ่มต่างๆ ไปทำงานดังนี้

- กลุ่มรำมวย/รำตักไต้
- กลุ่มทอธงชัย
- กลุ่มจักสาน (ได้แก่ ตระกร้า คู ชะลอม ไม้กวาด)
- กลุ่มทำขนม/ข้าวต้มมัด
- กลุ่มทำกลองแทน (องค์กฐิน/หอกฐิน)
- กลุ่มทำเครื่องบายศรี

ปัญหาเรื่องการจัดแบ่งระบบงานดังนี้จะเกิดขึ้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงกับสื่อพิธีกรรม ตัวอย่างเช่น ในธรรมเนียมประเพณีของคนเหนือ จะมี "กลุ่มหนุ่มสาว" ที่คอยมาช่วยยกน้ำยกท่ารับแขก จัดโต๊ะจัดเก้าอี้ เวลาที่มีงานวัดงานปอย แต่เมื่อสังคมทันสมัยมากขึ้น กลุ่มหนุ่มสาวก็สลายตัว ทำให้คนแก่คนแก่ต้องมานั่งเสิร์ฟน้ำในงานวัดงานปอย เป็นต้น

6. **ช่วงเวลา/กาละ** นอกเหนือจากการกำหนดกรรมวิธีที่จะกระทำการอย่างแน่นอนเอาไว้แล้ว คุณลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของพิธีกรรม คือการระบุช่วงเวลา/กาละ และสถานที่/เทศะเอาไว้อย่างแน่นอน โดยที่ความเข้มงวด/ยืดหยุ่นในเรื่องกาละ/เทศะนั้นอาจจะมากน้อยแตกต่างกันแล้วแต่แต่ละพิธีกรรม

วิธีการศึกษาเรื่อง ช่วงเวลา/กาละของพิธีกรรม อาจพิจารณาดูได้หลายๆแบบเช่น

- **ดูความต่อเนื่อง/สม่ำเสมอ** พิธีกรรมหลายประเภทได้ระบุช่วงเวลาที่ต้องทำเอาไว้ อย่างแน่นอน เช่น บุญผะเหวด เทศน์มหาชาติ สงกรานต์ เพ็งเดือนสาม ฯลฯ การระบุเวลาเอาไว้ อย่างแน่ชัดเช่นนี้มีผลต่อความยั่งยืนยาวนานของตัวพิธีกรรมเอง เพราะเมื่อถึงเวลาก็รู้ว่าต้องประกอบพิธีกรรมแล้ว เพราะกลายเป็น "ธรรมเนียมประเพณี"

● **ช่วงเวลาปกติ/ช่วงเวลาพิเศษ** บรรดาพิธีกรรมที่กล่าวมาข้างต้น เช่น บุญผะเหวด จี๋ผางปะตี๊ด (จุดประทีปโคมไฟ) หล่อเทียนเข้าพรรษา แห่งสงกรานต์ ฯลฯ พิธีกรรมเหล่านี้เป็นพิธีกรรมที่ทำในช่วงเวลาเหตุการณ์ปกติ (normal period) มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการสืบทอดดำรงอยู่ของตัวพิธีกรรมเอง

แต่จะมีพิธีกรรมบางประเภทที่จะกระทำในช่วงเวลาพิเศษที่มีปัญหาเกิดขึ้น (crisis period) และเป้าหมายของพิธีกรรมก็เพื่อแก้ไขปัญหาหรือวิกฤติที่เกิดขึ้น เช่น พิธีกรรมกินหมูล้างดิน

กระทำขึ้นเพื่อแก้ปัญหาผู้หญิงที่ออกนอกถิ่นนอกทางผืนภูกวระเบียบของชุมชนในเรื่องเพศสัมพันธ์ เหยา/แซงชะน่าน/รำผีให้ เป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเมื่อมีผู้เจ็บไข้ได้ป่วย เช่นเดียวกับพิธีเต้าแม่ นางดั่ง ซึ่งต้องการแก้ปัญหาฝนฟ้าแล้ง หรือตุ้มโฮมสอนขวัญก็ต้องการเรียกขวัญผู้ที่ประสบอุบัติเหตุให้กลับคืนมา มีสุขภาพร่างกายจิตใจที่เป็นปกติอีกครั้งหนึ่ง

● **การศึกษาเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังช่วงเวลา** การที่บรรพบุรุษของเราได้กำหนดช่วงเวลาในการทำพิธีกรรมเอาไว้ นั่น ท่านได้กระทำอย่างมีเหตุมีผลอยู่เบื้องหลัง (เพียงแต่ที่เราคนรุ่นหลังอาจจะถอดรหัสเหตุผลเหล่านี้ไม่ออก) ตัวอย่างเช่น งานทำบุญทำทานในช่วงวันเพ็ญเดือนสามของชาวไทพวน จ.เพชรบูรณ์ ก็มีเหตุผลว่า ช่วงเดือนสามนั้นเป็นเวลาที่เพิ่งเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จใหม่ๆ จึงเป็นเวลาที่พอเหมาะที่จะมีข้าวถวายวัด และทำทานแก่คนยากจน อีกประการหนึ่ง การมีกิจกรรมเผาข้าวหลามถวายพระนั้น ก็เพราะข้าวที่เพิ่งเก็บเกี่ยวใหม่จะทำให้เผาข้าวหลามได้รสชาติดี

พิธีกรรมประเภทสู่ขวัญควาย สู่ขวัญข้าวใส่ฝู่นา ก็เช่นเดียวกัน เป็นพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นในช่วงเวลาหลังจากเสร็จการทำงานแล้ว ดังนั้น เป้าหมายของพิธีกรรมก็คือ การระลึกถึงบุญคุณของสัตว์ที่ได้ใช้งานเช่นวัวควาย หรือการระลึกถึงบุญคุณของแม่โพสพในข้าวที่หล่อเลี้ยงชีวิต

มิติเรื่องช่วงเวลาที่มีคุณสมบัติปลุกย่อยที่กล่าวมาข้างต้นนั้นจะมีผลสืบเนื่องต่อมาถึงเรื่อง "การปรับเปลี่ยน" ว่าจะสามารถต่อรองได้หรือไม่ เพราะความแข็งตัวในเรื่องช่วงเวลาของแต่ละพิธีกรรมไม่เหมือนกัน เช่น งานสงกรานต์นั้นจะปรับเปลี่ยนไม่ได้เลยเช่นเดียวกับงานเพ็ญเดือนสาม ในขณะที่พิธีกรรมเช่นเหยา คำโพธิ์คำไฮ ฯลฯ อาจจะไม่เคร่งครัดมากนัก พอต่อรองปรับเปลี่ยนได้ อย่างไรก็ตาม ความคิดเรื่อง "ช่วงเวลา" ก็เป็นความคิดที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด และมีความเชื่อมากมายที่กำกับอยู่ข้างหลัง ดังที่คนไทยมีสำนึกเรื่อง "การดูฤกษ์ดูยาม" ช่วงเวลาจึงเป็นคุณลักษณะหนึ่งของพิธีกรรมที่ต้องมีการศึกษาอย่างละเอียดก่อนจะลงมือทำกิจกรรม

7. **พื้นที่/สถานที่/เทศะ** ก็เช่นเดียวกับมิติเรื่องช่วงเวลา/กาละที่ผู้ดำเนินการเรื่องพิธีกรรมจะต้องศึกษาว่า การใช้พื้นที่/การตกแต่งสถานที่/เทศะนั้น จะต้องมีส่วนอะไรบ้าง มีความเข้มงวดมากน้อยเพียงใด จะต้องมีการตกแต่งสถานที่อย่างไร ใช้อุปกรณ์/แสงสี/เสียงแบบไหน รวมทั้งเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการตกแต่งสถานที่นั้นคืออะไร

ตัวอย่างเช่น ในงานประเพณีบุญผะเหวดเทศน์มหาชาติ เมื่อเป็นกัณฑ์พระเวสสันดรที่ จะต้องมีการแห่ขบวนพระเวสสันดรจากป่าเข้ามาสู่เมือง วิธีการจัดแต่งสถานที่ซึ่งคล้ายกับ "ฉาก หลัง" ก็ต้องออกแบบให้สอดคล้องกับเรื่องราวของพิธีกรรม คือต้องมีการตกแต่งสถานที่ให้เป็นป่าที่ พระเวสสันดรอาศัยอยู่ เป็นต้น

และก็เช่นเดียวกับเรื่องช่วงเวลา/กาละ พื้นที่/สถานที่/เทศะนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็น องค์ประกอบที่ใช้ตกแต่งสถานที่ ประตุ ทิศ ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นสัญลักษณ์ที่มี "ความหมาย บางอย่างแฝงอยู่เบื้องหลังเสมอ" เช่น กล้วย อ้อย มะพร้าว ที่ใช้ตกแต่งนั้นก็หมายถึงป่า ประตุ 2 ประตุในสนามสี่ละนั้น ประตุหนึ่งเป็นทางเข้าของครู อีกประตุเป็นทางเข้าของศิษย์ เป็นต้น

ความเข้มงวดในการปลูกโรงโนรานั้นมีอยู่สูงมาก ทุกอย่างต้องเป็นตามที่กำหนดเอาไว้ เช่น เสื้อที่จะใช้รับรองตายายจะต้องเป็นแบบไหน ในขณะที่การปลูกผามเพื่อเล่นแสดงค่าวชอนนั้น สามารถจะปรับเปลี่ยนได้ เป็นต้น ประเด็นความเข้มงวดนี้ก็จะส่งผลมาถึงเรื่อง "การปรับเปลี่ยนการใช้พื้นที่" ว่าจะเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด ผู้เขียนมีประสบการณ์ตรงในฐานะพยานของพิธีตะหมัด ซึ่งเป็นพิธีอำลาปิดสนามการฝึกซ้อมสี่ละ ต.ป่าชิง อ.จະนะ จ.สงขลา ซึ่งจะมีการจัดสถานที่เพื่อทำ พิธีเลี้ยงไก่ แต่เดิมนั้นจะมีการขุดหลุมเลี้ยงไก่ที่อยู่ในขอบเขตของสนาม แต่ในขณะที่จัดเตรียม สถานที่ ผู้ดำเนินการเห็นว่า เพื่อความสะดวก จะย้ายตำแหน่งที่ขุดหลุมมาอยู่ข้างนอกสนาม แต่เมื่อเริ่มขุดหลุมในตำแหน่งใหม่ ก็ปรากฏว่าผู้ประกอบพิธีเกิดอาการแน่นหน้าอก น้ำตาไหลพราก ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ตักเตือนว่า ไม่ควรล่วงละเมิดปรับเปลี่ยนตำแหน่ง ดังนั้น จึงต้องกลับมาจัดทำ สถานที่ในตำแหน่งเดิม เหตุการณ์นี้เป็นสัญญาณบ่งบอกว่า "ตำแหน่งที่ขุดหลุมเลี้ยงไก่นั้นไม่ อาจจะทำเองได้"

8. สิ่งของ/เครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรม คุณลักษณะนี้ก็เป็นหัวใจอีกห้องหนึ่งของเรื่อง พิธีกรรม เพราะดังที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นแล้วว่า พิธีกรรมคือการกระทำที่มีกรรมวิธีที่แน่นอน/ เด่นชัด และความเด่นชัด/แน่นอนนั้นก็ปรากฏอยู่ในการคัดเลือกสิ่งของ/เครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรมนี้เอง รวมทั้งวิธีการที่จะปฏิบัติต่อสิ่งของนั้นๆ

มิติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของ/เครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรมที่ต้องพิจารณามีตัวอย่างเช่น

- **ประเภทและปริมาณของสิ่งของ** ถึงแม้จะมีหน้าตาเปลี่ยนไป แต่เรื่องสิ่งของ อุปกรณ์ประกอบพิธีกรรมก็ยังคงเป็นเรื่องเดียวกับมิติเรื่องเวลา/สถานที่ คือมีความหมายชุกซ่อนอยู่ ข้างหลัง ตัวอย่างเช่น เรื่อง "ประเภทของสิ่งของที่จะใช้ในพิธีกรรม" นักวิชาการวัฒนธรรม เช่น คุณ เกศินี ผู้ทำโครงการ "กินหมูล้างดิน" ซึ่งในพิธีกรรมจำเป็นต้องเอา "หมูมาฆ่าให้ดู" คุณเกศินีได้ พยายาม "ต่อรอง" ประเภทของหมูที่จะนำมาใช้ว่า จะเอาเป็นหมูกระดาดมาแทนได้ไหม (เพราะดู เป็นการใช้ความรุนแรงเกินไป) แต่ปรากฏว่า ชาวบ้านตอบว่า "ไม่ได้"

ในเรื่องของปริมาณก็เช่นเดียวกัน คนไทยเราค่อนข้างเคยดีกับการจัดรูปจำนวนดอก แตกต่างกันในกาารนปไหว้ที่ต่างกัน เช่น จัดรูปไหว้พระพุทธรูปต้อง 3 ดอก แต่ถ้าไหว้ศพคนตายจะ ใช้ดอกเดียว เป็นต้น

- **ผู้จัดเตรียม** พิธีกรรมส่วนใหญ่จะมีการระบุ spec มาเลยว่า อุปกรณ์/สิ่งของใด ผู้ที่จัดเตรียมจะต้องเป็นใคร และการระบุ spec ดังกล่าวนั้นก็มีเหตุผลอยู่เบื้องหลังเช่นกัน เช่น ในพิธีกรรมถวญแทนนั้น การทำกองแทนจะเป็นบทบาทของผู้ชาย/พ่อบ้าน เพราะเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้แรงงาน ในขณะที่การทำพานบายศรีจะเป็นบทบาทการเตรียมของผู้หญิง/แม่บ้าน เพราะต้องใช้ความประณีตสวยงาม และเป็นที่น่าสังเกตว่า คนโบราณมีกุศโลบายที่จะให้คนทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย ทุกชนชั้นในชุมชนได้เข้ามามี "ส่วนร่วม" ในพิธีกรรมอย่างทั่วหน้ากันด้วยการมอบหมายบทบาทในการเตรียมแจกอบายไปให้คนทุกกลุ่ม

- **ความเข้มงวด** เป็นข้อที่แตกต่างกันไปในแต่ละพิธีกรรม พิธีกรรมเช่นโนราโรงครูจะมีความเข้มงวดมากในเรื่องการจัดสิ่งของเครื่องเซ่นไหว้ เพราะเมื่อร่างทรงประทับวิญญาณตายายแล้ว ตายายจะต้องมา "ตรวจรับ" เครื่องเซ่นไหว้ทั้งหมดว่า "ถูกต้องไหม" เช่นเดียวกับผ้ากฐินที่ใช้ถวายพระในงาน "จุลกฐิน" หรือ "กฐินแล่น" ก็มีความเข้มงวดในการกำหนดระยะเวลาว่า จะต้องทำผ้ากฐินให้แล้วเสร็จทุกขั้นตอนตั้งแต่เริ่มปั่นฝ้ายจนถึงตัดเย็บภายในช่วงเวลาวันเดียว (อันเป็นที่มาของชื่อนามว่า "กฐินแล่น")

ในขณะที่พิธีกรรมอื่นๆ แม้จะมีการกำหนดคุณสมบัติของสิ่งของ/เครื่องเซ่นไหว้ แต่ก็อาจจะไม่เคร่งครัดและสามารถผ่อนปรนยืดหยุ่นได้

- **ค่าใช้จ่าย** เนื่องจากการจัดหาสิ่งของ/เครื่องเซ่นไหว้นั้นจำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายซึ่งอาจจะมากหรือน้อยแตกต่างกันไป ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการพิธีกรรมนี้อาจจะเป็นเหตุผลสำคัญหนึ่งในการก่อให้เกิด "การปรับเปลี่ยน" หรือแม้แต่ "การสูญสลายไป" ของพิธีกรรม

ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมไหว้ผีป่วนั้น ในอดีตเคยใช้สัตว์ใหญ่ๆ เช่น วัว ควาย เป็นเครื่องเซ่นไหว้ แต่ต่อมา การใช้สัตว์ใหญ่ดังกล่าวมีค่าใช้จ่ายสูง จึงมีการปรับเปลี่ยนมาใช้ "ไก่" ที่เป็นสัตว์เล็ก มีค่าใช้จ่ายถูกกว่า

หรือในกรณีการประกอบพิธีกรรมโนราโรงครูซึ่งในยุคปัจจุบัน มีการปรับเปลี่ยนจากการระดมแรงงานช่วยเหลือจากญาติมิตร มาเป็นการว่าจ้างทุกอย่าง ทำให้เกิดค่าใช้จ่ายสูงมาก และทำให้ลูกหลานไม่มีกำลังทางเศรษฐกิจเพียงพอที่จะประกอบพิธีกรรมได้เป็นประจำทุกปี เป็นต้น

- **บทบาทของสิ่งของแต่ละอย่างในพิธีกรรม** เป็นการศึกษาวิธีการใช้สิ่งของแต่ละอย่างในพิธีกรรม ซึ่งวิธีการใช้นั้นมักจะมีลักษณะเคร่งครัดตายตัว ถูกกำหนดจัดวางเอาไว้แล้ว

ตามคำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม" ซึ่งวิธีการใช้นั้นก็สื่อแสดงให้เห็นถึง**บทบาทหรือความหมาย**ของสิ่งของนั้นๆในพิธีกรรม

เช่น "ไก่" ที่มีอยู่ในพิธีกรรมไหว้ผีปู่ย่า จะต้องมี "กรรมวิธี" ในการใช้เป็นแบบเฉพาะ คือต้องต้ม ต้องฉีกเป็นชิ้นๆ แล้วเอามายำรวมกัน เพราะความหมายของ "ไก่" เป็นสัญลักษณ์แสดง "ความเป็นหนึ่งเดียวกัน" อยู่ได้ร่วมธงร่วมผีปู่ย่าเดียวกัน

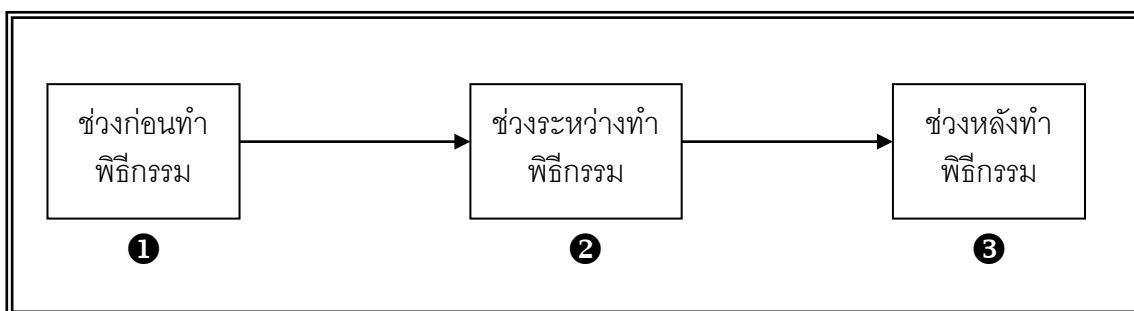
แต่ทว่า "ไก่" ในพิธีตะหมัด (พิธีปิดสนามฝึกซ้อม) ของซีละ กลับมีอีกบทบาทหนึ่ง ไก่นี้จะถูกนำมาเชือดและเสี่ยงทายการตกลงหลุมที่ขุดไว้ ดังนั้น ไก่จึงเป็นสัญลักษณ์แสดงเจตนาของครูหมอในการคัดเลือกผู้สืบทอด เป็นต้น

นักวิชาการเช่น C. Geertz ซึ่งสนใจการอ่านตีความหมายของสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ได้เสนอว่า สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับโลกศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่บรรจุสาระความหมายที่ซับซ้อน เต็มไปด้วยหลักการและคุณค่าต่างๆที่นิยามและบ่งบอกถึงความถูกต้องชอบธรรมของระเบียบสังคม

9. ขั้นตอนของการทำกิจกรรม ในทางวิชาการอาจจะมีวิธีการแบ่งขั้นตอนของการทำกิจกรรมพิธีกรรมได้หลายๆแบบ เช่น V. Gennep แบ่งขั้นตอนพิธีกรรมออกเป็น 3 ช่วง คือ

- ช่วงแยกตัวออกไป (Separation)
- ช่วงเปลี่ยนผ่าน (Transition)
- ช่วงกลับมารวมกัน (Incorporation)

สำหรับการแบ่งขั้นตอนการทำกิจกรรมพิธีกรรมของสพส.นั้น มีวิธีการแบ่งเฉพาะตัว ซึ่งวิธีการแบ่งนั้น ถูกกำหนดมาจาก "เป้าหมาย/วัตถุประสงค์แบบดาบสองคม" ในการทำงานกับสื่อพิธีกรรมของสพส.เอง ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ดังนั้น สพส.จึงแบ่งขั้นตอนการทำพิธีกรรมออกเป็น 3 ช่วงเวลาคือ

ภาพที่ 4: 3 ช่วงของการทำพิธีกรรม

ในระหว่าง 3 ช่วงเวลานี้ โดยทั่วไป ผู้คนมักจะให้ความสำคัญกับ "ช่วงที่ 2" มากกว่า "ช่วงที่ 1 และ 3" แต่สำหรับ สพส. แล้ว ช่วง "ก่อน" และ "หลัง" ประกอบพิธีกรรมแล้ว มีความสำคัญในระดับเทียบเท่ากับช่วงระหว่างทำพิธีกรรม ดังที่สพส.ได้ยกคำขวัญเอาไว้ว่า "(ถึงจะทำงานแค่) งาน

วันเดียว (แต่จะต้อง) เกี่ยวกันทั้งปี"

การกำหนดความสำคัญของช่วง "ก่อน" และ "หลัง" การทำพิธีกรรมนั้นเกิดมาจากผลการตรวจสภาพอาการของการประกอบพิธีกรรมในปัจจุบันที่กำลังเป็นอยู่ "มักจะเหลือแต่การทำแต่รูปแบบ หากทว่าเนื้อหาความหมายของพิธีกรรมนั้นได้หลุดร่วงจางหายไปจากความเข้าใจของผู้เข้าร่วมพิธีกรรม" ที่เรียกว่า "ทำพอเป็นพิธี" ดังนั้น ทุกวันนี้ ถ้าถามเด็ก ๆ ว่า ทำไมจึงต้องมีการอารธนาก่อนพระจะเทศน์ การอารธนามีความหมายว่าอะไร มีบทบาทอย่างไร เด็ก ๆ จะไม่รู้เรื่องเลย ทำไมต้องเอาไก่ของแต่ละบ้านมาฉีกแล้วย่ำร่วมกัน จากนั้นก็ตักแบ่งกันกิน จะไปซื้อยาขึ้นไก่อมาจากตลาดเลยได้หรือไม่ เป็นต้น

สื่อพิธีกรรมที่เหลือแค่รูปแบบแต่ปราศจากความหมายนี้ เปรียบประดุจ "ซากว่างกายที่ไร้วิญญาณ" สภาพอาการร่อแร่ของสื่อพิธีกรรมเช่นนี้ คงจะเอาไปใช้ช่วยสร้างสุขภาพของคนและชุมชนมิได้หรอก เพราะเพียงลำพังตัวเองก็ยังไม่รอด

ฉะนั้น วิธีการฟื้นฟู ซ่อมแซม ปฏิสังขรณ์ สื่อพิธีกรรมจึงจำเป็นต้องกระทำเป็นเบื้องต้นเสียก่อน และช่วงเวลาที่ จะกระทำได้อีกคือ "ช่วงก่อนและช่วงหลัง" การประกอบพิธีกรรมนี้เอง สำหรับรายละเอียดในเรื่องนี้จะเป็นเนื้อหาในหัวข้อ "กระบวนการทำงาน" ซึ่งจะเป็นตัวอย่างกรณีศึกษา 4 กรณีของภาคีในโครงการของสพส.

อย่างไรก็ตาม ในที่นี้จะขอสรุปบทเรียนอย่างสั้นๆเกี่ยวกับกิจกรรมที่จะต้องกระทำ โดยเฉพาะในช่วง "ก่อนประกอบพิธีกรรม" ที่ได้มาจากการศึกษาโครงการ "เทศน์มหาชาติ" ดังนี้

โดยทั่วไป เรามักเข้าใจกันว่า ในช่วง "ก่อนที่จะประกอบพิธีกรรม" นั้น จะต้องมีการเตรียม" แต่ถ้าวถามต่อไปว่า "อะไรที่จะต้องเตรียม และเตรียมอย่างไร" คำตอบจากโครงการเทศน์มหาชาติได้บอกเราว่า การเตรียมนั้นต้องเป็น "องค์สามแห่งการเตรียม" ดังนี้

- **การเตรียมอุปกรณ์/ข้าวของ/สถานที่/** การเตรียมแรกนี้เป็นสิ่งที่เรารู้และคุ้นเคยกันดี และได้ถูกกำหนดเอาไว้ เช่น คนไทยเรียกวันก่อนจะทำพิธีกรรมว่า "วันสุกดิบ" ทางภาคเหนือเรียกว่า "วันดา"

- **การเตรียมตัว/เตรียมความเข้าใจของผู้ร่วมพิธี** ในสมัยโบราณ การเตรียมความเข้าใจของผู้ที่เข้าร่วมนั้น อาจจะไม่จำเป็น เพราะผู้คนรับรู้เข้าใจกันดีอยู่แล้ว แต่ในปัจจุบัน ความรู้/ความเข้าใจเนื้อหา/ความหมายของพิธีกรรมเป็นส่วนที่สืบทอดไปอย่างมากโดยเฉพาะในกลุ่มเด็กและเยาวชนที่ขาดการสืบทอด ดังนั้นกิจกรรมจำนวนมากมายของภาคี สพส. กลุ่มสื่อพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นการจัดเวทีเสวนาให้ปู่สอนหลาน การจัดกิจกรรมให้ย่าพาทำ การจัดกิจกรรมให้หลานสืบค้นข้อมูลจากตายาย การจัดค่ายให้เด็กแสดงผลงาน การจัดนิทรรศการ บ่ายโปสเตอร์ แสดงงานของเด็ก ฯลฯ กิจกรรมที่หลากหลายเหล่านี้ล้วนมุ่งหน้าไปสู่เป้าหมายเดียวกัน คือ การติดตั้งความรู้/ความเข้าใจเรื่องความหมาย/ความสำคัญ/บทบาทของพิธีกรรมต่อชีวิตของผู้คนใน

ชุมชน ซึ่งถือเป็นการตระเตรียมที่ต้อง "เกี่ยวกันทั้งปี" แม้จะมี "งานวันเดียว" ก็ตาม

- **การตระเตรียมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน** เนื่องจากสื่อพิธีกรรมทุกชนิดมีคุณสมบัติร่วมกับสื่อพื้นบ้านทุกชนิด คือเป็นต้นไม้ที่ไม่อาจล่องลอยอยู่ในสุญญากาศได้ แต่จะต้องมีเนื้อดินรองรับ ซึ่งก็คือ "บริบทของชุมชน" และต้นไม้ที่สื่อพิธีกรรมนั้นจะต้องการพื้นดินที่มีคุณสมบัติความเป็นกรดต่างแบบเฉพาะตัว เช่น ชุมชนที่มีความแตกแยกก้าวร้าวฉาน ก็จะปลูกต้นไม้พิธีกรรมสื่อเทศน์มหาชาติไม่ได้ ฉะนั้น ผู้ทำโครงการเทศน์มหาชาติจึงต้องมีการ "ปรับสภาพความเป็นกรดเป็นด่าง" ของชุมชนเสียก่อน

การตระเตรียมพร้อม "ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน " ซึ่งเป็นหน่วยที่สูงขึ้นมากกว่า "วัตถุสิ่งของ" หรือ "ตัวบุคคล" นั้น เป็นสิ่งที่คนโบราณให้ความสำคัญมาก ดังปรากฏใน "กิจกรรมที่หลากหลายก่อนจะมีการประกอบพิธีกรรม" เช่น การฝึกซ้อมสวดสรภัญญะ ในธรรมเนียมนิสานก่อนจะทำพิธีกรรมบางอย่าง ผู้ทำพิธีจะนุ่งขาวห่มขาวและนำผู้เข้าร่วมไปเก็บดอกไม้ร่วมกัน ฯลฯ การฝึกซ้อมรำร่วมกัน ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มีกุศโลบายอยู่เบื้องหลัง คือ การกระชับเชื่อมความรักสามัคคีของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นมากขึ้นนั่นเอง

ส่วนกิจกรรมในช่วง "หลังการทำพิธีกรรม" นั้น ก็เป็นขั้นตอนที่สพส.ให้ความสนใจเนื่องจากสพส.ได้สอดใส่เป้าหมายการประกอบพิธีกรรมเอาไว้ที่อาจจะมากกว่าที่เคยเป็นมา คือการนำเอาสื่อพิธีกรรมมาสร้างเสริมสุขภาวะในด้านต่างๆของชุมชน โดยเฉพาะสุขภาวะด้านจิตใจ/อารมณ์ ด้านความสัมพันธ์และด้านจิตวิญญาณ ดังนั้น สพส.จึงเรียกร้องภาคีให้มี "ช่วงต่อเวลา" เพื่อทำการสรุปบทเรียนบ้าง เพื่อประเมินผลบ้าง เพื่อค้นคิดกิจกรรมที่จะต้อง "เกี่ยวข้องไปให้ตลอดปี" บ้าง เป็นต้น

10. **รูปแบบ/เนื้อหา-ความหมาย-คุณค่า** แนวคิดหลักแนวคิดหนึ่งของสพส.คือ "ทฤษฎีต้นไม้แห่งคุณค่า" ซึ่งมีเนื้อหาใจความหลักว่า สื่อพื้นบ้านทุกชนิดรวมทั้งสื่อพิธีกรรมนั้น จะเปรียบประดุจต้นไม้ซึ่งจะประกอบด้วย 2 ส่วนคือ ส่วนที่มองเห็นได้ (Visible) อันได้แก่ที่อยู่เหนือพื้นดินคือ ลำต้น ดอกใบ กิ่งก้าน ผล ส่วนนี้เรียกว่า **"รูปแบบ"** (form) และส่วนที่มองไม่เห็น (Invisible) (แต่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด) อันได้แก่ส่วนที่อยู่ใต้พื้นดิน คือ รากแก้ว รากฝอย ส่วนนี้เรียกว่า **"เนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย"**

การประกอบพิธีกรรมไม่ว่าจะมีเป้าหมายเพื่อการสืบทอด/รื้อฟื้น/เผยแพร่/ส่งเสริม ก็ต้องทำให้ครบเครื่อง ทั้ง 2 ส่วน คือทั้งรูปแบบและที่สำคัญคือส่วนที่เป็นเนื้อหา-คุณค่า-ความหมาย (ดูตัวอย่างในตอนต่อไป)

11. **อารมณ์/จังหวะ** ในแวดวงวิชาการสาขากการแสดง/การละคร/สุนทรียศาสตร์ จะพิจารณาว่า การประกอบสื่อพิธีกรรมนั้นเป็นประดุจ "การแสดงแบบหนึ่ง" (Ritual Theatre) เนื่องจากมีองค์ประกอบของการแสดงอย่างครบครัน คือ มีตัวละคร มีฉาก มี action มีบทเจรจา มี

ดนตรีประกอบ มีแก่นเรื่อง ฯลฯ และเมื่อการประกอบพิธีกรรมอาจถือได้ว่า "เป็นการแสดงประเภทหนึ่ง" ในสื่อพิธีกรรมก็ย่อมคลุกเคล้าไปด้วยอารมณ์/ความรู้สึก/รสแบบต่างๆที่แสดงออกมาในแต่ละจังหวะขั้นตอน มิติด้านอารมณ์/ความรู้สึกนี้มีผลต่อสภาวะด้านจิตใจและอารมณ์ของผู้เข้าร่วมเป็นอย่างยิ่ง

ฉะนั้น ในการวิเคราะห์พิธีกรรมแต่ละชนิด ก็โปรดกรุณาอย่าลืมเปิดวงเล็บด้านอารมณ์/ความรู้สึก/จังหวะจะโคน (เร็ว/ช้า/อ้อยอิ่ง/เด็ดขาด...) ของแต่ละกิจกรรมเพื่อมาส่งดูรหัสที่อยู่ข้างหลัง เช่น การสวดสรภัญญะนั้นเป็นอารมณ์ประมาณว่า "เคร่งขรึม ส้ารวม เฟงสมาธิ ตั้งจิตให้แน่วแน" ในพิธีกรรมทำขวัญข้าว ที่อ.บางซ้าย จ.อยุธยา ในโครงการ "สืบสานประเพณีการทำขวัญข้าวทำชีวิตดี ผลผลิตดี" ที่ร้อยพันจัดขึ้นเป็นครั้งแรกในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา เมื่อวันที่ 15 เมษายน 2549 นี้ ผู้เขียนได้เข้าร่วมพิธีกรรมนี้และสังเกตว่า ในแต่ละฉากแต่ละขั้นตอน มีอารมณ์/ลีลา/จังหวะแตกต่างกัน

ตัวอย่างเช่น ในช่วงพิธีสงฆ์ จะมีบรรยากาศสงบเงียบเคร่งขรึม ต่อเนื่องมาจนถึงช่วงพิธีเรียกขวัญข้าวที่เริ่มมีสีสันมากขึ้นเพราะเสียงร้องของหมอลำและเสียงดนตรีไทยประกอบ แต่พอช่วงเวียนเทียน ก็กลับเข้าสู่สภาวะสงบจิตสงบใจอีกครั้งหนึ่ง หากทว่าหลังจากหมอลำวงเสกข้าวเปลือกแล้ว ก็ถึงช่วงซูลมุนุ่นวายเมื่อผู้คนกรูกันเข้าไปแย่งเอาข้าวเปลือกไปเป็นข้าวกันถุง/เป็นข้าวขวัญยุ่ง และยังเมื่อเข้าสู่ช่วงเวลาของการสงฆ์และผู้อาวุโส ช่วงจังหวะอารมณ์ก็เข้าสู่ความสนุกสนานว่าเริงบันเทิงใจอย่างเต็มที่ เป็นต้น

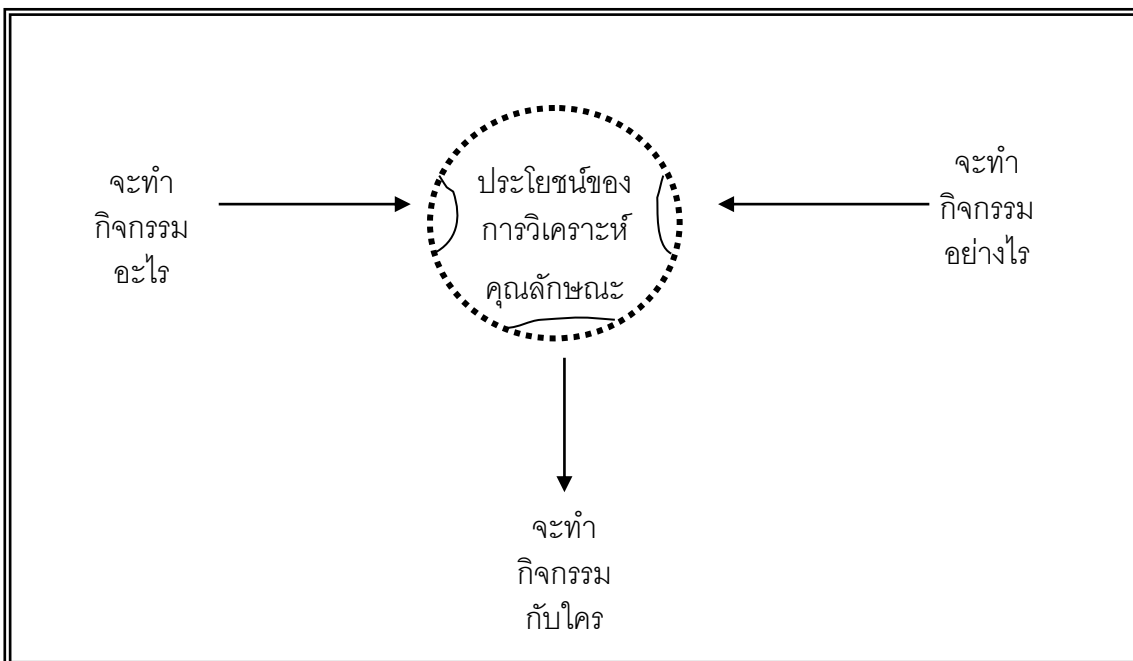
12. บทบาท/หน้าที่ของสื่อพิธีกรรม เป็นท่าแม่บทพื้นฐานอีกท่าหนึ่งของการทำโครงการกับสพส. ที่จะขอให้ภาคีทุกโครงการต้องระบุหน้าที่/บทบาทของสื่อพิธีกรรมนั้นมีทั้งต่อปัจเจกบุคคล กลุ่ม และชุมชน และเมื่อสพส. ยื่นอยู่ได้ร่วมของสพส. ซึ่งมีภารกิจด้านสภาวะเป็นสำคัญ สพส. จึงขอเพิ่มโบนัสนพิเศษในการบทบาทของสื่อพิธีกรรมโดยเฉพาะหน้าที่ด้านสภาวะ

ส่วนแนวทางการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมให้มีทิศทางที่โน้มนำไปสู่การทำกิจกรรมการพัฒนานั้น จำเป็นต้องติด "ลวดลาย" (parameter) เช่น การเปรียบเทียบดูระหว่างการทำบทบาทหน้าที่ "ในอดีตและปัจจุบัน" การวิเคราะห์สถานภาพของแต่ละหน้าที่ว่า "อะไรหายไป อะไรคงอยู่ อะไรเพิ่มเติมขึ้นมา อะไรผิดเพี้ยน" หรือ "การจัดอันดับความสำคัญของแต่ละบทบาทหน้าที่ว่ามีหน้าที่ไหนติดชาร์ตอันดับเท่าไร" และที่ลงลึกไปยิ่งกว่านั้นก็คือ "การทำหน้าที่ต่างๆ เหล่านี้เรียกร้องต้องการเงื่อนไขอะไรบ้าง"

เราจะย้อนกลับมาในรายละเอียดเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมนี้อีกครั้งในหัวข้อแนวคิด/ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

สำหรับประโยชน์ของการวิเคราะห์คุณลักษณะนั้นจะมีอย่างอเนกอนันต์ (ดังที่จะได้แสดง

ให้เห็นในตอนต่อไป) เท่าที่พอจะระบุได้อย่างขั้นต่ำที่สุดในที่นี้ก็คือ การวิเคราะห์คุณลักษณะนั้น จะช่วยนำทางในเรื่องต่อไปนี้ 3 เรื่องใหญ่คือ

ภาพที่ 5: คุณประโยชน์ของการวิเคราะห์คุณลักษณะ

4. ส่วนที่ 2: การทำความรู้จักกับคุณลักษณะขั้นมูลฐานของสื่อพิธีกรรม

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า มีคุณลักษณะบางประการที่สพส. จะเรียกร้องให้ภาคีลอง ทบทวนคุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมที่ทางโครงการกำลังจะทำงานด้วย เนื่องจากเป็นคุณสมบัติขั้น มูลฐานที่สุดที่ไม่อาจจะมองข้ามผ่านเลยไปได้ การทำความรู้จักกับคุณลักษณะขั้นพื้นฐานที่สุดของ สื่อพิธีกรรม มี 3 แง่มุม คือ

- (4.1) การรู้จักประเภทของสื่อพิธีกรรม
- (4.2) การทำความเข้าใจในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสื่อพิธีกรรมกับชีวิตจริง
- (4.3) การตรวจสอบสถานภาพของสื่อพิธีกรรมที่กำลังจะทำงานด้วย

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(4.1) **ประเภทของพิธีกรรม** ในศาสตร์สาขาต่างๆ ล้วนมีวิธีการจัดแบ่งประเภทของ พิธีกรรมโดยใช้เกณฑ์แตกต่างกันออกไป เช่น มานุษยวิทยามักจะจัดแบ่งประเภทพิธีกรรมออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ พิธีกรรมที่ทำตาม **วัฏจักรของชีวิต** (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) พิธีกรรมที่ทำอย่างเป็น ประจำต่อเนื่อง (เช่น การทำบุญ 12 เดือน) หรืออาจจะแยกประเภทเป็น **พิธีกรรมส่วนบุคคล/กลุ่ม** เช่น พิธีกินหมูด่างดินของชาวผู้ไทที่กระทำเมื่อเกิดมีหญิงสาวที่ทำผิดประเพณีมีท้องก่อน แต่งงาน และ **พิธีกรรมส่วนรวม** ที่ทำกันทั้งชุมชน เช่น งานจุลกฐิน เทศน์มหาชาติ เป็นต้น

สำหรับในสพส. สพส.มีวิธีการแบ่งประเภทของพิธีกรรมโดยยึดเอาลักษณะของเนื้อหาในตัวโครงการเป็นหลัก ทำให้แบ่งประเภทพิธีกรรมออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

(ก) **พิธีกรรมแบบเต็มตัว** เช่น บรรดาโครงการทั้ง 26 โครงการที่มาร่วมประชุมกันในครั้งนี้ ถือว่าเป็นการทำงานกับสื่อพิธีกรรมเป็นหลักสำคัญ

(ข) **พิธีกรรมแบบครึ่งตัว** สพส.ยังมีโครงการอีกจำนวนมากที่อาจจะทำงานกับสื่อการแสดง การละเล่นพื้นๆ (เช่น เเท่งตุ๊ก/ตีโพน/คว่ำซอ/โปงลาง/ซีละ ฯลฯ) หรือสื่อวัตถุ (เช่น สานหมวกก๊วยโล้ยั๊ว แกะหนังตะลุง ฯลฯ) แต่ทว่าในช่วงตอนหนึ่งหรือส่วนเสี้ยวของโครงการเหล่านี้ ก็จะมี "บทบาทของพิธีกรรม" เข้าไปเกี่ยวข้อง เช่น การไหว้ครู/ครอบครูในสื่อการแสดง การนำเอาสื่อวัตถุมาใช้ในพิธีกรรม (เช่น การทำพิธีเกี่ยวกับตัวหนังตะลุง) ซึ่ง สพส.ถือว่า โครงการเหล่านี้มีส่วนของพิธีกรรมอยู่ครึ่งตัว

(4.2) **ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อพิธีกรรมกับบริบทชีวิตที่เป็นจริง** หากเราสร้างแบบจำลอง เรื่อง "สื่อพิธีกรรม" กับ "บริบทชีวิตที่เป็นจริง" ออกเป็นโลก 2 โลก คือโลกแห่งพิธีกรรม (Ritual world) และ "โลกแห่งความจริง" (Real world/Daily life) เราก็จะมีคำถามต่อไปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างโลกทั้ง 2 โลกจะเป็นไปในรูปแบบใดบ้าง ผู้เขียนจะขอติดค้างชำระเนื้อหาส่วนนี้ไปไว้ในส่วนของแนวคิด/ทฤษฎีที่จะตามมาในลำดับต่อไป

(4.3) **การตรวจสอบสถานภาพของสื่อพิธีกรรม** การรู้จักสถานภาพ (status) ของสื่อพิธีกรรมที่กำลังจะทำงานด้วย ก็เป็นท่าบังคับพื้นฐานของสพส.ที่จะวางกุศโลบายให้ภาคีเริ่มต้นก้มหน้าลงมองดูดินและทำงานกับ**สภาพความเป็นจริงที่ดำรงอยู่** กลยุทธ์นี้เปรียบเสมือนการเริ่มต้นตรวจอาการของหมอก่อนที่จะทำการให้ยาหรือให้การรักษาแก่คนไข้ ในเบื้องต้น ผู้ที่เป็นหมอกก็จะตรวจสอบสภาพร่างกายและอาการเจ็บป่วยของคนไข้เสียก่อน

เราอาจจะแบ่งระดับ "อาการ/สภาพของสื่อพื้นบ้าน" ที่เป็นผลมาจากการตรวจสอบสถานภาพได้ดังนี้

- **สื่อพิธีกรรมอยู่ในสภาพสมบูรณ์แข็งแรงดี** เช่น โครงการ "สืบสานประเพณีแห่งสงกรานต์ โพรงมะเดื่อ จ.นครปฐม" ซึ่งเป็นประเพณีที่กระทำในช่วงหนึ่งอาทิตย์หลังวันสงกรานต์ของชาวไทยเชื้อสายลาวครั้งที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนับเป็นเวลา 100 กว่าปีแล้ว พิธีกรรมนี้มีผู้คนเข้าร่วมอย่างคับคั่ง สื่อพื้นบ้านที่อยู่ในสภาวะเข้มแข็งเช่นนี้ ก็สามารถจะนำเอามาใช้งานได้ที่ทันที เช่น นำเอามาสอดใส่การรณรงค์เรื่องงดเหล้า เมาบุญหรี เพื่อป้องกันอุบัติเหตุจากการขับขี่ยานยนต์หรือหากมีการทำงานด้วย ก็ควรจะเป็นการออกกำลังกายสื่อพิธีกรรมให้ผู้เข้าร่วมทุกคนได้รับรู้ความหมาย ความเป็นมา คุณค่าและบทบาทหน้าที่ของสื่อประเพณีนี้เพื่อการนำไปได้อย่างเต็มสูบ

- **สื่อพิธีกรรมที่อยู่ในสภาพข้างนอกเข้มแข็ง แต่ข้างในกลวงโบ๋** ได้แก่ สื่อพิธีกรรมที่มีการสืบทอดอย่างต่อเนื่องดูดีก็เข้มแข็งดี แต่ทว่าท่ามกลางความฟูฟองของรูปแบบนั้นคุณค่า/เนื้อหาความหมายของตัวสื่อพิธีกรรมกลับมีอันเลอะเลือนหรือเลอะเทอะเลือนเปลี่ยนไปเลย ตัวอย่างเช่น การจัดงานบุญผะเหวด หรือเทศน์มหาชาติ ซึ่งมีเนื้อหาคุณค่าความหมายของการสวดมนต์ ร่วมแรงร่วมใจของชุมชน และร้อยพันจิตสำนึกแห่งการให้ทานอันเป็นบารมีสูงสุดของพระเวสสันดร แต่ปัจจุบันนี้ การทำงานบุญผะเหวดนั้นก็กลับเป็นงานบุญที่มีการกินเหล้ายาปลา บั้งแบบหัวราน้ำ หรืองานเทศน์มหาชาติก็กลายเป็นการบับบั้งคับจากทางราชการให้แต่ละหมู่บ้านต้องรับกันเทศน์ไปคนละกันแบบว่า "หนึ่งหมู่บ้าน หนึ่งกันท์เทศน์" เป็นต้น

ในอนาคต ผู้เขียนคาดเดาว่า อากาของการใช้สื่อพื้นบ้านแบบผิดเพี้ยนไปจากเป้าหมาย/คุณค่าเดิมเช่นนี้จะกลายเป็นกระแสหลักของการทำงานด้านสื่อพิธีกรรม โดยเฉพาะเมื่อเรื่องพิธีกรรมมีสัดส่วนของเรื่องธุรกิจเพิ่มมากขึ้น รายการจัดพิธีกรรมแบบเก็งกำไรว่า "วัดครึ่งกรรมกรครึ่ง" จะเกิดขึ้นมาก และจำเป็นต้องมีวิทยายุทธ์ที่แก่กล้าในการทำงานกับสื่อพิธีกรรมที่อยู่ในสภาพเช่นนี้

- **สื่อพิธีกรรมที่เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะ** กรณีนี้ แม้ว่าสื่อพิธีกรรมนั้นยังจะลุกนั่งเดินเหินอยู่ได้ แต่ทว่าก็ออกอาการเจ็บออดๆแอดๆ ตัวบ่งชี้อาการเจ็บไข้ได้ป่วยนั้นก็เช่น การประกอบพิธีกรรมทำได้อย่างตกรุดๆ ผู้คนเข้าร่วมเริ่มจางหายไป บรรดาขาต่างๆของคุณลักษณะของพิธีกรรมเริ่มหดสั้นบ้าง เริ่มหดหายบ้าง

ตัวอย่างเช่น สื่อพิธีกรรมในโครงการสืบสาน "ตักบาตรเพ็งเดือนสาม" ของชาวไทพวน จ.เพชรบุรี ถึงแม้ว่า ประเพณีนี้ก็ยังคงมีการกระทำกันมาอย่างต่อเนื่อง แต่ทว่า ส่วนประกอบหลายอย่างของประเพณีก็เริ่มจางหายไป เช่น ในงานตักบาตรนี้ จะต้องมีทั้งการ "ทำบุญแก้วัด" และ "ทำทานแก่คนยากจน" แต่ในขั้นหลังนี้ จะหลงเหลือแต่การทำบุญให้วัดเท่านั้น รวมทั้งงานแห่สลากข้าวเปลือกที่เคยมีอยู่ในอดีตก็ถูกตัดออกจากรายการ เป็นต้น

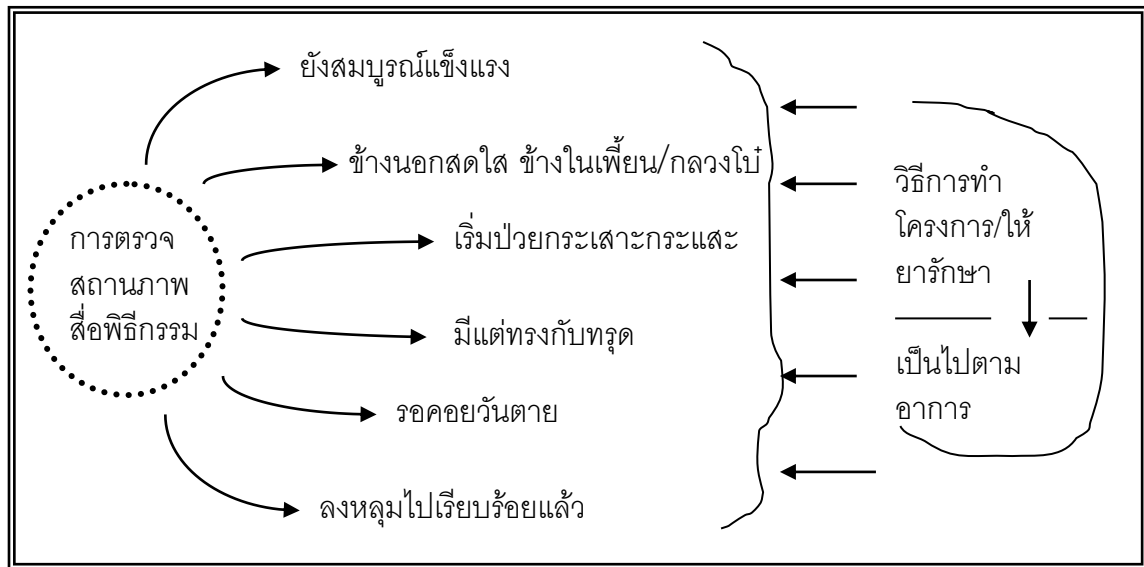
- **สื่อพิธีกรรมที่อยู่ในสภาพ "มีแต่ทรงกับทรุด"** เป็นสภาพของสื่อพิธีกรรมส่วนใหญ่ที่เข้ามาทำโครงการกับสพส. เนื่องจากบรรดาผู้ที่มีใจรักและเห็นคุณค่าของสื่อประเพณีพิธีกรรมจำนวนหนึ่งที่ตระหนักซึ่งแก่ใจว่า หากปล่อยให้สื่อพิธีกรรมของชุมชนล้มหายตายจากไป หายนะก็ย่อมจะเกิดขึ้นกับคนในชุมชนอย่างแน่นอน ทั้งนี้เพราะสื่อพิธีกรรมนั้นมีบทบาทหน้าที่ที่ไม่อาจจะประมาณค่าได้ต่อชุมชน

ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมตักบาตรในโครงการ "ครอบครัวสุขสันต์ชวนกันทำบุญ" จ.อุบลราชธานี การตักบาตรเป็นประจำทุกวันนั้นเคยเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทยในอดีต แต่ในปัจจุบันนี้ ประเพณีพิธีกรรมนี้ค่อยๆ ลดหายไป โดยเฉพาะในเขตชุมชนเมือง อันเนื่องมาจากสภาพวิถีชีวิตแบบคนเมือง (เช่นคนที่อยู่กรุงเทพฯนั้นต้องออกไปทำงานก่อนพระจะออกบิณฑบาตเสียอีก)

กรรมวิธีในการทำนุญตักบาตรเริ่มเปลี่ยนแปลงจากที่เคยลูกมาหุงข้าว/ทำกับข้าวถวาย พระด้วยความตั้งใจ ก็ลดลงไปเหลือเพียงการซื้อข้าวซื้อแกงสำเร็จรูปใส่บาตรแทน และวันเวลาที่จะ ตักบาตรก็ค่อยๆลดน้อยถอยลงไป ผู้คนที่จะตักบาตรก็อาจจะเหลือแต่คนเฒ่าคนแก่ เป็นต้น

● **สื่อพิธีกรรมที่อยู่ในสภาพรอวันตาย** เป็นประเภทของสื่อพิธีกรรมที่แทบจะไม่ได้ นำมากระทำแล้ว หรือมีผู้ทำพิธีกรรมได้เป็นคนสุดท้ายแล้ว เช่น พิธีไต่ตะครีมี จ.สงขลา ซึ่งเป็น รูปแบบการทรงตายเป็นที่มีคณะผู้ทำไต่ตะครีมีได้เป็นคณะสุดท้ายแล้ว หรือโครงการเต้าแม่นางตั้ง อ.มหาชนะชัย จ.ยโสธร ซึ่งได้หายหน้าหายตาจากชุมชนไป โดยมีการทำเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อปี พ.ศ.2540 ซึ่งเป็นปีที่ฝนแล้งอย่างหนัก ข้าวกล้าตายหมด ผู้เฒ่าผู้แก่จึงได้รื้อฟื้นขึ้นมาทำเพื่อสร้าง กำลังใจให้แก่คนร่วมชุมชนให้ผ่านพ้นวิกฤติของชุมชนไปให้ได้ แต่เมื่อทำผ่านพ้นไปแล้ว ก็เงียบ หายไปอีก

● **สื่อพิธีกรรมที่มรดกกรรมไปแล้ว** ตัวอย่างเช่น โครงการ "สืบสานประเพณีการทำ ขวัญข้าว" ที่ต.บางซ้าย จ.พระนครศรีอยุธยา ที่คนในชุมชนอายุตั้งแต่ 50 ปีลงมาส่วนใหญ่ไม่เคยได้ เห็นประเพณีพิธีกรรมเรียกขวัญในหมู่บ้านตนเอง สื่อพิธีกรรมประเภทนี้ต้องดำเนินการ "ปลุกผีดีให้ ลูกขึ้นมาจากหลุม"

ภาพที่ 6: สถานภาพของสื่อพิธีกรรม

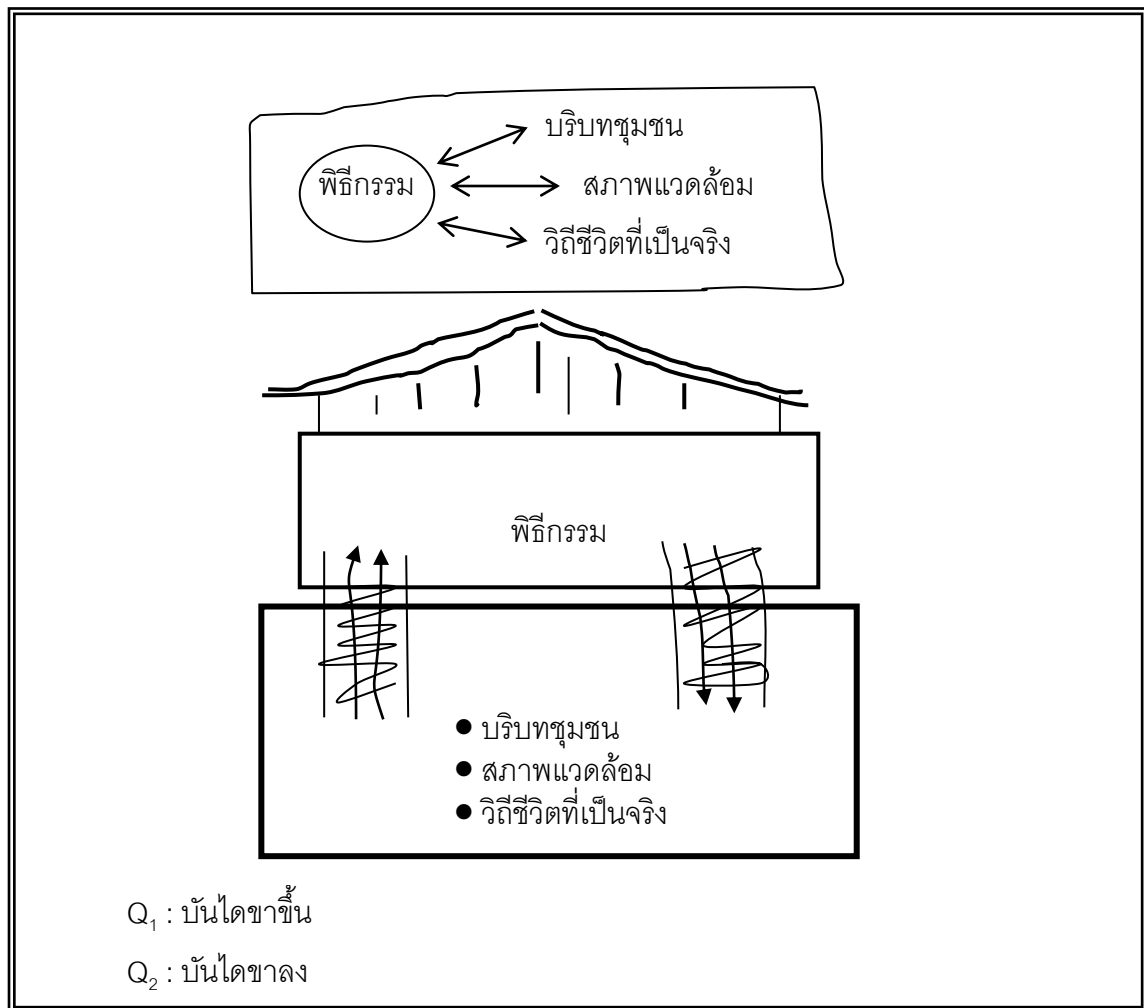
5. ส่วนที่ 3: แนวคิด/ทฤษฎีที่สพส.ใช้ในการทำงานกับสื่อพิธีกรรม

เมื่อเวลาที่เราเดินถ้ามีตานั้น เพื่อให้เห็นเส้นทางเดิน เราต้องใช้ "ไฟฉายส่องดูทาง" และภาพ ที่เรามองเห็นนั้น จะออกมาเป็นอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับ "รูปร่าง/ขนาด/ประเภท" ของไฟฉายที่เราใช้ส่อง (โดยเส้นทางนั้นยังคงเหมือนเดิมไม่มีอะไรจะอะไรเปลี่ยนไปแต่ภาพที่เห็นแปรเปลี่ยนไปเพราะไฟฉาย)

อุปมาอุปมัยที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เปรียบเสมือน "การมีหลักแนวคิด/ทฤษฎี" ที่เป็นเสมือนไฟฉายที่ใช้ส่องดูสรรพสิ่งต่างๆ และที่อาจจะเกินเลยไปยิ่งกว่าเรื่องการเดินเข้าถ้ำก็คือ มนุษย์เราไม่เคยเดินเข้าถ้ำแห่งความคิดโดยไม่มีไฟฉายได้เลย กล่าวคือ การรับรู้สรรพสิ่งต่างๆรอบๆตัวเรานั้นต้องมี "แนวคิด/ทฤษฎี" อันใดอันหนึ่ง แบบใดแบบหนึ่งฉายส่องอยู่เสมอ

ในที่นี่ ผู้เขียนจึงจะขอแนะนำไฟฉาย 5 ยี่ห้อที่สพส.ใช้ฉายส่องสื่อพิธีกรรมเมื่อเวลาทำงานร่วมกับภาคี ดังนี้คือ

(5.1) บ้านสองชั้น: สื่อพิธีกรรมกับบริบทชีวิตที่เป็นจริง

ภาพที่ 7: ทฤษฎีบ้านสองชั้น

สำหรับทฤษฎีแรกนี้เป็นไฟฉายยี่ห้อ "บ้านสองชั้น" ที่เปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างสื่อพิธีกรรมกับบริบทแวดล้อม/วิถีชีวิตที่เป็นจริง ที่เราอาจจะเคยได้ยินการแบ่งช่วงเวลาระหว่าง "พิธีกรรม" กับ "สภาพชีวิตประจำวัน" ว่า "การทำพิธีกรรมก็คือช่วงเวลาเว้นวรรคของชีวิตปกติ

ธรรมดา" หรืออาจจะเรียกการวิเคราะห์แบบนี้ว่า "การวิเคราะห์บริบทของสื่อพิธีกรรม" (Contextual analysis of ritual)

เนื้อหาของทฤษฎีบ้านสองชั้นนี้จะอธิบายว่า หากเปรียบเทียบ "บริบทแวดล้อม ไม่ว่าจะ เป็นสภาพแวดล้อมของชุมชนหรือชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล" เป็น "บ้านชั้นล่าง" แล้ว พิธีกรรมก็จะเป็นเสมือน "บ้านชั้นบน" ระหว่างบ้านชั้นล่างกับชั้นบนนี้ จะมีบันได 2 ข้างต่อเชื่อมกัน ข้างหนึ่งเป็นบันไดขาขึ้น อีกข้างหนึ่งเป็นบันไดขาลง

จากบันได 2 ข้างนี้ จะเป็นแหล่งกำเนิดของปริศนา 2 ข้อที่จะนำมาทลายใจภาคีผู้ทำโครงการสื่อพิธีกรรมของ สพส. ทุกโครงการดังนี้

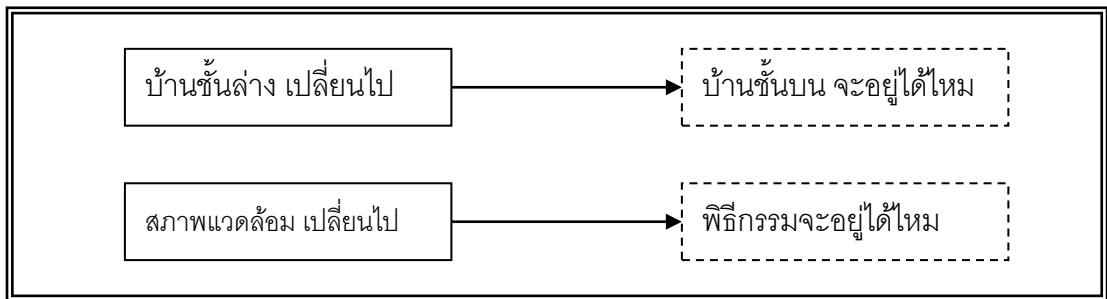
- **ปริศนาข้อแรก** บันไดขาขึ้นนั้นจะอธิบายว่า พิธีกรรมใดๆนั้นจะเป็น "ภาพสะท้อน/กระจกส่อง" ให้เห็นบริบท/สภาพแวดล้อมที่เป็นจริงของชุมชนนั้นเสมอ ดังนั้น ในบริบทชุมชนที่ปลูกข้าวกิน ก็ย่อมมีพิธีกรรม "เรียกขวัญข้าว" ในชุมชนที่ชีวิตจริงทำนาโดยใช้วัวควายก็ย่อมมี "พิธีกรรมสู่ขวัญข้าว"

ชุมชนที่ปลูกข้าวในชีวิตจริง ก็ย่อมใช้เหล่านี้อธิบายพิธีกรรมที่ทำจากข้าว ส่วนชุมชนที่ปลูกองุ่น ก็ย่อมใช้เหล่านี้อธิบายพิธีกรรมที่ทำจากองุ่น เป็นต้น

แม้จะมีกฎกติกาบรรยายว่า สิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรมนั้น ก็คือของที่ใช้กันอยู่ในชีวิตประจำวันนั่นเอง หากทว่าควรจะเป็น "ของที่ดีที่สุด" เท่าที่จะหาได้ (นี่เป็นทัศนะของ

E. Durkheim ที่ว่า พิธีกรรมคือตัวแทนที่เป็นรูปธรรมของ "ความเป็นสังคม" กล่าวคือ ในชีวิตประจำวัน มนุษย์เราอาจมีชีวิตอยู่โดยไม่ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมียุ้งก่อน แต่ในพิธีกรรม บรรยากาศและสัญลักษณ์ในพิธีกรรมจะทำให้ความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันเด่นชัดและตกผลึกขึ้นมา)

ที่นี้ก็มาถึงคำถามแรกที่ว่า "หากบ้านชั้นล่างเปลี่ยนแปลงไป แล้วบ้านชั้นบนจะคงอยู่เหมือนเดิมได้หรือไม่"

เช่น หากในชุมชนนั้นไม่ได้ใช้วัวควายไถนาแล้ว แต่ใช้รถไถแทน พิธีกรรมสู่ขวัญควาย จะยังคงอยู่ได้ไหม ในชุมชนที่ใช้ไฟฟ้าไฟนีออนกันหมดแล้ว พิธีกรรมหล่อเทียนถวายวัดจะยังคงอยู่ได้ไหม จะอยู่ได้อย่างไร

นี่ยังเป็นคำถามที่ลึกลับมองลงภูมิปัญญาผู้ทำโครงการของสพส. อย่างยิ่ง

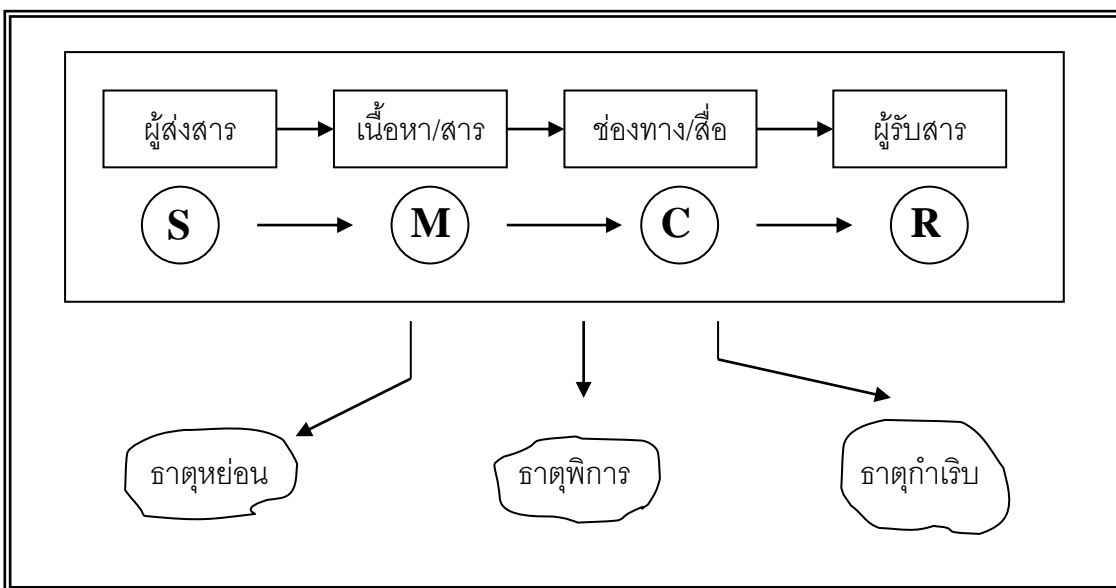
● **ปริศนาข้อสอง** ในส่วนของบันไดขาลงที่ต่อเชื่อมจากบ้านชั้นบนไปสู่บ้านชั้นล่างนั้น เราก็มีปริศนาถามใจผู้ทำโครงการว่า หลังจากที่ได้อธิบาย/สืบทอดหรือส่งเสริมการทำพิธีกรรมนั้นๆ ขึ้นมาแล้ว บรรดาคุณค่า/เนื้อหา/ความหมายที่ชุ่มฉ่ำอยู่ในพิธีกรรมนั้น ได้หลงไหลลงบันไดไปสู่บ้านชั้นล่างคือชีวิตประจำวันที่เป็นจริงหรือไม่

เช่น เมื่อประกอบพิธีสู่ขวัญควายเพื่อให้ระลึกถึงบุญคุณของสัตว์เลี้ยง แต่ในชีวิตที่เป็นจริงก็ยังปล่อยปละละเลยไม่ดูแลเอาใจใส่วัวควาย หรือประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าวให้ระลึกถึงบุญคุณข้าว/แม่โพสพ แต่ในชีวิตจริงก็ยังกินข้าวเหลือแบบทิ้งๆขว้างๆ หรือมีการผูกข้อต่อแขนกันในพิธีกรรมต่างๆที่แสดงเป็นเพื่อนรักเพื่อนแพง แต่ออกจากพิธีกรรมแล้วก็จิตตึกันเหมือนเดิม ซึ่งเป็นอาการของโรคร้ายทางพิธีกรรมที่เรียกว่า "ทำพิธีกรรมแต่พอสัปดาห์เป็นพิธี แต่ไม่มีพลังมาเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตที่เป็นจริงได้"

(5.2) **ไฟฉายยี่ห้อ "การสื่อสาร"**

เนื่องจากโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขนั้นมีแก่นแนวคิดที่เป็นหลักคือ "ทฤษฎีการสื่อสาร" ดังนั้น สพส.จึงพิจารณาว่า สื่อพื้นบ้านรวมทั้งสื่อพิธีกรรมนั้น ถือว่าเป็นการสื่อสารรูปแบบหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ ไฟฉายที่จะนำมาตรวจสอบสื่อพิธีกรรมนั้น จึงจะเป็นไฟฉายยี่ห้อการสื่อสารด้วย (โปรดดูรายละเอียดเรื่องการสื่อสารในเอกสารของสพส.ชื่อ "แบบเรียนเบื้องต้น")

เนื้อหาสำคัญของทฤษฎีการสื่อสารอธิบายว่า เมื่อใดที่มีธาตุทั้ง 4 มาประชุมกัน คือ ธาตุที่เป็นมนุษย์ 2 ส่วน คือ **ผู้ส่งสาร** (Sender) และ**ผู้รับสาร** (Receiver) กับธาตุที่เป็นอมนุษย์อีก 2 ส่วน คือ **สาร** (Message) และ**สื่อ/ช่องทาง** (channel) เมื่อธาตุทั้ง 4 นี้มาประชุมกันเมื่อใด เมื่อนั้นก็จะเกิดการสื่อสารขึ้น

ภาพที่ 8: องค์ประกอบธาตุทั้ง 4 ของการสื่อสาร

ตัวอย่างประกอบสูตรธาตุทั้ง 4 ของการสื่อสารนั้นก็เช่นในโครงการ "หล่อเทียนหลอมใจ ชุมชน จ.พิจิตร" เมื่อคุณลุงจวบ/คุณลุงหนูดี ผู้สูงอายุที่เอาการเอางานและมีปรัชญาชีวิตว่า "เราแก่ชรา ก็เพื่อผู้อื่น" คุณลุงทั้ง 2 ท่าน (ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร) ได้ชักชวนเพื่อนสมาชิกในชมรมผู้อาวุโส (เล่นบทเป็นผู้รับสาร) ให้มาช่วยกันเก็บน้ำตาเทียน (เป็นตัวสื่อ) มาหลอมเป็นเทียนร่วมกัน (เนื้อหาสาระที่อยู่ข้างในก็เป็นไปดังชื่อของโครงการ คือ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการหล่อหลอมใจคนในชุมชนให้เป็นเนื้อเทียนเล่มเดียวกัน) เมื่อเกิดการชักชวนขึ้นนั้น ก็ถือว่ามีธาตุทั้งสี่มาประชุมครบถ้วนแล้ว การสื่อสารก็ได้บังเกิดขึ้น

เมื่อนำเอาไฟฉายชื่อการสื่อสารมาส่องดูสื่อพิธีกรรมไปตามตัวธาตุแต่ละตัว ภาคี่ในแต่ละโครงการ ก็จะค้นพบอาการของโรคแบบที่แพทย์แผนโบราณชี้แนะเอาไว้คือมีอาการธาตุหย่อนธาตุพิการและธาตุกำเริบ ดังนั้น วิธีการเยียวยารักษา ก็จะเป็นไปตามสมุฏฐานของอาการตัวอย่างเช่น

Q1	: ตัว (S) ลดน้อยหรือหดหายไป
Q2	: ตัว (M) → เนื้อหาเลื่อนหาย ↘ เนื้อหาผิดเพี้ยน
Q3	: ตัว (C) → ลดน้อย ↘ อุดตัน
Q4	: ตัว (R) → ลดน้อยในเชิงปริมาณ ↘ ถดถอยในเชิงคุณภาพ

ภาพที่ 9: ปัญหาที่เกิดจากองค์ประกอบทั้ง 4 ของสื่อพิธีกรรม

คำถามที่ 1: ปัญหาเรื่องผู้ส่งสาร (Sender) ลดน้อยหรือหดหายไป ตัวอย่างในสื่อพิธีกรรมก็เช่นการลดน้อยหรือสูญหายไปของผู้ทำพิธี/เจ้าพิธี เช่น ในโครงการ "ไต่ชะครีมนั้น คณะไต่ชะครีมนั้น มาทำโครงการนั้นจัดเป็นคณะสุดท้ายแล้ว ในโครงการ "ทำขวัญข้าว" จ.อยุธยา หมอขวัญ 3 ท่านที่มาทำพิธีก็สูงอายุแล้ว และยังมีผู้มาสืบทอด เป็นต้น

คำถามที่ 2: ปัญหาเรื่องตัว "เนื้อหาสาระ" (Message) เลื่อนหายหรือมีฉะนั้นก็

ผิดเพี้ยนไป ผู้เขียนได้กล่าวถึงกรณีที่เนื้อหาสาระได้เลื่อนหายไปบ้างแล้ว เช่น ในโครงการ "คำโพธิ์ คำไฮ" จ.อุบลราชธานี ลูกหลานที่เห็นพิธีกรรมนี้จะไม่เข้าใจเลยว่า "ต้นโพธิ์ ต้นไฮ" (ต้นไทร) นั้น ยืน แทนความหมายอะไรบ้าง

นอกจากกรณีของความหมายของเนื้อหาเลื่อนหายไปแล้ว ที่ดูจะมีอาการน่าเป็นห่วง ยิ่งมากกว่าการสูญหาย ก็คือ อาการความหมายผิดเพี้ยน ตัวอย่างที่แพร่หลายที่สุดในสังคมไทยก็คือ พิธีกรรมสงกรานต์ ซึ่งควรจะเป็นวาระโอกาสที่มีการระลึกถึงบุญคุณของผู้มีพระคุณด้วยการรดน้ำหัวและกระชับความสัมพันธ์ในครอบครัว แต่เทศกาลสงกรานต์ก็ได้ผิดเพี้ยนความหมายกลายเป็น "เทศกาลแห่งการฆ่าตัวตาย" เป็น "10 วันอันตราย" เพราะ "การเมาแล้วขับ" ดังนั้นจึงต้องมีการทำโครงการ "พิงวยับลอง ชรวงเรื่อง-ไอกะโตะกะดิงปะนาย อันตราย พิเกดด-สงกรานต์เวรด เหล้าเข้าใจประเพณี ไม่มีอุบัติเหตุ (สงกรานต์ของชาวส่วย จ.บุรีรัมย์)

คำถามที่ 3: ปัญหาเรื่อง "ช่องทาง/วาระโอกาส/พื้นที่/สื่อ" (Channel/Media) มี น้อยลงหรือเกิดการตีบตัน/อุดตัน หากเราวิเคราะห์เส้นทางเดินของการสื่อสารที่เริ่มต้นจากผู้ส่งสาร ที่คิดเนื้อหาขึ้นมาแล้ว หากขาดตัวสื่อหรือช่องทาง "ที่จะส่งสาร" สารนั้นๆก็ย่อมไม่ได้ไปถึงมือผู้รับสาร

การสูญสลายของพิธีกรรมจำนวนมากก็เกิดมาจากการขาดช่องทาง การขาดวาระโอกาส การไม่มีพื้นที่หรือไม่มีสื่อที่จะส่งเนื้อหาสาระนี้เอง ดังตัวอย่างเช่นหนังและละครโทรทัศน์จำนวนมากที่แม้จะสร้างเสร็จแล้ว แต่ก็ยังไม่มีโรงฉาย

การทำงานในโครงการของสพส.ในด้านหนึ่งก็คือ การปลูกสร้าง "โรงพิธีกรรม" สร้างช่องทาง/วาระโอกาส/พื้นที่/สื่อให้แก่พิธีกรรมทั้งหลาย ซึ่งนอกจากจะรื้อฟื้นช่องทางเก่าๆ ขึ้นมาแล้ว (ซึ่งเราจะทราบได้จากกรวิเคราะห์คุณลักษณะในเรื่องของเวลา/สถานที่/พื้นที่) สำหรับสื่อพิธีกรรมที่เป็นประเภท "ปีหนึ่งทำครั้งเดียว" นั้น ก็จะมีโอกาสเสี่ยงสูงมากที่จะสูญหายไป ดังนั้น ในหลายโครงการที่เล่นกับสื่อประเภทนี้ จึงต้องบุกเบิกแสวงหา**ช่องทางใหม่ๆ**ให้มากขึ้น เช่น โครงการผีป๋วย่า 2004 เพื่อลูกหลาน" จ.ลำปาง ได้จำลองรูปแบบพิธีกรรมไหว้ผีป๋วย่ามานำเสนอเพื่อถ่ายทอดแก่ลูกหลานในรูปแบบของการเล่นละครบ้าง การแสดงหุ่นมือบ้าง เป็นต้น

คำถามที่ 4: ปัญหาเรื่อง "ผู้รับสาร" หดตัวหรือหายตัว โดยเฉพาะผู้รับสารบางกลุ่ม เช่น กลุ่มเด็กและเยาวชนที่จะเป็น "ข้อต่อเรื่องสื่อพิธีกรรมในอนาคต" ดังผลการทำงานโครงการของสพส.เกือบจะทุกโครงการ จะรายงานผลตรงกันว่า สื่อพิธีกรรมที่ยังหลงเหลือทำอยู่นั้น จะมีแต่ผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้นที่เข้าร่วม แต่เด็กๆจะหายหน้าหายตาไปหมด (เราจึงต้องสำรวจคุณลักษณะของผู้ที่มาเข้าร่วมพิธีกรรม) ผู้ทำโครงการจึงต้องออกกำลังทางปัญญา" แสวงหาช่องทางชักชวนเด็กและเยาวชนให้เข้ามาร่วมในสื่อพิธีกรรมด้วยกุศโลบายต่างๆ

และการที่จะสามารถค้นหากลยุทธ์การสื่อสารแบบต่างๆเพื่อไปชักชวนเด็กๆให้เข้ามาร่วมสื่อพิธีกรรมนั้น ก็มีข้อสังเกตจากการประชุม "เวทีพัฒนาแกนนำเยาวชนโครงการรุ่นที่ 4-5 ภาคีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" วันที่ 11-12 มีนาคม 2549 ณ อำเภอโขงเจียม จ.อุบลราชธานี ว่าเวลาที่เด็กๆถามผู้ใหญ่ที่เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น ทำไมต้องใช้น้ำส้มป่อย ทำไมต้องเอาไข่มาเสียบ ทำไมต้องเอาดาบมาปักบนข้าวสาร ฯลฯ และหากผู้ใหญ่มีคำตอบง่ายๆให้เด็กๆว่า "เพิ่นเฮ็ดมาหยั่งสั้น/เพิ่นให้เฮ็ดก็เฮ็ดนำเพิ่น/(ก็เขาทำกันมาอย่างนั้น/ เขาให้ทำก็ทำตามกัน) คำตอบแบบนี้จะไม่ช่วยให้เด็กๆหายข้องใจได้และไม่มีความมั่นใจพอที่จะมัดใจเด็กๆให้เข้ามาร่วมสืบสานประเพณีพิธีกรรมได้

(5.3) ไฟฉายยี่ห้อ "การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม" (Cultural Reproduction)

แนวคิดของทฤษฎีนี้บรรจุอยู่ในภริชิตโบราณที่ว่า "ของกิน บกิน ก็เนา เรื่องบะเก่า บ่เล่าก็ลืม" ซึ่งหมายความว่า สื่อพิธีกรรมใด หากมิได้นำเอามากระทำซ้ำ ในไม่ช้าก็จะสูญหายไป

ดังนั้น หลักการสำคัญของทฤษฎี "การผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอด" จึงมีอยู่ว่า

(1) วัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้าน/สื่อพิธีกรรมนั้นเป็นสิ่งที่ต้องมี "กระบวนการผลิต" (cultural production) ซึ่งในกระบวนการผลิตนั้นก็ต้องมีองค์ประกอบของการผลิตอย่างครบครัน เช่น มีผู้ผลิต มีวัตถุดิบ มีสถานที่ มีกรรมวิธีในการผลิต มีอุปกรณ์/เครื่องมือ/มีผู้ต้องการใช้ผลผลิต ฯลฯ

และในกระบวนการผลิตนี้ คนกลุ่มใดที่มีโอกาสได้เปิดโรงงานหรือขึ้นเวทีผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง/สม่ำเสมอตลอดเวลา วัฒนธรรม/สื่อพิธีกรรมของคนกลุ่มนั้นก็จะได้ยึดครองเวทินั้นอยู่ตลอดเวลา

เพื่อให้มองเห็นหลักแนวคิดนี้ได้อย่างกระจ่างแจ้ง ผู้เขียนขอยกตัวอย่างเรื่อง "ผีในสังคมไทย" ในขณะที่สังคมไทยนั้นอุดมไปด้วย "ผี 500 ประเภท" แต่เราจะพบว่า "ผู้รับสารไทยรุ่นใหม่" นั้นจะรู้จักผีไทยอยู่เพียงไม่กี่ประเภท เช่น ผีแม่ผาคพระโขนงหรือผีปอบเท่านั้น และหากสืบสาวต่อไปว่า เพราะเหตุใดคนไทยรุ่นปัจจุบันจึงรู้จักแค่ผีสองประเภทนี้เท่านั้น เราก็จะพบว่าเนื่องจากมีกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดผีแม่ผาค (สร้างเป็นหนังมาแล้ว 21 ภาค) และผีปอบ (สร้างเป็นหนังมาแล้ว 7 ภาค) อยู่ตลอดเวลา

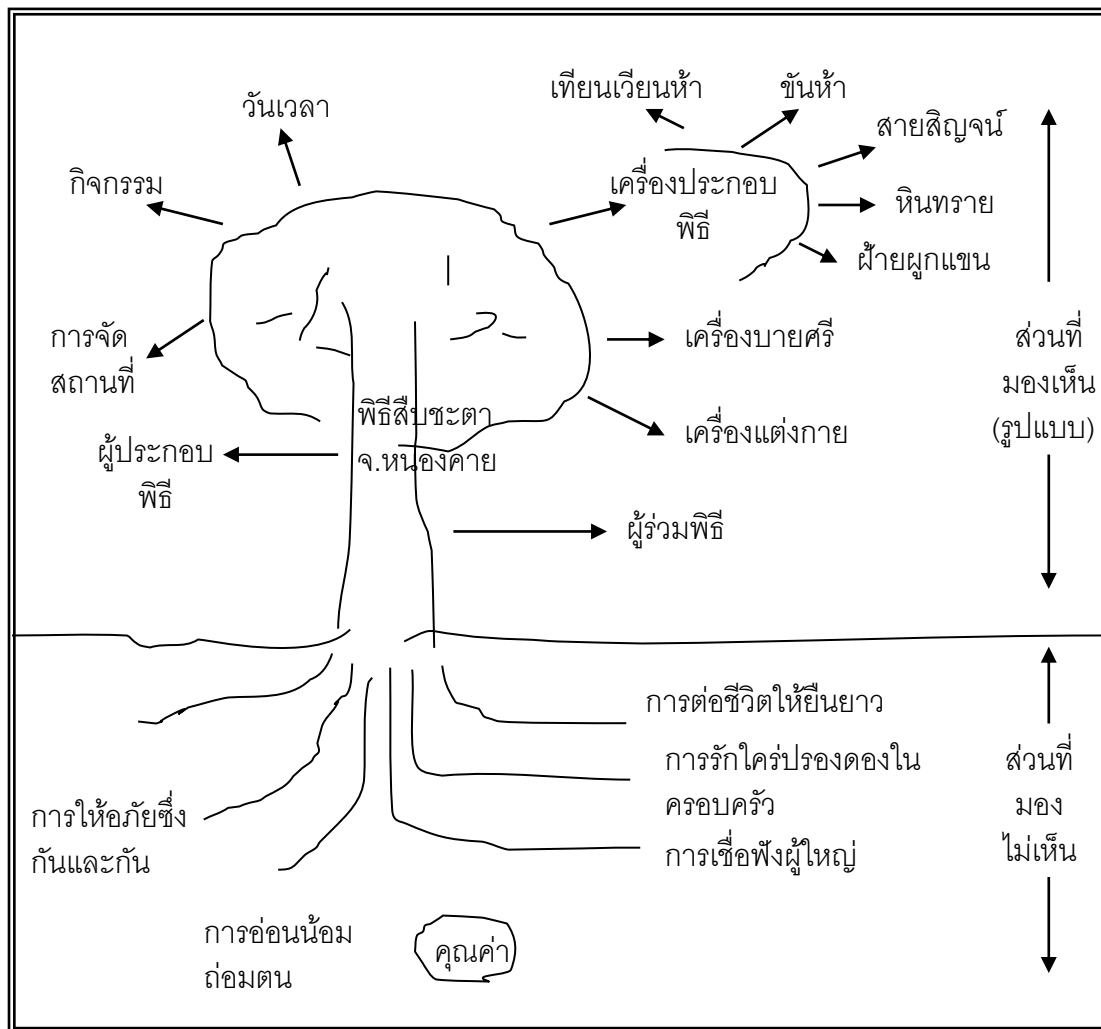
ส่วนผีประเภทอื่นๆ เช่น ผีปู้ย่า ผีไห่หรือผีฟ้า นั้น เด็กไทยรุ่นใหม่วัยมันส์จะไม่รู้จักเลย เพราะผี(ดีๆ)เหล่านี้ไม่มีโอกาสได้เปิดโรงงานผลิต และแม้จะเป็นเด็กไทยแต่เด็กของเราจะรู้จักผีจิ้น (ที่ทำท่ากระโดด) และผีญี่ปุ่น (จากการโฆษณาชาเขียว) อย่างคุ้นเคยมาก

(2) หากยึดหลักตามทฤษฎี "การผลิตซ้ำ" นี้ เราก็อาจจะถือได้ว่า การทำกิจกรรมต่างๆในโครงการของภาคีศพส.นั้น หาใช่อื่นไกลไม่ นอกจากเป็น "การเปิดเวที/การเปิดโรงงาน" ให้มีการผลิตองค์ประกอบต่างๆของสื่อพิธีกรรมนั่นเอง และหากเรานำเอาไฟฉายยี่ห้อการสื่อสารมาฉาย

ร่วมด้วย เราก็อาจจะตอบได้ว่า การทำกิจกรรมของภาคนี้ ก็คือ การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดธาตุทั้งสี่ของการสื่อสาร คือ สืบทอดหรือเพิ่มขยายผู้ส่งสาร/เนื้อหาสาร/ช่องทาง-สื่อ/และผู้รับสารนั่นเอง

(3) แต่สำหรับการเปิดโรงงานผลิตของสพส. หากเป็นของแท้ที่ไม่ใช่ทำเทียมและเลียนแบบ การผลิตนั้นจะต้องมีลักษณะ "ครบเครื่องเรื่องการผลิต" กล่าวคือไม่ได้ผลิตเพียงเพื่อให้ได้ผลผลิตเท่านั้น หากทว่า "เป็นการผลิตที่มีแนวคิดบางประการ" กำกับอยู่เบื้องหลัง ดังนี้

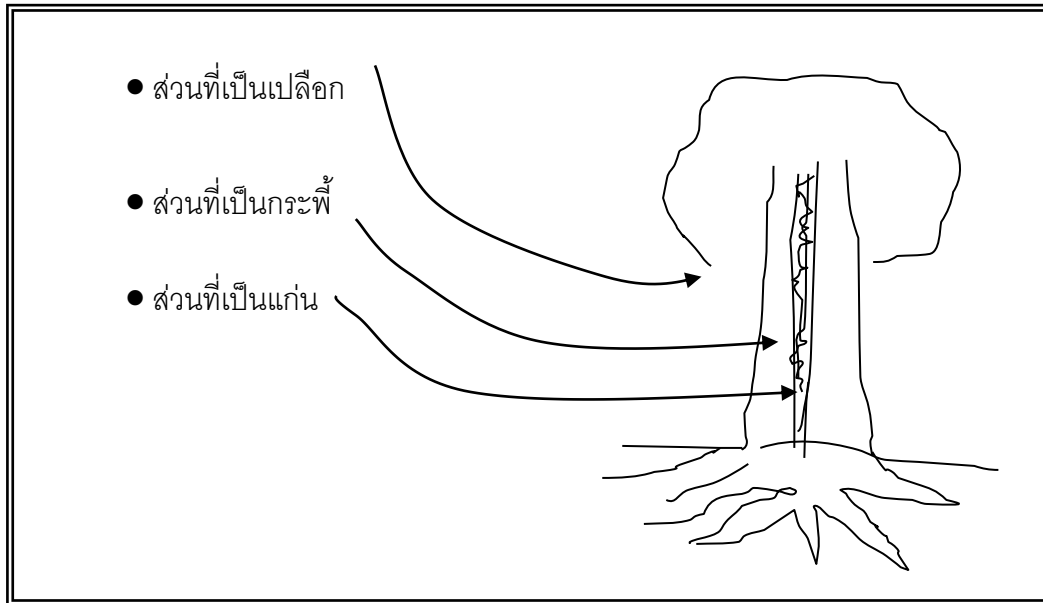
(3.1) การผลิตให้ "ครบเครื่องในแนวคิด" หากเราพิจารณาต้นไม้แห่งคุณค่าของสพส. ในแนวคิด เราก็จะพบว่า ต้นไม้วัฒนธรรม/สื่อพิธีกรรมนั้นจะมีทั้งส่วนที่เป็น "ดอกใบผล" "ลำต้น" และ "รากเหง้า" การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดให้ครบเครื่องในแนวคิด ก็คือ ต้องผลิตให้ครบองค์ประกอบต้นไม้ทั้งต้นโดยเฉพาะส่วนที่เป็นรากเหง้าดังตัวอย่างต่อไปนี้

ภาพที่ 10 : รูปแบบ/เนื้อหาของพิธี "สืบชะตา" จ.หนองคาย

(3.2) การผลิตต้องให้ "ครบเครื่องในแนวนอน" เมื่อเวลาดูต้นไม้ในแนวนอน เราก็

จะพบส่วนประกอบจากด้านนอกสุดเข้าไปสู่ส่วนในสุด ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 3 ชั้น คือ

ภาพที่ 11 : 3 ชั้นของต้นไม้แห่งคุณค่า

หลักการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดของสพส. ในกรณีที่ต้องมีการปรับประยุกต์ เราก็จะนำเอาคุณลักษณะต่างๆ ที่วิเคราะห์มาได้นั้นมาวางทาบว่า คุณลักษณะใดเป็นแก่น (เช่น ความเชื่อ) เป็นกระพี้ (เช่น สถานะ) เป็นเปลือก (เช่น เวลา)

จากนั้นเราก็จะยึดหลักว่า "รักษาแก่น ปรับกระพี้ เปลี่ยนเปลือก"

(3.3) หลักการเรื่อง "สิทธิเจ้าของวัฒนธรรม" สพส. มีแก่นแนวคิดที่สำคัญในการทำงาน คือหลักการเรื่อง "สิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม" ซึ่งมีความหมายอยู่ 2 นัยยะ คือ

นัยยะแรก การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดนั้นจะต้องถูกตั้งคำถามว่า เป็นการผลิตไปเพื่อผลประโยชน์ของใคร เนื่องจากวัฒนธรรมเช่นสื่อพิธีกรรมนั้นเป็นสมบัติของชุมชนที่บรรพบุรุษของชุมชนได้สร้างมา ดังนั้น การผลิตทุกครั้งจึงควรเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของคนในชุมชนเป็นหลัก ดังนั้น การฟื้นฟูพิธีกรรมทุกอย่างขึ้นมาไม่ว่าจะเป็นพิธีเหยา บุญผะเหวด หล่อเทียน จี ผางปะตี๊ด ฯลฯ หากเป็นไปเพื่อ "บุคคลภายนอก" เช่น เพื่อแสดงให้นักท่องเที่ยวชมเป็นหลัก แต่คนในชุมชนไม่ได้รับประโยชน์อันใดเลย การฟื้นฟูเช่นนี้มีทิศทางของสพส.

นัยยะที่สอง เรื่องสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรมก็คือ การจะเลือกสืบทอดพิธีกรรมใด การจะเลือกปรับเปลี่ยนส่วนไหนของพิธีกรรม ก็ต้องเป็นสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรมทั้งหมดร่วมกัน (ห้ามใช้หลักเกณฑ์ที่ว่า "เอาหลวงพ่อว่าก็แล้วกัน) แต่การใช้สิทธินี้ของชุมชนก็ต้องวางอยู่บนเงื่อนไขเหมือนการใช้สิทธิอย่างอื่น ๆ กล่าวคือชุมชนควรจะมีใจในสื่อพิธีกรรมอย่าง

กระจ่างแจ้ก่อนจะตัดสินใจ

(3.4) **การมีส่วนร่วมแบบฝนตกทั่วฟ้าของเจ้าของวัฒนธรรม** แนวทางการทำงานสืบทอดสื่อพิธีกรรมของภาคีสพส. นั้น มีทิศทางหลักคือ การส่งต่อมรดกสื่อพิธีกรรมพื้นบ้านให้แก่คนรุ่นต่อไป คือ กลุ่มเด็กและเยาวชน โดยการส่งต่อนี้มีความยากลำบากอย่างยิ่ง เพราะกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มที่อยู่ห่างไกลจากสื่อพิธีกรรมมากที่สุด ความห่างเหินนั้นเกิดมาจากความรู้สึกที่ว่า "เรื่องของพิธีกรรมเป็นเรื่องของผู้ใหญ่ คนเฒ่าคนแก่ เด็กๆ อย่างเขาไม่เกี่ยว"

ฉะนั้น เป้าหมายในการทำกิจกรรมต่างๆ ของภาคีสพส. นั้น จะต้องมุ่งหน้าไปสู่การสร้างความรู้สึกให้กับคนรุ่นใหม่ได้ตระหนักว่า "สมบัติชิ้นนี้ พวกเขามีส่วนเป็นเจ้าของ" และกลยุทธ์ที่จะต้องนำมาใช้ก็คือ "การใช้การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม" เพื่อชักชวน "เจ้าของวัฒนธรรมตัวน้อย" ได้เขยิบๆ เข้ามาใกล้ๆ สื่อพิธีกรรมที่ละน้อยๆ

สพส. จึงต้องขอขีดเส้นได้ว่า ในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรมทุกขั้นตอน ทุกส่วนเลี้ยว นั้น จะต้อง "เคลียร์พื้นที่ให้เด็กๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมอยู่เสมอ" (และเป็นที่ยืนยันดีว่าภาคีส่วนใหญ่ได้ใช้เส้นทางนี้เป็นเส้นทางหลักในการทำกิจกรรม) ในเรื่องการมีส่วนร่วมของเจ้าของวัฒนธรรมตัวน้อยนั้น อาจจะมีเครื่องกีดขวางบางอย่างเช่น

- ความคิดเรื่อง "จะเอาผลงานหรือจะสร้างคน" ผู้เขียนพบเห็นเหตุการณ์ที่ว่า ในการทำบายศรีเพื่อเข้าร่วมพิธีกรรมและอาจจะมีการประกวดแข่งขันกันด้วยนั้น ผู้ใหญ่บางคนอาจจะกีดกันเด็กๆ ออกไป เพราะเด็กๆ ยังทำบายศรีได้ไม่สวยงาม ความคิดที่มุ่งแต่จะเอาผลงานดีเด่นเช่นนี้ จะปิดกั้นโอกาสการมีส่วนร่วมของเด็กๆ

- เมื่อให้เด็กเข้ามามีส่วนร่วมในสื่อพิธีกรรม ผู้ใหญ่ก็ต้องเตรียมออกเตรียมใจว่าเราอาจจะได้พบกับ "ลวดลายแปลกๆ ใหม่ๆ สไตลท์ที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน" จากฝีมือและรสนิยมการผลิตซ้ำของคนรุ่นใหม่ ตัวอย่างเช่น ในการสืบทอดพิธีกรรมไหว้ผีป่วนั้น "ทีมเด็กผี" ที่เลือกเผยแพร่แนวคิดเรื่องผีป่วนั้นในรูปแบบของการเล่นละครเร่/ละครเวที เราก็จะพบว่า เด็กๆ จะออกมาร้องเพลงแร็ปสักรอบหนึ่งก่อน แล้วจึงค่อยตามด้วยการขับเพลงขอในลำดับต่อมา หรือในงานบุญผะเหวดที่วัดธาตุน้อย อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี เมื่อให้เด็กๆ วาดรูปทำบอर्डเนอร์ของกัณฑ์เทศน์ทั้ง 13 กัณฑ์ เราก็จะพบว่าบางกัณฑ์ก็จะมีการ์ตูนโดราเอมอนมาร่วมแจมในขบวนบุญผะเหวดด้วย

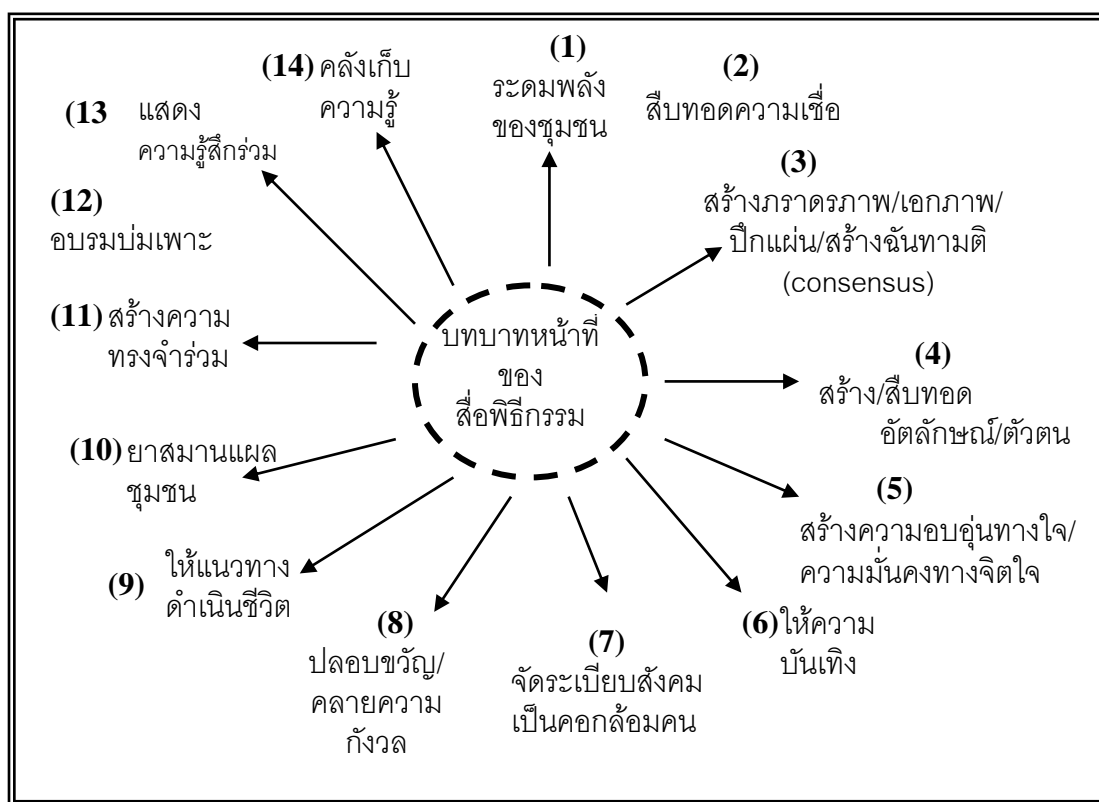
(5.4) **ไฟฉายยี่ห้อ "บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม"**

ไฟฉายยี่ห้อนี้มีต้นแบบมาจากทฤษฎี "หน้าที่นิยม" (Functionalism) ที่มีใจความหลักซึ่งใช้อธิบายความอยู่ยงคงกะพันหรือการสูญสลายของสิ่งใดส่วนหนึ่งว่า ย่อมขึ้นอยู่กับว่าสิ่งนั้นยังคงมีบทบาทหน้าที่ต่อสิ่งอื่นหรือไม่

ฉะนั้น การที่สื่อพิธีกรรมได้เลื่อนหายไปจากชุมชน สาเหตุหนึ่งก็น่าจะเนื่องมาจากสื่อพิธีกรรมนั้นมิได้ทำหน้าที่อย่างที่เคยมีมา หรือว่ามีสิ่งอื่นๆที่เข้ามาทำหน้าที่ทดแทน

ดังนั้น การทำกิจกรรมต่างๆในโครงการสื่อพิธีกรรมจึงมีจุดมุ่งหมายประการหนึ่งคือ การรื้อฟื้นหรือพลิกฟื้นให้ผู้คนที่ได้มองเห็นบทบาทหน้าที่ที่เคยมีมาของสื่อพิธีกรรม รวมทั้งอาจจะมีการสร้างสรรค์หน้าที่ใหม่ๆของพิธีกรรมขึ้นมา

ผู้เขียนมีทัศนะว่า สื่อพิธีกรรมเป็นสื่อที่ทรงคุณค่าต่อบุคคล กลุ่มและชุมชนจนไม่น่าปล่อยให้สมบัติล้ำค่านี้สูญหายไป คุณค่าดังกล่าวนั้นเกิดมาจากศักยภาพในการทำหน้าที่ได้อย่างหลากหลาย รอบด้าน ครอบคลุมแทบจะทุกมิติของชีวิตของบุคคลและสังคม ดังที่จะได้ชี้ชวนให้เห็นตัวอย่างของเหลี่ยมมุมของบทบาทหน้าที่ของบรรดาสื่อพิธีกรรมที่เป็นโครงการของสพส. ดังนี้

ภาพที่ 12: หน้าที่อันหลากหลายของสื่อพิธีกรรม

(1) **หน้าที่ระดมพลังชุมชน** เช่น สื่อพิธีกรรมจูลูกฐิน/กฐินเล่น ซึ่งต้องการระดมแรงงานผู้คนอย่างมหาศาล และจะต้องทำทุกอย่างให้เสร็จภายในวันเดียว หากปีใดชุมชนไม่สามารถจัดงานจูลูกฐินได้ ก็แปลว่า พลังสามัคคีของชุมชนเริ่มลดระดับต่ำลง

(2) **หน้าที่สืบทอดความเชื่อ** เช่น พิธีกรรมพอกไห่วีปยุ่ย่า พวงรำผีให้ หรือแข่งชะนาคที่สืบทอดความเชื่อในผีบรรพบุรุษ หรือผีที่มีฤทธิ์เดชในการดลบันดาลเกี่ยวกับสุขภาพของผู้คน

(3) **หน้าที่ในการสร้างภราดรภาพ/เอกภาพ/ความสามัคคีเป็นปึกแผ่น** ที่เป็นคุณค่าซึ่งมีอยู่ในแทบจะทุกพิธีกรรม เช่น พิธีการหล่อเทียนจากน้ำตาเทียน

(4) **หน้าที่ในการสร้าง/สืบทอดอัตลักษณ์/ตัวตน** ตัวอย่างเช่น แม้ว่าชุมชนอื่นๆ อาจจะมีการทอดกฐินและมีการรำรำ แต่ก็มีเฉพาะชาวส่วยที่บ้านยางตะพายเท่านั้นที่มีการ "รำ ตักใต้" อันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะที่นี้ อัตลักษณ์/ตัวตนนั้นเป็นอาวุธลับของวัฒนธรรมที่มีพลานุภาพ ในการสร้างความรู้สึกมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี และมีพลังเป็นของตัวเอง

(5) **หน้าที่ในการสร้างความอบอุ่น/ความมั่นคงทางจิตใจ** ตัวอย่างในช่วงเวลาปกติ ก็เช่น พิธีกรรมการสวดสรภัญญะที่ช่วยให้ความมั่นคงมีสมาธิ หรือการบนบานศาลกล่าว การเสี่ยงทายที่มักเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของพิธีกรรม

(6) **หน้าที่ให้ความบันเทิง** ในงานพิธีกรรมทั้งหลาย มักจะมีการแสดง การละเล่น เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งที่ทำให้ความสนุกสนาน

(7) **หน้าที่ในการจัดระเบียบสังคม** ตัวอย่างเช่น พิธีกินหมูล้างดิน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ลงโทษ (เชิงสัญลักษณ์) แก่ผู้หญิงที่ท้องก่อนแต่งงาน เพื่อเป็นการปรามผู้หญิงคนอื่นๆ ในชุมชนให้ประพฤติตนให้อยู่ในร่องในรอย

(8) **หน้าที่ปลอบขวัญ/คลายความกังวล** ในช่วงเวลาที่ชีวิตของผู้คน/ชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาหรือภาวะวิกฤติ เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย ประสบอุบัติเหตุ เผชิญกับภัยธรรมชาติ ชุมชนก็จะมีพิธีกรรมที่ทำหน้าที่ปลอบขวัญ เช่น พิธีเหยา พิธีสืบชะตา

(9) **หน้าที่ให้แนวทางในการดำเนินชีวิต** เช่น การจัดการกับสภาพแวดล้อม ตัวอย่างเช่น พิธีสืบชะตาแม่น้ำก็ให้แนวทางการใช้ชีวิตอย่างรู้รักษาทรัพยากรน้ำ หรือการสูขวัญข้าวสู่ขวัญควายก็เช่นเดียวกัน

(10) **หน้าที่ในการเป็นนิยามานแผลชุมชน** เมื่อคนมาอยู่รวมกันมากๆ ความขัดแย้งก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ อำนาจ หรือเรื่องส่วนตัว และเมื่อเกิดรอยร้าวขึ้นในชุมชน บรรดาสื่อพิธีกรรมทั้งหลายที่มักจะมีคุณค่าเรื่อง "การให้อภัย การอโหสิเลิกแล้วต่อกัน" จึงมีสรรพคุณที่ใช้สมานแผลรอยฉีกขาดของชุมชนได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของสพส.คือ โครงการเทศน์มหาชาติ วัดศรีสุพรรณ จ.เชียงใหม่

(11) **หน้าที่ในการสร้างความทรงจำร่วมกัน (collective memory)** ในทุกชุมชนที่มีอายุยาวนานหลายชั่วคนมาแล้ว ชุมชนนั้นย่อมมีเรื่องราว มีประวัติศาสตร์ มีตำนานเกิดขึ้น และในวาระโอกาสที่มีการทำพิธีกรรมนี้เอง ที่จะมีการเล่าเรื่องราวในอดีต ประวัติบุคคล หรือตำนานความเชื่อต่างๆ ของชุมชนให้ผู้ที่มาพร้อมพิธีฟัง เรื่องราวที่เป็นความทรงจำร่วมกันนี้จะทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างสรรคหลายสิ่งหลายอย่างที่ได้อีกมาแล้ว เช่น การสร้างตัวตน/อัตลักษณ์ร่วม (collective identity) เชื่อมร้อยความสัมพันธ์ระหว่างคนหลายๆรุ่น (ทั้งรุ่นที่ตายไปแล้วกับรุ่นที่ยังมีชีวิตอยู่)

เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น ลูกจวนจากโครงการ "หล่อเทียนหลอมใจ" จ.พิจิตร เล่าว่าเมื่อเด็กๆมาเรียนรู้เรื่องการหล่อเทียนกับคณะทำงาน ในวาระโอกาสนั้น ทางทีมงานซึ่งเป็นคนรุ่นอาวุโสก็จะถือโอกาสเล่าเรื่องราวต่างๆในอดีตของชุมชนให้คนรุ่นหลังฟัง เป็นต้น

(12) **หน้าที่การอบรมบ่มเพาะ** หน้าที่นี้อาจถือว่าเป็นหน้าที่ที่สำคัญมากที่สุดหน้าที่หนึ่งของพิธีกรรม เพราะในทุกขั้นตอนของการทำพิธีกรรมนั้น เมื่อวิเคราะห์หลังไปอย่างถึงที่สุดแล้วจะพบว่า ล้วนเป็นวิถีทางในการอบรมบ่มเพาะคนรุ่นหลังในทางใดทางหนึ่งทั้งสิ้น เช่น การอบรมบ่มเพาะด้านทักษะ อันได้แก่ การฝึกรำยาว การฝึกทำบายศรี การฝึกทอผ้าปั่นด้าย ฯลฯ การอบรมบ่มเพาะด้านลักษณะนิสัย เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน การเชื่อฟังผู้ใหญ่ ฯลฯ

ด้วยเหตุนี้ ในบรรดาพิธีกรรมไหว้ครู หรือเข้าทรงวิญญาณบรรพบุรุษ จึงมักจะมีการอบรมสั่งสอนจากวิญญาณครูบาอาจารย์หรือปู่ย่าตายายอยู่เสมอ

(13) **หน้าที่การแสดงความรู้สึกร่วมกัน** เมื่อเวลาที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งในชุมชนต้องพานพบกับเหตุการณ์ร้ายหรือดี คนอื่นๆในชุมชนก็จะรู้สึกประหนึ่งว่า ตนเองได้พบกับเหตุการณ์นั้นไปด้วย ที่เรียกว่า "หยิกเล็บก็เจ็บเนื้อ" (นี่เป็นตัวบ่งชี้ "ความเป็นชุมชน" ได้อย่างหนึ่ง) และเพื่อจะแสดงว่า คนอื่นๆในชุมชนก็รับรู้เรื่องราวไปกับชะตากรรมของบุคคลในชุมชน พิธีกรรมก็จะเป็นเวทีที่แสดงออกซึ่งความรู้สึกร่วมกัน (อันที่จริงในสังคมสมัยใหม่ บรรดางานเลี้ยงแสดงความยินดีทั้งหลาย ก็ถือว่าเป็นพิธีกรรมได้ในแง่)

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากเหตุการณ์นั้นเป็นเหตุการณ์ร้ายๆ ในชุมชนก็จะจัดให้มีรูปแบบพิธีกรรมที่คนอื่นๆจะได้ร่วมแสดงออกเอาไว้ให้ เช่น งานตุ้มโฮมสอนขวัญที่จัดทำขึ้นเพื่อเรียกขวัญผู้ที่ประสบอุบัติเหตุ งานสืบชะตาซึ่งเป็นพิธีกรรมสำหรับผู้ป่วย เป็นต้น

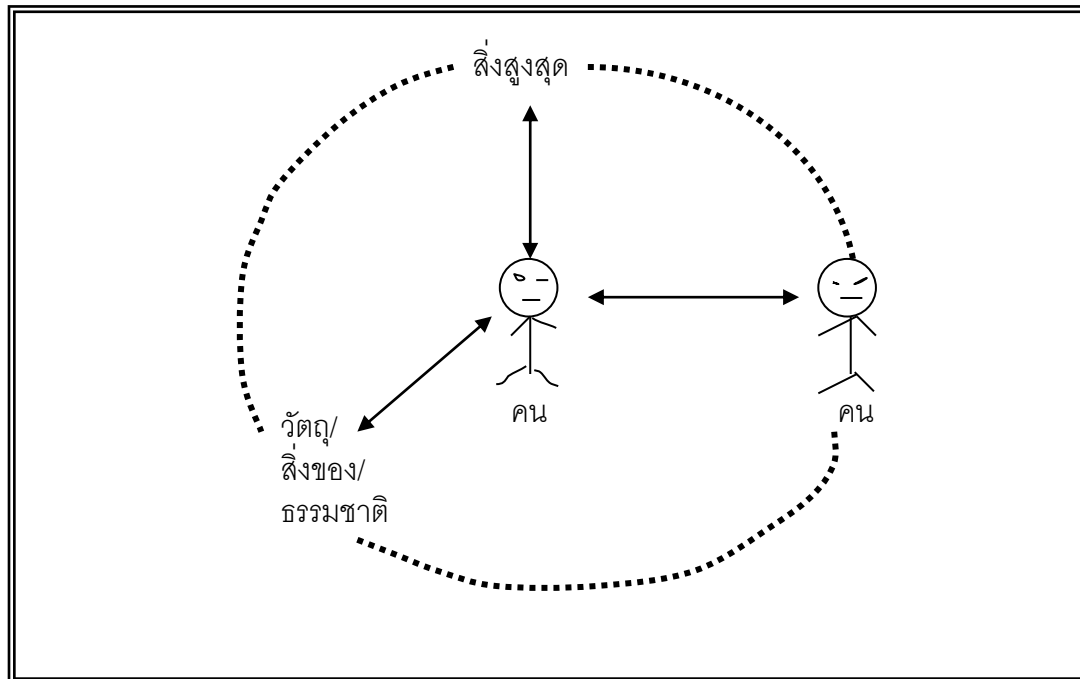
(14) **ทำหน้าที่เป็นคลังเก็บความรู้** การที่ชุมชนสามารถดำรงอยู่สืบเนื่องมาได้นั้น ก็เพราะชุมชนนั้นมี "ความรู้อยู่ท่วมหัว ที่จะเอาตัวชุมชนให้รอดได้" แต่ที่ว่าองค์ความรู้/ภูมิปัญญาเหล่านั้นก็ต้องมี "ที่เก็บรักษา" เอาไว้ ในปัจจุบันนี้ เราอาจจะคุ้นเคยกับแนวคิดเรื่อง "ห้องสมุด/พิพิธภัณฑ์" ว่าเป็นที่เก็บความรู้ แต่ในสมัยโบราณ ประเพณี/พิธีกรรมนั่นเองจะทำหน้าที่เป็น "ห้องสมุด/พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต" ซึ่งจัดเก็บองค์ความรู้เรื่องต่างๆของชุมชนเอาไว้

ตัวอย่างเช่น องค์ความรู้ในเรื่องการทำผ้ากฐินถวายพระ ตั้งแต่ขั้นตอนการปลูกผ้าย ถึงขั้นเป็นผ้ากฐินซึ่งมีถึง 11 ขั้นตอนนั้น จะถูกจัดเก็บและถูกเรียกออกมาใช้ในงานจุกฐิน

จากบรรดาหน้าที่อันหลากหลายที่ได้กล่าวมานั้น ในแต่ละพิธีกรรมก็อาจจะเลือกทำหน้าที่กันไปคนละแบบสองแบบ แต่ที่ว่าหน้าที่พื้นฐานที่สุดซึ่งทุกพิธีกรรมจะมีก็คือ **การทำบทบาทหน้าที่เชื่อมประสานระหว่างความสัมพันธ์ 3 รูปแบบในเวลาเดียวกัน** (เป็นแนวคิดโบราณเรื่องพิธีกรรมเป็นวาระโอกาสของการเปิดโลกทั้ง 3 ให้เชื่อมถึงกัน เช่น วันตัดบาตรเทโว)

ความสัมพันธ์ทั้ง 3 นั้นได้แก่

- ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุ/สิ่งของ/ธรรมชาติ
- ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งสูงสุดที่เชื่อถือ (พระเจ้า/ผี/หลักธรรม ฯลฯ)
- ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน

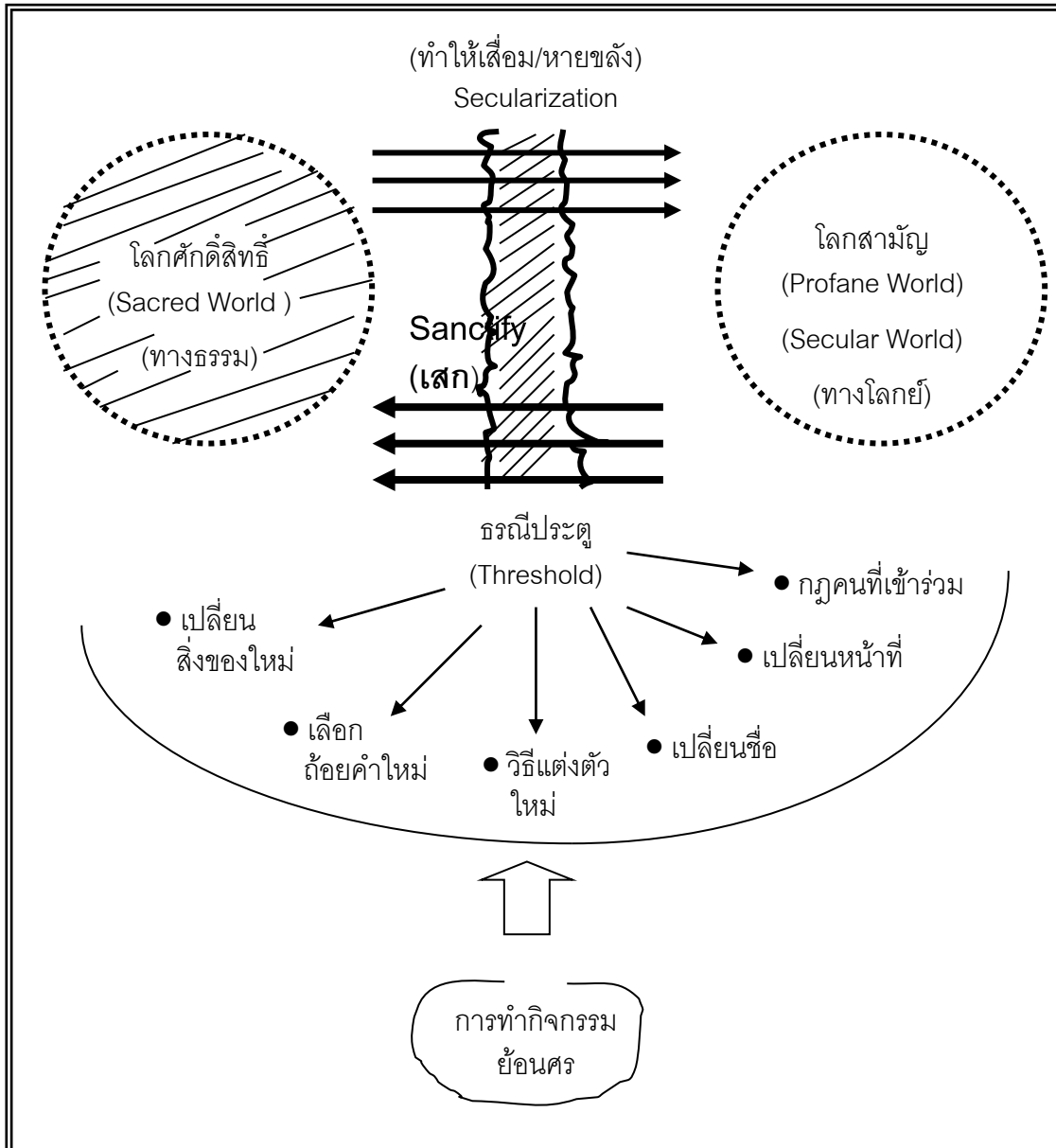

ภาพที่ 13: พิธีกรรมเชื่อมประสาน 3 สายสัมพันธ์

จากหน้าที่นี้ ทำให้ช่วงเวลาของการทำพิธีกรรมเป็นช่วงเวลาโอกาสพิเศษที่จะเผยแสดงให้มนุษย์ได้ประจักษ์ถึงสิ่งที่สูงส่งกว่า กว้างไกลกว่าประสบการณ์ที่เป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน ที่จำเป็นต้องมองเห็นสัมผัสได้ เช่น เป็นช่วงเวลาที่มีมนุษย์จะได้พุดคุยเจรจากับเทพเจ้า หรือเป็น"วันพบญาติ"ที่จะได้พบหน้าค่าตาบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นต้น

(5.5) ทฤษฎีโลกศักดิ์สิทธิ์/โลกสามัญ (Sacred/Secular world)

ในแบบวิถีคิดของคนโบราณจะเชื่อว่า โลกของเราจะมีอยู่ 2 โลกคือ โลกศักดิ์สิทธิ์ (หรือโลกธรรม-โลกุตระ-Sacred world) และโลกสามัญ (หรือโลกียะ-Secular world) ในระหว่างโลก 2 โลกนี้ จะมีสะพานเชื่อมต่อไปมาถึงกันได้ด้วย 2 สะพานเชื่อม

ภาพที่ 14: สะพานเชื่อม 2 สะพานระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญ

จากภาพที่แสดงข้างบนนี้ จะเห็นได้ว่า ระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์กับโลกสามัญนั้น จะไปมาถึงกันได้โดยมีสะพานเชื่อมทั้งขาไปและขามา และจะมี "ธรณีประตู" (threshold) ที่เป็นเครื่องหมายปักเขตแดนบ่งบอกอยู่

เราลองสาธิตกระบวนการข้ามสะพานเชื่อมที่แสดงอยู่ในภาพด้วยพิธีกรรมเข้าทรง จุดเริ่มต้นนั้น คนทรงซึ่งเป็นคนธรรมดาสามัญ อยู่ในโลกสามัญจะมีวิธีการแต่งตัวแบบคนธรรมดา พูดจาใช้ภาษาธรรมดา มีชื่อเรียกแบบคนธรรมดา ประกอบอาชีพแบบคนธรรมดา

ต่อเมื่อได้เริ่ม "ประทับทรง" ซึ่งแปลว่า คนทรงนั้นกำลังจะเดินข้ามสะพานเชื่อมที่ชื่อ "การ

ปลุกเสก/การเข้าทรง" (Sanctify) เมื่อไปถึง "ธรณีประตู" คือวิญญาณมาเข้าทรง ก็ต้องมี การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทั้งหมด เริ่มตั้งแต่เปลี่ยนเครื่องแต่งตัว เปลี่ยนสิ่งของเครื่องใช้ เปลี่ยนชื่อ เปลี่ยนถ้อยคำ เปลี่ยนอากัปกริยา รวมทั้งเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ โดยที่คนที่เข้ามาร่วมพิธีกรรมนั้น ก็ต้อง "ร่วมเล่นบทบาท" ไปตามสภาพการณ์ใหม่ด้วย (เช่นต้องหมอบกราบเข้าไปหา)

นี่เป็นกระบวนการก้าวจาก "โลกสามัญ" ไปสู่ "โลกศักดิ์สิทธิ์" ด้วยสะพานเชื่อมที่เรา เรียกว่า "การปลุกเสกให้ศักดิ์สิทธิ์" ดังนั้น ในความหมายหนึ่ง "พิธีกรรม" ก็คือกรรมวิธีในการข้าม สะพานเชื่อมที่ชื่อ "การปลุก/การเสก" นี้เอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า บรรพบุรุษของเรานั้นมีความชำนาญอย่างยิ่งในการ "เสกเป่า" สิ่งของ ทุกอย่างให้มีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาด้วยการจัดให้มี "ผี" ประจำขึ้นมา เช่น แม่หัวบันได แม่เตาไฟ แม่ ย่านางหัวเรือ ฯลฯ และสอนให้เรารู้จักนับไหว้กตัญญูต่อสิ่งของเหล่านี้ รวมทั้งให้ระมัดระวังในการ ใช้งาน

ส่วนกระบวนการที่ตรงกันข้ามก็คือ การเดินข้ามสะพานเชื่อมที่ "ทำให้เสื่อม/ทำให้หาย ขลังหายศักดิ์สิทธิ์" (Secularization) เช่น กระบวนการที่พระสงฆ์ลาสิกขาจากสภาพนักบวชมาเป็น คนธรรมดา หรือการนำเอาพระเครื่องมาจำหน่ายเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง คือ การปฏิบัติต่อ "สิ่ง ศักดิ์สิทธิ์" เหมือนเป็น "วัตถุทางโลก" ชนิดหนึ่ง

เมื่อใช้ไฟฉายส่องย้อนมาส่องดูปรากฏการณ์ด้านพิธีกรรมในโลกปัจจุบัน เราก็จะพบว่าการ จรรยาที่ตรงสะพาน "ทำให้เสื่อม/ทำให้หายขลังหายศักดิ์สิทธิ์" นั้น จะคับคั่งหนาแน่นอย่างมาก เพราะปัจจุบันนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกศักดิ์สิทธิ์ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูป ศาสนสถาน พระภิกษุสงฆ์ พิธีกรรมทางศาสนา ฯลฯ ล้วนถูกนำมา "เซ็งลี้" อยู่ในตลาดของโลกสามัญในสไตล์ "วัดครึ่ง กรรมการครึ่ง" จนเกือบจะหมดแล้ว ซึ่งนับว่า เป็นภาวะวิกฤตอย่างยิ่งของพิธีกรรม นักวิชาการเช่น P. Berger เรียกภาพรวมของกระบวนการเคลื่อนคล้อยของทุกสิ่งทุกอย่างในโลกศักดิ์สิทธิ์ไปสู่โลก สามัญว่า "กระบวนการกลายเป็นโลกสามัญ/โลกียะ" (Secularization ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ เกิดขึ้นในโลกยุคสมัยใหม่ (Modern World)

ดังนั้น การทำกิจกรรมของภาคีในโครงการของสพส. ในส่วนของสื่อพิธีกรรมนั้น จึงมี เป้าหมายที่จะเป็น "กิจกรรมย้อนศร หรือการทวนกระแส" ของ "กระบวนการกลายเป็นโลกสามัญ" ซึ่งอาจจะประกอบด้วยกลยุทธ์การทำงานที่สำคัญๆ 2 กลยุทธ์คือ

- การนำของที่ศักดิ์สิทธิ์กลับไปสู่โลกที่ศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิม เช่น การนำเอา "ข้าว" ที่เคย ศักดิ์สิทธิ์ เพราะมีแม่โพสพดูแลให้กลับคืนไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์โดยผ่านพิธีกรรมเรียกขวัญข้าว

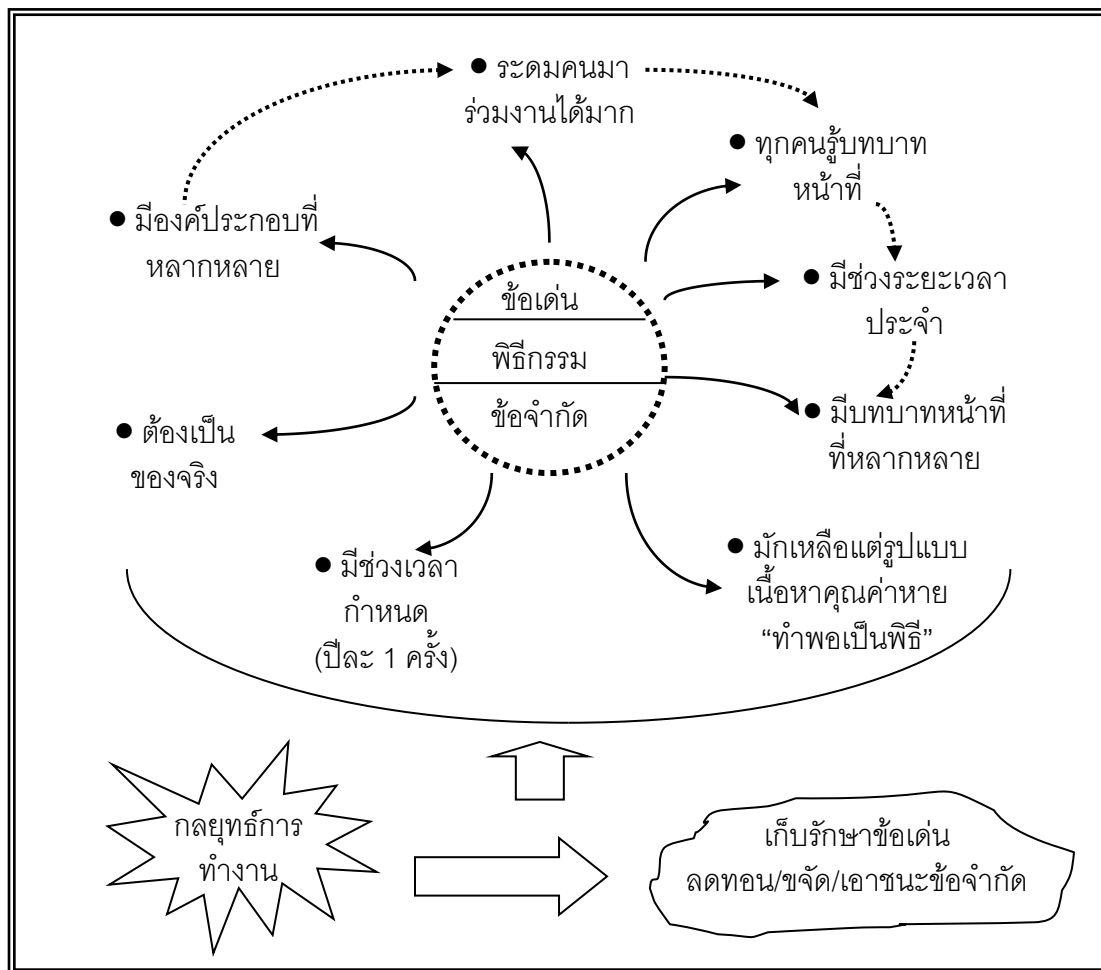
- การ "เสก" ของที่เคยอยู่โลกสามัญให้เดินข้ามสะพานเชื่อม "การปลุก/การเสก" เพื่อเข้าไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์ ตัวอย่างเช่น ในโครงการสืบสานหัตถกรรมพื้นบ้านหมวกกวยไฉ่ จ. นครปฐม คณะทำงานได้ให้เด็กๆ ที่เข้ามาร่วมกิจกรรมสานหมวกกวยไฉ่ซึ่งเป็นวัตถุที่อยู่ในโลก

สามัญ เด็กๆได้นำหมวดกฤษได้ยดั่งกล่าวไปเดินข้ามสะพานเชื่อมไปสู่โลกศักดิ์สิทธิ์ด้วยการปรับเปลี่ยนหมวดกฤษได้ให้กลายเป็น "โคมประดับเพื่อพุทธบูชาในวันมาฆบูชา"

(ในที่นี้ ผู้เขียนจะขอละเว้นไม่กล่าวถึงข้อดี/ข้อเสียของการที่โลกเราได้กลายเป็นโลกสามัญมากขึ้น รวมทั้งข้อดีของการเป็นโลกศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากจะยืดเยื้ออย่างมาก เพียงแต่จะขอแสดงจุดยืนส่วนตัวของผู้เขียนที่ว่า ปัญหาต่างๆที่รุมเร้าโลกปัจจุบันอยู่นั้น ส่วนหนึ่งเกิดมาจากโลกเรามีความศักดิ์สิทธิ์น้อยลง ฉะนั้นวิธีแก้ปัญหาตามทัศนะของผู้เขียนจึงน่าจะเป็นการทำให้โลกมีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น หรือทำให้โลกศักดิ์สิทธิ์ขยายใหญ่เพื่อมากำกับดูแลควบคุมโลกสามัญให้อยู่ในรอยในรอยมากขึ้น)

6. ส่วนที่ 4: กระบวนการทำงานกับสื่อพิธีกรรม

ในส่วนกระบวนการทำงานกับสื่อพิธีกรรมซึ่งจะอยู่ในรายละเอียดของเอกสารประกอบการประชุมที่ว่าด้วยกรณีศึกษาทั้ง 4 กรณีนั้น ณ ที่นี้ ผู้เขียนจะทำเพียงตั้งข้อสังเกตโดยทั่วไปเกี่ยวกับข้อเด่นและข้อจำกัดของตัวสื่อพิธีกรรมเอง

ภาพที่ 15: ข้อเด่น/ข้อจำกัดของสื่อพิธีกรรม

(6.1) ข้อเด่นของสื่อพิธีกรรม มีดังนี้

- มีองค์ประกอบที่หลากหลาย เช่น พิธีทอดกฐินแบบชาวส่วย "ถอดแทน" มีองค์ประกอบของงานตั้ง 7-8 อย่าง ทั้งรำมวย/รำตักใต้/ทำกลองแทน/ทำบายศรี/จักสาน/ทำขนม/ทำธงชัย ฯลฯ ทำให้มีงานที่หลากหลายให้ผู้คนมาเข้าร่วมและเลือกทำตามใจสมัคร
- ระดมคนมาร่วมงานได้มาก ซึ่งเป็นผลต่อเนื่องมาจากคุณสมบัติประการแรกคือมีงานหลายชนิดให้ต้องทำ
- เนื่องจากการประกอบพิธีกรรมมีลักษณะเป็นธรรมเนียมประเพณี คือมีแนวทางวางไว้อย่างชัดเจนแล้ว ว่าใครมีบทบาทต้องทำอะไรบ้าง ผู้หญิงทำอะไร ผู้ชายทำอะไร เด็ก/ผู้ใหญ่/คนเฒ่าคนแก่ทำอะไร ระบบการแบ่งงานที่ชัดเจนทำให้ทุกคนรู้บทบาทหน้าที่
- จากการวิเคราะห์คุณลักษณะของพิธีกรรมที่ศึกษามาจะเห็นได้ว่า ทุกพิธีกรรมจะมีการระบุช่วงเวลาเอาไว้อย่างแน่นอน ซึ่งเป็นหลักประกันประการหนึ่งของความอยู่ยงคงกระพันของพิธีกรรม
- เนื่องจากพิธีกรรมมีบทบาทหน้าที่ที่หลากหลายมากดังที่ได้แสดงมา ดังนั้น แม้บางบทบาทจะเลือนหายไปแล้ว แต่บางบทบาทก็ยังคงอยู่ ตัวอย่างเช่น แม้ว่าบทบาทด้านการรักษาพยาบาลทางกายของพิธีเหยาจะลดน้อยถอยไปเพราะมีโรงพยาบาลสมัยใหม่แล้ว แต่บทบาทด้านการเยียวยาทางใจของพิธีเหยาก็ยังคงอยู่ ข้อเด่นนี้ให้คำอธิบายว่า เพราะเหตุใดที่สังคมสมัยใหม่ซึ่งมีสถาบันใหม่ๆ เข้ามาทำหน้าที่ทดแทนพิธีกรรมแล้ว แต่ก็ยังทำหน้าที่ทดแทนไม่ได้อย่างหมดสิ้นครบถ้วน ก็เพราะพิธีกรรมมีหน้าที่อย่างมากมายหลายด้านนั่นเอง

(6.2) ข้อจำกัดของสื่อพิธีกรรม มีดังนี้

- พิธีกรรมทุกอย่างต้องเป็น "ของจริง" เพราะต้องเกี่ยวข้องกับ "สิ่งศักดิ์สิทธิ์" ดังนั้นจึงจะทำเลียนแบบได้ยาก เมื่อจะทำการส่งเสริมเผยแพร่จึงเป็นข้อจำกัด ประสพการณ์ตรงที่ผู้เขียนได้พบก็เช่น เมื่อมีการสาธิตพิธีเหยาให้คนทั่วไปได้รู้จัก ก็ต้องชี้แจงวัตถุประสงค์ให้ชัดเจนว่า "เป็นเพียงการสาธิต มิใช่ของจริง เพราะมนุษย์เราไม่มีอำนาจที่จะไปเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาร่วมโชว์ตัวได้ตามที่มนุษย์ต้องการ" มิฉะนั้น จะเกิดข้อขัดแย้งกันในชุมชน
- พิธีกรรมที่มีการระบุช่วงระยะเวลาที่แน่นอน ก็ทำให้ "ผลิตซ้ำ" ได้ยาก ยิ่งพิธีกรรมที่มีการกำหนดว่าทำเพียงปีละ 1 ครั้ง ก็ยิ่งเป็นข้อจำกัดมากยิ่งขึ้น
- เนื่องจากพิธีกรรมมีส่วนประกอบที่เป็นทั้ง "รูปแบบ" และ "เนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย"

แต่ทว่าส่วนประกอบหลังเป็นสิ่งที่จับต้องมองเห็นไม่ได้ ในขณะที่ส่วนประกอบแรกนั้นมองเห็นได้เด่นชัด จึงมีโอกาสเสี่ยงสูงที่การสืบทอดพิธีกรรมจะทำแต่ส่วนที่เห็นชัด และตกหล่นส่วนที่มองไม่เห็น

การที่เราวิเคราะห์ทั้งข้อเด่นและข้อจำกัดของสื่อพิธีกรรมนั้น ก็ใช่ว่าจะทำให้ยกย่องขวามยอมแพ้ก็หาไม่ แต่ทว่า เราจะนำผลจากการวิเคราะห์นั้นมากำหนดเป็นกลยุทธ์การทำงานว่า "จะเก็บรักษาข้อเด่นและลดทอน/ขจัดหรือเอาชนะข้อจำกัด" ของสื่อพิธีกรรมที่ได้วิเคราะห์มาแล้ว ซึ่งกลยุทธ์นี้เป็นลักษณะการทำงานของภาคีในโครงการสพส.

7.4 กรณีศึกษา

สำหรับกรณีศึกษาทั้ง 4 กรณี คือ เทศน์มหาชาติ เหยา จุลกฐิน และเพ็งเดือนสามนั้น ผู้เขียนจะขอละเว้นกรณีศึกษาเทศน์มหาชาติ เนื่องจากมีเอกสารของ สพส. ที่ได้เขียนรายละเอียดของโครงการนี้เอาไว้อย่างชัดเจนรอบด้านแล้ว (โปรดดูชื่อเอกสารในบรรณานุกรม)

รวมทั้งผู้เขียนจะไม่เขียนเล่ารายละเอียดของกรณีศึกษาทั้ง 3 อีกด้วย เนื่องจากมีรายละเอียดอยู่ในเอกสารประกอบการประชุม สิ่งที่จะกระทำในที่นี่ก็คือการให้ข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับทำความเข้าใจร่วมกันของแต่ละโครงการ พร้อมทั้งตั้งข้อสังเกตเพื่อการเรียนรู้เรื่องกระบวนการทำงานของภาคีในแต่ละโครงการ

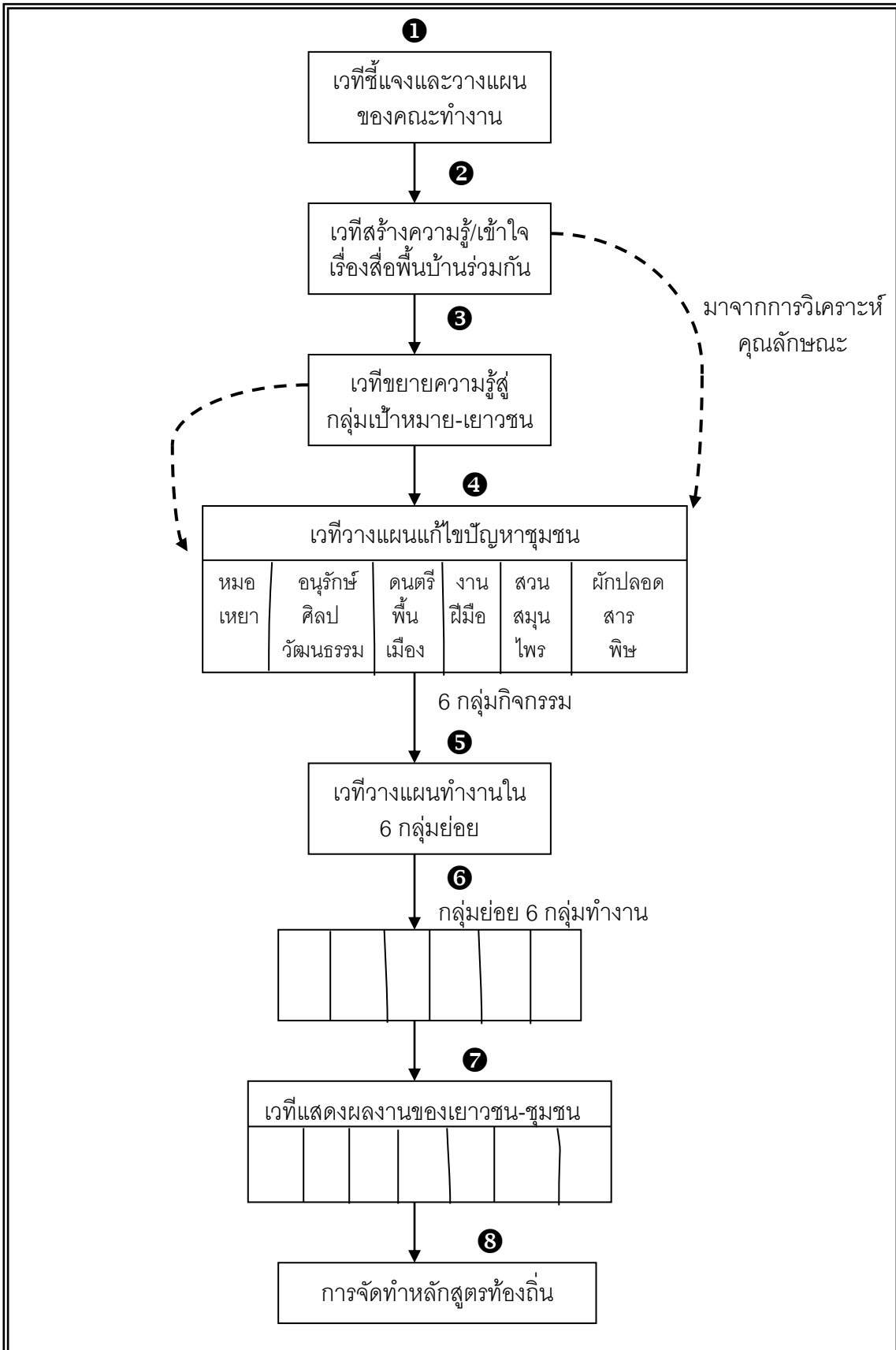
กรณีที่ 1: พิธีเหยา: สื่อพื้นบ้านกับการประสานพิธีกรรมและการแพทย์แผนใหม่

ผู้นำเสนอคือคุณมานะชาติ คล่องดี นักวิชาการวัฒนธรรมจาก จ.มุกดาหาร ผู้นำเสนอได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพิธีกรรมเหยา ดังนี้

- **พิธีกรรมเหยาคืออะไร** เหยาเป็นพิธีกรรมที่เกิดจากความเชื่อเรื่อง "ผี" ของชุมชนชาวผู้ไท เมื่อเกิดมีผู้เจ็บป่วย จะมีการทำพิธีกรรมเพื่อทั้งรักษาทางกายและเยียวยาให้กำลังใจ

- **ข้อเด่นของพิธีกรรม** ในพื้นที่ที่ศึกษา มีการประสานระหว่างสื่อพื้นบ้านเก่าคือ "พิธีเหยา" กับ "การแพทย์แผนใหม่" อย่างกลมเกลียวไม่ขัดแย้ง แต่ต่างฝ่ายต่างแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบกันและกันอย่างเหมาะสม โดยถือเอาผลประโยชน์ของผู้เจ็บป่วยเป็นตัวตั้ง

- **คาราวานกิจกรรมของโครงการ** ประกอบด้วยกิจกรรมหลักๆ 8 กิจกรรมดังนี้

ภาพที่ 16: คาราวานกิจกรรมของโครงการสืบสานพิธีเหยา

- ข้อสังเกตจากโครงการ "สืบสานพิธีเหยา" มีดังนี้

(1) **พิธีกรรมทำอะไรได้มากกว่าที่เห็น/หากได้คิด** จะเห็นได้ว่า จากตัวพิธีกรรมเหยาที่เคยมีหน้าที่รักษาและเยียวยาคนเจ็บป่วยนั้น จากจุดเริ่มต้นเท่านั้น ในโครงการฯ สามารถจะขยายขยายศักยภาพของสื่อพิธีกรรมออกไปให้ถึงกิจกรรมที่หลากหลายมาก เช่น **กิจกรรมกลุ่มที่ยังอยู่ใกล้ๆเหยา** เช่น ดนตรีพื้นเมือง (ซึ่งใช้ในพิธีกรรม) สวนสมุนไพรรักษา (ซึ่งต้องใช้ในการรักษา) จนกระทั่งออกไปถึง**กลุ่มกิจกรรมที่ค่อนข้างอยู่ไกลออกไป** เช่น กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ ซึ่งจะเห็นได้ว่า มีการปรับแนวคิดจาก "การรักษา" อย่างเดียว (ช่อม่นำสร้าง) มาเป็น "การดูแลสุขภาพด้วยการกินอาหาร" (สร้างนำช่อม)

(2) **กิจกรรมทั้ง 7-8 อย่าง** ที่ค้นคิดขึ้นมานั้น ล้วนเป็น "กิจกรรมที่มีที่ไป" ทั้งสิ้น กล่าวคือทุกกิจกรรมเกิดมาจากการวิเคราะห์คุณลักษณะของปัญหาชุมชนและคุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมเหยาร่วมกัน ดังนั้น กิจกรรมที่แท้จริงมิได้ขัดเซพเนจรมาแบบไม่รู้หัวนอนปลายเท้า รวมทั้งเป็นกิจกรรมที่ "เกาอย่างถูกที่คัน"

(3) **วิธีการออกแบบการทำกิจกรรม** ถึงแม้จะเห็น "รายชื่อ" ของกิจกรรมแบบเดียวกัน แต่ผลลัพธ์จากกิจกรรมจะออกมาเป็นอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับ "ลวดลาย/ลีลา" การทำกิจกรรมนั้นๆ ตัวอย่างเช่น กิจกรรมการปลูกผักปลอดสารพิษนั้น เริ่มกับกลุ่มเป้าหมายคือเยาวชน แต่ทางโครงการได้กำหนดให้เด็กทุกคนต้องไปชวนครอบครัวมาทำด้วย ไม่ใช่ให้เด็กทำคนเดียว ซึ่งวิธีทำกิจกรรมแบบนี้เป็นหนทางนำไปสู่ความรู้สึกผูกพัน รักใคร่กลมเกลียวกันในครอบครัว และพลอยแก้ไข้ปัญหาเยาวชนไปด้วย รายการนี้เรียกว่า "เสกผักให้เป็นสื่อร้อยใจคนในครอบครัว"

(4) **การปรับ "ตัวเนื้อหาสาระ"** ในระหว่างทำพิธีเหยาตามแบบฉบับเดิม ผู้ทำพิธีจะมีการร้องบทกลอนที่เป็นแบบธรรมเนียมประเพณีเดิมๆ คือการอัญเชิญสรรพเสริญจิตวิญญาณส่วนในแบบฉบับใหม่ที่ได้ปรับประยุกต์เพิ่มเติมเข้าไปก็คือ การร้องบทกลอนเกี่ยวกับการวางตัวของวัยรุ่น เช่น ห้ามผิดผี ไม่ควรมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร อย่าไปยุ่งกับยาเสพติด เป็นต้น การร้องบทกลอนสอนใจในระหว่างทำพิธีกรรมช่วยให้มีความศักดิ์สิทธิ์ดีทีเดียว

กรณีที่ 2: โครงการสืบสานตำนาน "บุญจุลกฐิน" ครอบคลุมการทำงานกับพิธีกรรมแนวพุทธ

กรณีนี้ คุณเกศินี คำทิว ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอำนาจเจริญเป็นผู้มานำเสนอ (คุณเกศินีร่วมงานกับสพส.มาตั้งแต่ยังไม่ได้เป็นผู้อำนวยการ) รายละเอียดเกี่ยวกับโครงการจุลกฐินมีดังนี้

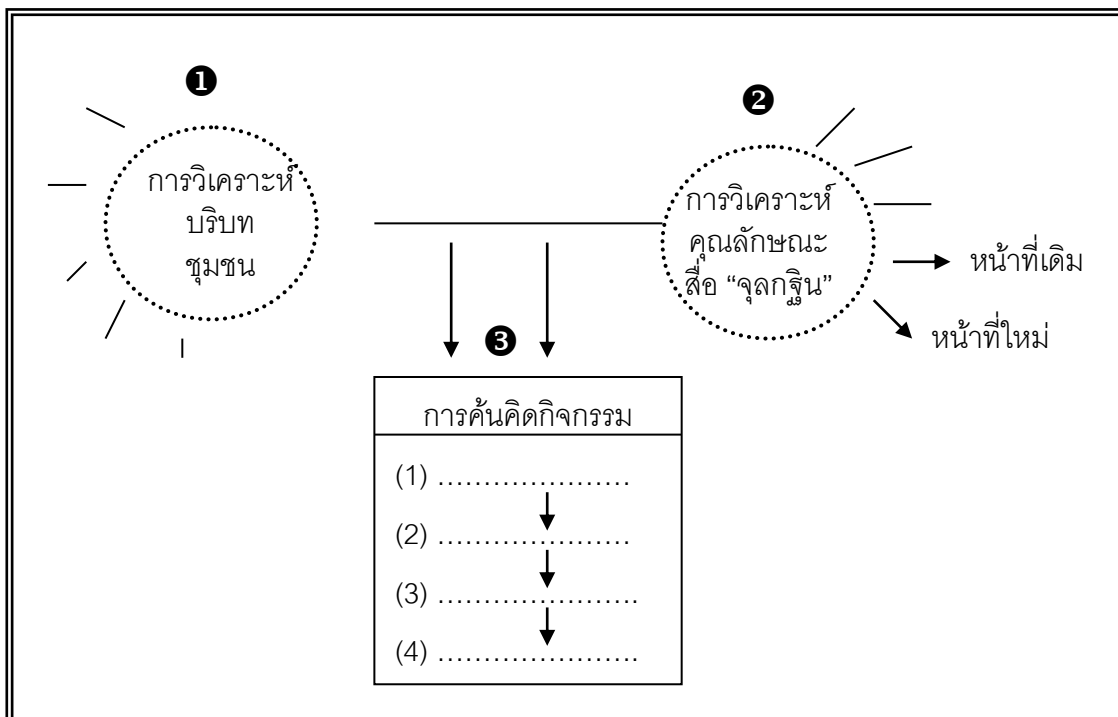
- **งานจุลกฐิน/กฐินแล่นคืออะไร** งานจุลกฐินเป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่ชุมชนมีเป้าหมายจะทำบุญด้วยการถวายผ้าสบงจีวรให้แก่พระสงฆ์ แต่ทว่ามีข้อกำหนดเป็นพิเศษที่ทำให้มี

กรรมวิธีที่ทำได้ยาก แต่ก็ยังเป็นแหล่งกำเนิดของความเลื่อมใสศรัทธา คือ ผ้ากฐินที่จะใช้ทอดถวาย นั้น ชุมชนต้องลงมือทำเองทุกขั้นตอน (มีประมาณ 11 ขั้นตอน) ตั้งแต่ขั้นตอนการปลูกข้าว ถักผ้าฝ้าย ฝัดผ้าฝ้าย ล้อมผ้าฝ้าย เช็นผ้าฝ้าย ฆ่าผ้าฝ้าย เปียผ้าฝ้าย บั่นใส่หลอดเตรียมใส่กระสวย กวักใส่อ๊ก คั้นหูก สืบหูก ใส่กั้ทอผ้าเป็นผืน ตัดเย็บ ย้อมผ้า ตากแห้ง และแกมมีเงื่อนไขที่ยากระดับหีดขึ้นคอค คือขั้นตอนทั้งหมดที่ต้องทำให้เสร็จภายใน 1 วัน จึงเป็นที่มาของชื่อนามว่า "กฐินแล่น"

เนื่องจากลักษณะพิเศษที่กล่าวมา การที่จะสามารถทำงานบุญจุกฐินได้นั้น ชุมชนนั้นจะต้องมีความสามัคคีที่ซึ่ปีกระดับแน่นบั้ง มีศุนย์รวมจิตใจ ศุนย์รวมศรัทธาที่แข็งแกร่ง จึงจะสามารถผ่านด่านการทดสอบนี้ไปได้

● **ชุมชนที่เลือกทำงานด้วย** ในขณะที่สื่อพิธีกรรมที่คุณเกศินีเลือกมาทำงานด้วยนั้นว่ายากแล้ว ชุมชนที่คุณเกศินีเลือกมาทำงานก็ล้วนมีคุณสมบัติที่ "ไม่เข้าตากรรมการ"เอาเสียเลย เนื่องจากเป็นชุมชนเมือง แถมยังเป็นชุมชนตลาดอีกต่างหาก ดังนั้น ใจทย์ของโครงการนี้จึงยากมากขึ้นเป็นสมการหลายชั้นยกกำลังสอง แต่ทว่าใจทย์ที่โหดหินเช่นนี้ หากมองโลกในแง่ดีก็ถือว่าเป็นการทำทลายความสามารถของคนทำงาน และหากสามารถฝ่าฟันไปได้จนประสบความสำเร็จ ก็จะเป็นการยกระดับ "เพดานแห่งความคาดหวัง" ของงานด้านสื่อพิธีกรรมที่ว่า "ใครว่าคนในเมืองทำบุญจุกฐินไม่ได้" อีกด้วย

● **กระบวนการทำงาน** คุณเกศินีได้จัดแผนการทำงานตามแบบสฟส.คือ กลยุทธ์การทำงานแบบ 3 เสาหลักคือ

ภาพที่ 17: 3 เสาหลักของกระบวนการทำงาน

เส้าที่หนึ่ง: การวิเคราะห์บริบทชุมชน ซึ่งคณะทำงานได้วิเคราะห์ทั้งด้านปัญหา/อุปสรรค และด้านศักยภาพของชุมชน ผลการวิเคราะห์พบว่า พื้นที่ทำงานเป็นชุมชนวัดเทพมงคล ซึ่งเป็นชุมชนเมืองที่เกิดจากการเปลี่ยนผ่านอย่างรวดเร็วดับพลันจากการเคยเป็นชุมชนชนบทมาเป็นเมือง เพราะการแบ่งส่วนการปกครองของราชการ (ยกอำเภออำนาจเจริญเป็นจังหวัด)

ชุมชนนี้ประกอบด้วย 2 ชุมชนย่อย เป็นตลาดใหญ่ ลักษณะคนในชุมชนจึงมาจากหลากหลายแห่งและไม่ได้เป็นเครือญาติกัน และเนื่องจากตลาดเปิดหมุนเวียนอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นชุมชนที่ไม่เคยหลับ (ซึ่งจะเป็นปัญหามากสำหรับการกำหนดช่วงเวลาเพื่อการจัดกิจกรรมร่วมกัน)

แต่สิ่งที่ยังสามารถรวมชุมชนได้คือ ศาสนา (ซึ่งอาจจะเป็นการตกตะกอนของจิตสำนึกของคนชนบท) เพราะทุกคนพร้อมที่จะร่วมทำกิจกรรมการทำบุญที่วัดอย่างพร้อมหน้ากัน และท่านเจ้าอาวาสวัดเทพมงคลก็เป็นพระนักพัฒนาที่เป็นศูนย์รวมจิตใจอย่างสูงของชุมชน ท่านได้ใช้พื้นที่วัดสร้างเป็นโรงเรียนจึงถือเป็นเครือข่ายบุญคุณกันมา

จากศักยภาพดังกล่าวของชุมชน การที่ชุมชนได้คัดเลือกเอาพิธีทำบุญจุลกฐินจึงนับว่าเหมาะสมและชอปปียงนักกับชุมชนนี้

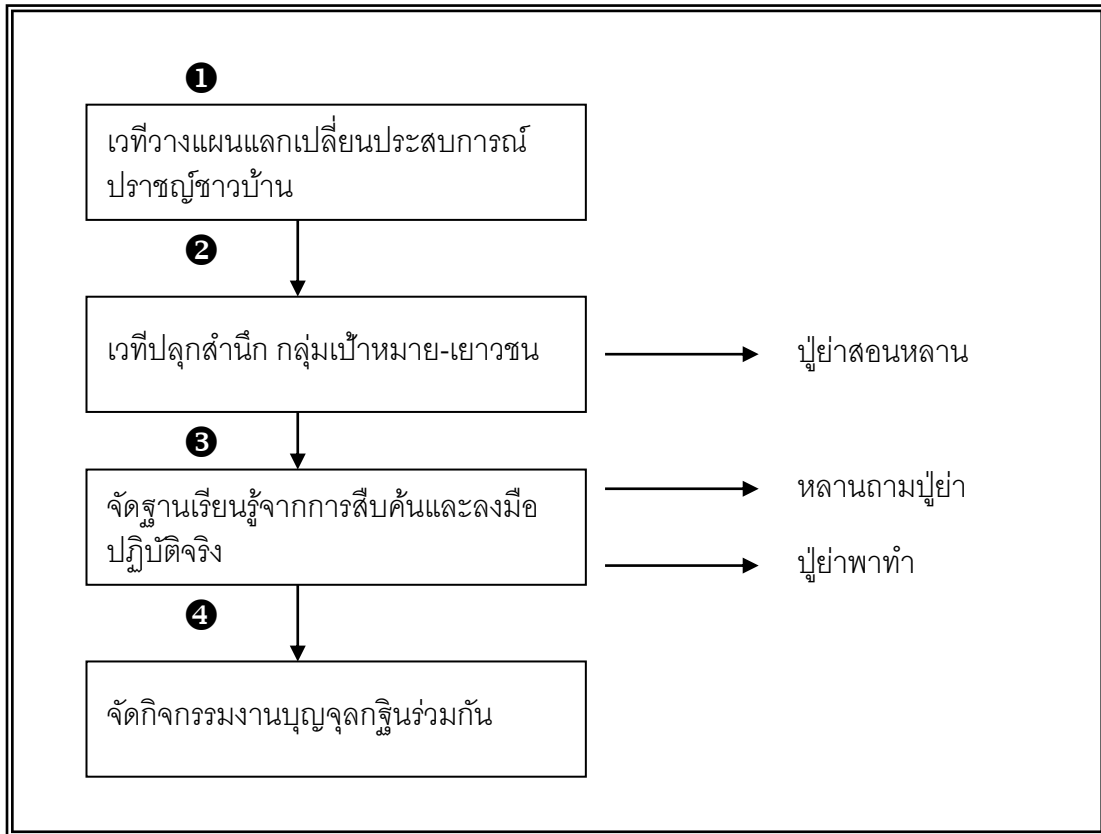
เส้าที่สอง: การวิเคราะห์สื่อบุญจุลกฐิน จากกิจกรรมที่คณะทำงานได้ร่วมกันวิเคราะห์ คุณลักษณะต่างๆของสื่อพิธีกรรมบุญจุลกฐิน เพื่อนำเอามาค้นคิดกิจกรรมตามวิธีการทำงานแบบสหส.นั้น นอกเหนือจากคุณลักษณะต่างๆที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว ส่วนที่น่าจับตามองเป็นพิเศษก็คือ การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ทั้งแบบดั้งเดิม และแบบที่เพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ของสื่อพิธีกรรมนี้

ผลจากการวิเคราะห์คุณลักษณะพบว่า บทบาทหน้าที่เดิมของพิธีจุลกฐินก็คือ เป้าหมายที่จะถวายผ้าสบงจีวรให้แก่พระสงฆ์ จากหน้าที่ดั้งเดิมนี้ คณะทำงานของโครงการฯได้สร้างมูลค่าเพิ่มเติมให้แก่สื่อพิธีกรรมนี้ด้วยการปรับเปลี่ยนมุมมองหน้าที่ของพิธีกรรมนี้ให้**งอกหน้าที่ใหม่**ๆ ออกมาเช่น

- หน้าที่ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน โดยรวมเอากิจกรรมนี้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในโรงเรียน
- หน้าที่ในการกระจายทรัพย์สิน/จิตสวัสดิการแก่คนยากไร้ เช่น การตั้งโรงงาน
- หน้าที่ในการเชื่อมประสานเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน ดังนั้นในวันจัดงานทอดกฐิน จึงมีดนตรีจากสมาคมผู้พิการมาร่วมงาน หรือมีหนังปราโมทย์จากสภาวัฒนธรรม ต.น้ำปลีกมาให้ความบันเทิง
- หน้าที่ที่กระชับความสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่ทางโครงการฯจัดให้ท่านผู้ว่าราชการ

จังหวัดมอญฉบับที่ "ครอบครัวอบอุ่นร่วมบุญจุลกฐิน" ให้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการฯ เป็นต้น

สิ่งที่สาม: การค้นคิดคาราวานกิจกรรม เนื่องจากเป็นบริบทชุมชนในเมือง การทำกิจกรรมจึงต้องมีกองคาราวานกิจกรรมที่ไม่ยืดเยื้อมากนัก ต้องกระชับ และรวดเร็ว ดังนี้

ภาพที่ 18: คาราวานกิจกรรมโครงการสืบสานตำนานบุญจุลกฐิน

• **ข้อสังเกต** จากโครงการจุลกฐิน มีดังนี้

(1) การทำกิจกรรมกับชุมชนในเมืองจะต้องศึกษาวิเคราะห์บริบทชุมชน/วิถีชีวิตของคนอย่างละเอียด โดยเฉพาะเรื่อง**แบบแผนการใช้เวลา** เพื่อนำมาออกแบบกิจกรรมให้มีรูปร่างหน้าตาและจังหวะที่สอดคล้องกับวิถีชุมชน เช่น การนัดหมายเวลาที่คณะทำงานตั้งไว้ที่ 9 โมง แต่ถึงเวลาที่ยังไม่มีคนมา ต้องเป็นหลัง 10 โมงเช้า เพราะเป็นเวลาตลาดเล็ก เป็นต้น

(2) สำหรับวิถีชีวิตคนเมืองที่มีเวลาจำกัดนั้น จะต้องทำกิจกรรมหลายๆอย่างในช่วงเวลาเดียวกัน กลยุทธ์การทำงานของโครงการจึงต้องมีลักษณะ "บูรณาการ" อย่างสูงสุด แบบว่า "ยิงปืนนัดเดียว ให้อัดนกงมาทั้งฝูง" คล้ายๆกับกลยุทธ์การจัด events คือไปงานเดียวได้มาทุกอย่างแบบที่วงการธุรกิจใช้กันอยู่

ดังนั้น ในการจัดกิจกรรมทุกกิจกรรมของทางโครงการฯจึงมีลักษณะ "ขายพ่วง"

ตลอด เช่น กิจกรรมที่ 1 ก็พ่วงกับกิจกรรมงดเหล้าเข้าพรรษา/ประเพณีของเก่าอีสาน เพื่อใช้เวลาให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด

(3) การทำงานในชุมชนเมืองซึ่งผู้คนมีลักษณะกระจายแบบเบี้ยหัวแตกนั้น การประสานงานถือว่าเป็นหัวใจที่สุดของการทำงานให้ได้ผลสำเร็จ การประสานงานนี้ต้องเริ่มตั้งแต่ "ตัวคณะทำงาน" เอง ต้องมีทักษะ/ความเชี่ยวชาญที่เป็นยอด เช่นต้องรู้จักวิธีได้ "สัญญาใจ" จากชาวบ้านและนอกจากนั้นก็ต้องมี "ทีมงานประสานเพื่อจะกระจายงานประสานออกไป" (decentralized) เพราะคนในเมืองนั้นมีเวลาว่างไม่ตรงกัน

จึงคงเป็นข้อสรุปที่ไม่เกินเลยไปนักหากจะกล่าวว่า ความสำเร็จของโครงการที่ทำให้จัดงานบุญจุลกฐินได้เกิดขึ้นเนื่องมาจากฝีมือการประสานงานระดับ "จอมยุทธ" ของคณะทำงาน

(4) การเรียนรู้จิตใจคนเมือง จากโครงการนี้ช่วยให้เกิดการเรียนรู้แก่โครงการสพส.ว่า อันที่จริงในเบื้องต้นแห่งจิตใจของคนที่ย้ายอยู่ในเมือง ประกอบอาชีพแบบแม่ค้าพ่อขาย เป็นชุมชนชาวตลาด แต่คนเหล่านี้ก็ยังพร้อมที่จะทำบุญทำกุศลด้วยจิตใจที่ดั่งใจเช่นเดียวกับคนชนบท แต่ทว่าสิ่งที่ขาดหายไปคือเงื่อนไขที่จะเปิดโอกาสให้ดวงจิตที่บุญสุนทานนั้นได้แสดงออก

การมีกิจกรรมเช่นโครงการจุลกฐินจึงเป็นเสมือน "การผ่าทางตัน" ให้แก่คนในเมืองที่ควรขบคิดกันต่อไป

กรณีที่ 3: โครงการสืบสานประเพณีตักบาตรเพ็งเดือนสาม จ.เพชรบุรี

โครงการนี้มีคุณณลินรัตน์ คำบุญ ซึ่งเป็นคณะทำงานของโครงการฯ มาเป็นผู้นำเสนอ ดั่งมีรายละเอียดที่น่าสนใจ ดังนี้

- **งานเพ็งเดือนสามคืออะไร** คำว่า "เพ็ง" คือคำว่า "เพ็ญ" หรือ "เบ็งของคนเหนือ" หมายถึง พระจันทร์ พิธีกรรมนี้เป็นประเพณีของชาวไทยวนที่มีการตักบาตรทำบุญและทำทานกันในวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือนสาม

- **สถานภาพของโครงการฯ** อันที่จริง ประเพณีนี้ได้มีการทำกันต่อเนื่องมาอยู่โดยตลอดไม่ขาดหาย แต่ทว่าตัวเจ้าของวัฒนธรรมเองเห็นว่า การดำเนินงานตามประเพณีนั้นยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ เช่น กิจกรรมบางอย่างจะขาดหายไป เช่น กิจกรรมสลากข้าวเปลือก ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เพื่อนบ้านจากชุมชนอื่นๆ จะเอาร่วมร่วทุกข้าวเปลือกมาร่วมด้วย แต่ระยะหลังๆ ก็หายไป

นอกจากนั้น การประกอบพิธีกรรมก็ยังมีแนวโน้มไปในทาง "ทำพอเป็นพิธี" เช่น ข้าวหลามและขนมจีนซึ่งเป็นอาหารประจำของพิธีกรรมนี้ จากแต่เดิมที่ชุมชนจะต้องรวมพลังกันทำเอง ระยะหลังๆ ก็ใช้วิธีการซื้อเอาเลย

ด้วยเหตุดังกล่าว ทางชุมชนบ้านมาบปลาเค้า จ.เพชรบุรีจึงได้เข้ามาร่วมมือกับ สพส.

เพื่อจัดทำพิธีกรรมดังกล่าวนี้ให้ "ครบเครื่องในทุกๆเรื่อง"

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคุณลักษณะด้าน "กาลเวลา" เป็นตัวกำหนดการทำโครงการ กล่าวคือ พิธีกรรมนี้จำเป็นต้องกระทำในวันเพ็ญเดือนสาม แต่การอนุมัติโครงการจากสพส.ได้ เริ่มต้นเมื่อเดือนมกราคม 2549 ดังนั้น เพียงแค่อนุมัติโครงการมาได้ 2 เดือน ก็ต้องเริ่มจัดพิธีกรรม (การขยับกาย) แล้ว ฉะนั้น สูตรการทำกิจกรรมต่างๆที่ทางสพส.จัดวางเอาไว้มันจึงต้องมีการปรับระดับ/ขั้นตอนให้เข้ากับสภาพความเป็นจริงของโครงการ

- **กระบวนการทำงาน** แม้ว่าจะมีช่วงเวลาเตรียมงานก่อนทำกิจกรรมขยับกายเพียง 2 เดือน แต่ทว่าคณะทำงานในโครงการก็ได้ดำเนินการตามลีสลาทำพื้นฐานของการทำงานแบบสพส. อย่างครบสูตร "สามเส้า" ของกระบวนการทำงาน คือการวิเคราะห์บริบทชุมชน การวิเคราะห์ คุณลักษณะสื่อพื้นที่บ้านที่ทำงานด้วย แล้วบวกผสมออกมาเป็นการค้นคิดกิจกรรม

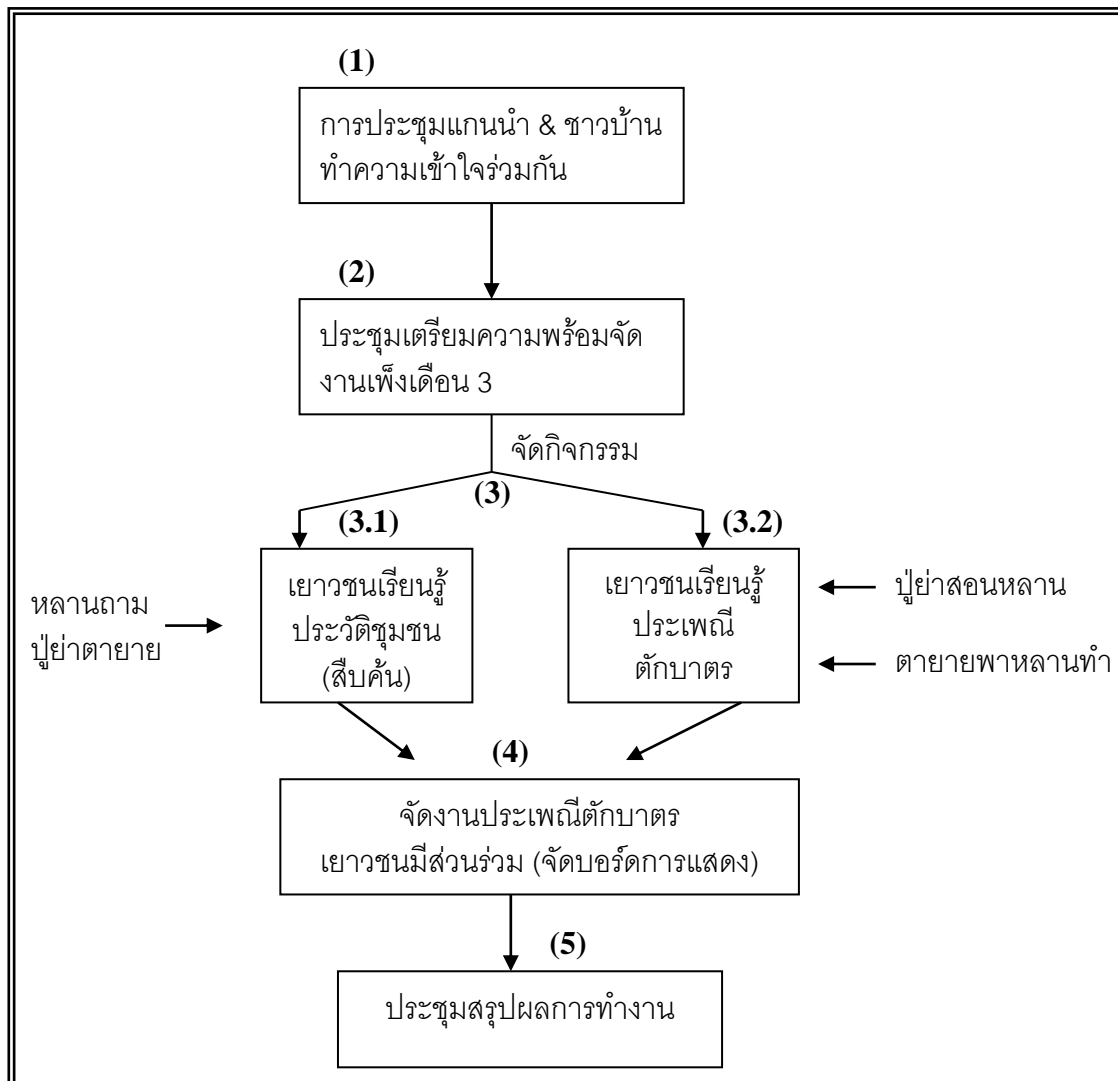
- **ผลการวิเคราะห์บริบทชุมชน** คุณณลินรัตน์เล่าให้ที่ประชุมฟังว่า ปัญหาของชุมชน นั้นเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรุ่นวัย เช่น เด็กกับผู้ใหญ่ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองนัก จึงมีระบบทุนนิยมเข้าไปครอบงำ เช่น การมีกองทุน เงินกู้แบบต่างๆ ทำให้ครอบครัวจิตสำนึกของชาวบ้านที่อยากจะได้เงินแบบง่ายๆ แต่เมื่อชักชวนมา ทำงานพัฒนาร่วมกัน เช่น กลุ่มทอผ้า กลับไม่ค่อยสนใจ

แต่ท่ามกลางปัญหาที่มีอยู่ ก็ยังคงหลงเหลือศักยภาพของชุมชน เช่น มีปราชญ์ ชาวบ้าน มีครูโรงเรียนที่ดี และมีจิตสำนึกแห่งชาติพันธุ์คือ ความเป็นชาวไทพวนอยู่สูง

- **ผลการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่องานเพ็งเดือนสาม** ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า งานเพ็งเดือนสามนั้นเป็นงานพิธีกรรมที่ประกอบด้วยกิจกรรมย่อยที่หลากหลายมาก ไม่ว่าจะเป็น การทำขนมจีน การทำข้าวหลามเพื่อนำไปต้กับบาตร การนำเอาอาหารมาเอื้อเพื่อเป็นทานแก่คน ยากจน การมีสลากข้าวเปลือกเพื่อถวายวัด แต่ปัจจุบันนี้ แข็งขาคณะคุณลักษณะบางอย่างได้ขาดหายไป

การทำโครงการของชาวมาบปลาเค้าวร่วมกับสพส.นี้จึงเป็นไปเพื่อจะรื้อฟื้นความ สมบูรณ์เพียบพร้อมของพิธีกรรมขึ้นมาใหม่

- **คาราวานของกิจกรรม** เนื่องจากโครงการนี้เพิ่งดำเนินงานไปได้เพียง 2-3 เดือน กิจกรรมที่ทำได้จึงมีอย่างจำกัด (แต่ก็มีคุณภาพสูง เนื่องจากชุมชนมีศักยภาพพร้อม) ดังนี้

ภาพที่ 19: คาราวานกิจกรรมงานเพียงเดือน 3

● ข้อสังเกต

(1) แม้ว่ากิจกรรมต่างๆจะจัดขึ้นภายในเวลาอันจำกัด แต่เนื่องจากสพส.เองได้มีฐานความรู้ในเรื่อง "ขยับปัญญาก่อน ค่อยขยับมาเขยื้อนกาย" รวมทั้งคณะทำงานเองก็ได้ตระเวนออกไปดูงานของสพส.จากเครือข่ายภาคีในที่อื่นๆ รวมทั้งการที่ชุมชนมีความพร้อม การหนุนช่วยจากเครือข่ายนักวิชาการวัฒนธรรมในภาคกลาง จึงทำให้กิจกรรมการจัดงานประเพณีเอาชนะข้อจำกัดเรื่องระยะเวลาเตรียมตัวที่มีกระชั้นอย่างมากได้อย่างสวยงาม

(2) ทีมงานสพส.เองได้เรียนรู้จากโครงการนี้ว่า แต่เดิมนั้น โครงการนี้มีเป้าหมายแบบระบบ Two in one คือ "ทั้งทำบุญ (แก้วัด) และทำทาน (แก้คนยากจน) แต่ในขั้นต่อมา ส่วนเดียวของตัวพิธีกรรมได้ค่อยหดตัว ส่วนที่เลือนหายไปคือ "เป้าหมายของการทำทานกับคนยากจน" คงเหลือเพียง "การทำบุญกับวัด" การรื้อฟื้นในครั้งนี้จึงเป็นการเดินทางหวนกลับไปสู่เป้าหมายเดิม

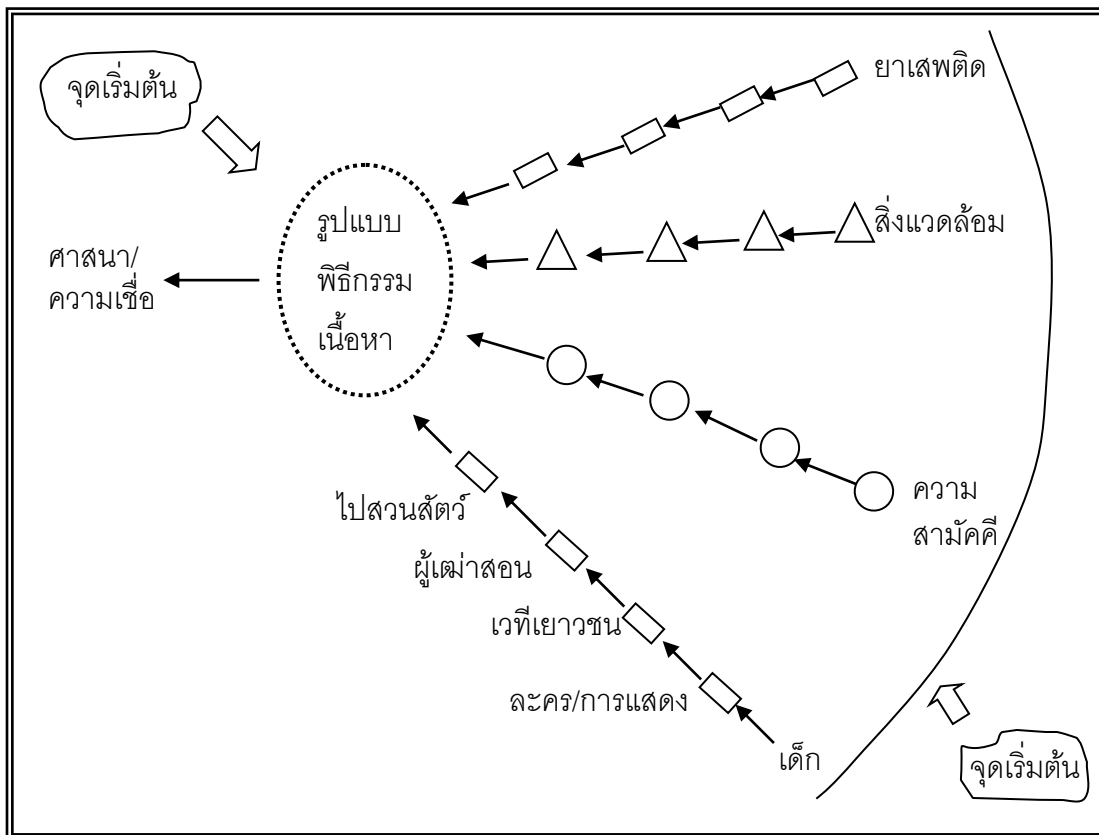
และเมื่อเดินทางย้อนกลับไปสู่ "การอุดหนุนเชื้อเพื่อแก่คนยากจน" ผ่านพิธีกรรม แล้ว หากเราใช้ไฟฉายยี่ห้อ "พิธีกรรมกับชีวิตจริง" มาส่องดู เราก็จะตั้งคำถามต่อไปได้ว่า "เมื่อช่วยเหลือกันในพิธีกรรม" แล้ว "คุณค่าของการช่วยเหลือกัน" นั้น จะไหลลงจากบ้านชั้นบนลงมาบ้านชั้นล่างคือชีวิตประจำวันที่เป็นจริงหรือไม่/อย่างไร

(3) เนื่องจากโครงการนี้ยังอยู่ในระยะที่เพิ่มเริ่มตั้งตัว และจุดเริ่มต้นก็คือการประกอบพิธีกรรมให้สมบูรณ์แบบเดิม คำถามที่เป็นข้อท้าทายของโครงการนี้เมื่อเรียนรู้จากโครงการเขยาก็คือ ากตัวต้น คือ "พิธีกรรม" นั้น โครงการนี้จะสามารถแตกกิ่งก้านสาขาออกไปสู่กิจกรรมอื่นๆที่ทั้งใกล้และไกลจากตัวต้นได้มากน้อยเพียงใด

8. บทสรุป

ในช่วงสุดท้ายของการประชุม อ.กำจร หลุยยะพงศ์ ได้มาทำการสรุป "ฉายไฟส่อง" ไปยังประเด็นสำคัญๆที่ตกผลึกมาจากการประชุม 2 วันดังนี้

(1) พิธีกรรมทำอะไรได้มากกว่าที่คิด แต่ต้องไม่ทำแต่โครงการเท่านั้น

ภาพที่ 20: สายป่านของพิธีกรรม

จากภาพข้างบนนี้ได้แสดงอะไรให้เราได้เรียนรู้หลายอย่างเช่น

- ผลจากการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมอย่างถ่วงทั่วและรอบด้าน ทำให้เรา
ได้เข้าใจว่า จากที่เราเคยคิดว่า "พิธีกรรมนั้นเป็นเรื่องของโลกุตระ/โลกศักดิ์สิทธิ์/โลกทางธรรม"
เท่านั้น แต่แท้จริงแล้ว โลกทางธรรมนี้ยังมีสะพานเชื่อมต่อมาถึงโลกียะ/โลกสามัญอีกมากมาย

- ดังนั้น แม้ว่าในทางรูปแบบพิธีกรรมจะดูเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องอยู่กับเรื่องศาสนา แต่ว่า
ในแง่เนื้อหา/หน้าที่/บทบาทแล้ว พิธีกรรมมีบทบาทหน้าที่อย่างมากที่เกี่ยวข้องกับปัญหาต่างๆ
ของชุมชนที่ภาคที่ 26 โครงการได้คำตอบแล้วจากการพิสูจน์ลงมือทำงานกับสื่อพิธีกรรม เช่น สื่อ
พิธีกรรมสามารถแก้ไขปัญหายาเสพติด สิ่งแวดล้อม สร้างความสามัคคี ปลูกฝังนิสัยเด็กๆ สอน
เด็กๆให้รู้จักทำงานกลุ่มร่วมกัน (เช่น กิจกรรมในสวนสัตว์ของโครงการเทศน์มหาชาติ)

- นี่จึงนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า ในขณะที่ตัว "แม่แป้ง/ต้นแบบ" นั้น อาจจะเป็นตัวพิธีกรรม
แต่ต้นแบบนี้ก็สามารถจะแตกกิ่งก้านสาขาออกไปเป็นกิจกรรมย่อยๆต่างๆราวกับสายพานของตัว
ใหม่ ดังเช่นกรณีศึกษาของโครงการเหยาได้แสดงให้เห็น สายพานกิจกรรมนี้จะยืดยาวได้เพียงใดก็
ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาของผู้ทำโครงการ

- ที่กล่าวมานั้นก็คือข้อสรุปที่ว่า "พิธีกรรมทำอะไรได้มากกว่าที่เราคิด แต่ทว่า เราต้อง
ไม่ทำเพียงแค่วิธีกรรมเท่านั้น"

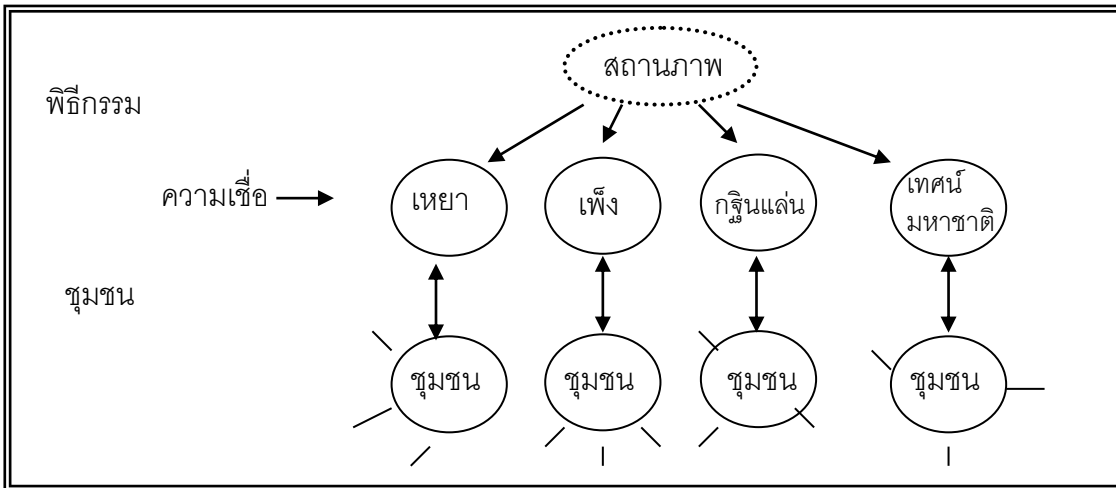
- สำหรับ "จุดเริ่มต้น" (entry point) หรือลูกบิดประตุนั้นอาจจะเริ่มมาจาก 2 ด้าน โดย
จะเปิดมาจากด้านใดก็ได้แล้วแต่สภาพความเป็นจริงของชุมชน ในกรณีนี้ "ตัวพิธีกรรม" มีความ
พร้อม เช่น งานเพิ่งเดือน 3 ก็เปิดมาจากตัวพิธีกรรม แล้วแตกกิ่งก้านสาขาออกไปเป็นกิจกรรมย่อย
อื่นๆ แต่ถ้าพิธีกรรมยังไม่พร้อม เช่น กิจกรรมเทศน์มหาชาติ ก็อาจจะเริ่มต้นมาจากกิจกรรมย่อยๆ
ก่อน เช่น การพาเด็กไปเที่ยวสวนสัตว์ กินหมูกะทะร่วมกัน เต้นแอโรบิกของแม่บ้าน ฯลฯ ก็ได้

ในขณะที่จุดเริ่มต้นนั้นจะมาจากมุมใดก็ได้ นั่น แต่สิ่งที่สำคัญก็คือจะต้องมีสะพาน
เชื่อมระหว่างกิจกรรมย่อยต่างๆให้ระโยงระยางถึงกัน เปรียบเสมือนเวลาที่เราจะข้ามฟากจากฝั่ง
หนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่งของลำธาร กิจกรรมย่อยทั้งหลายนั้นก็เหมือนก้อนหินที่วางเรียงกันอยู่ แต่
ทว่าต้องมี "การกระโดด" จากหินก้อนหนึ่งไปยังหินอีกก้อนหนึ่งเท่านั้น จึงจะข้ามฝั่งได้

"การกระโดด" นี้ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นหรือเห็นได้ยากในการออกแบบกิจกรรมของ
โครงการ แต่กลับเป็นปัจจัยที่เป็นชี้ตายอย่างที่สุด

(2) การทำงานกับสื่อพิธีกรรมเพื่อการสร้างเสริมสุขภาวะนั้น จะต้องขึ้นบันได 3 ขั้น
ดังนี้

(2.1) บันไดขั้นแรก: จุดประกาย "ขยับปัญญา" ในการพลิกกลับ "สื่อพิธีกรรม" ให้มา
ช่วยเป็นเครื่องมือ/กลไกสร้างเสริมสุขภาวะนั้น บทเรียนจากทั้ง 4 โครงการกรณีศึกษาจะแสดงให้เห็น
เห็นทั้งจุดร่วมและจุดต่างกันดังนี้

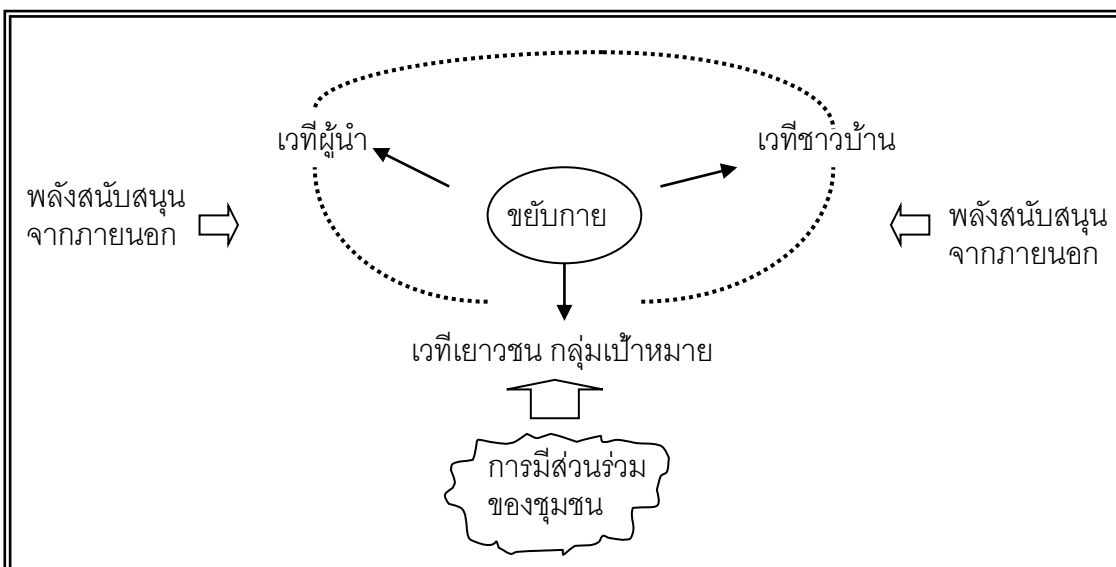
ภาพที่ 21: จุดร่วมจุดต่างของ 4 โครงการกรณีศึกษา

สำหรับจุดต่างของโครงการที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 4 นั้น จะมีหลายประการ เช่น

- ความเชื่อ ในขณะที่พิธีเหยาเป็นเรื่องของผี แต่อีก 3 โครงการเป็นความเชื่อในพุทธศาสนา
- ลักษณะชุมชน ก็มีความแตกต่างกัน ทั้งลักษณะความเป็นเมือง/ชนบท ระดับความเป็นปึกแผ่นของชุมชน
- สถานภาพของสื่อพิธีกรรมในแต่ละแห่งก็มีความแตกต่างกัน มีทั้งที่สูญหายไปแล้ว (เช่น กฐินแล่น) ที่มีอยู่แต่ผิดเพี้ยน (เช่น เทศน์มหาชาติ) ที่มีอยู่แต่ไม่สมบูรณ์ (เช่น เหยา และเพ็งเดือนสาม)

แต่ท่ามกลางความแตกต่างเหล่านี้ จุดร่วมของทั้ง 4 โครงการก็คือ "กระบวนการทำงาน" ที่ต้องเริ่มต้นด้วยท่าแรกคือ "การขยับปัญญา" เสียก่อนเสมอ

(2.2) บันไดขั้นที่ 2: ขั้นขยับกาย (กระบวนการ/การทำกิจกรรม)

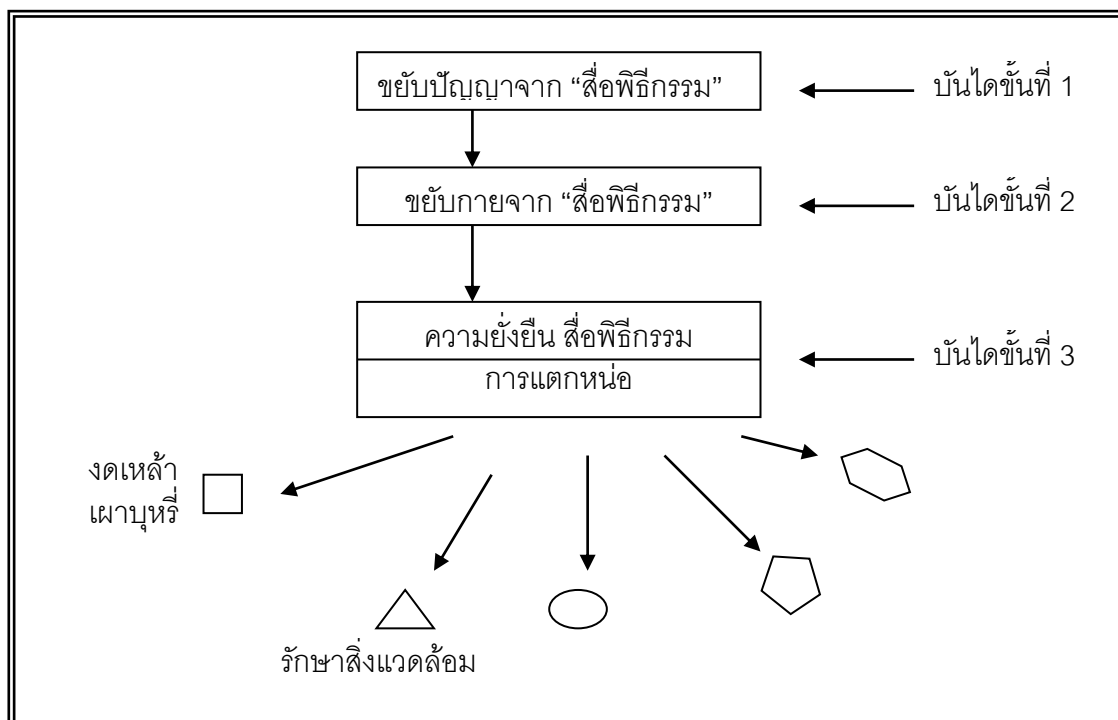

ภาพที่ 22: ขั้นขยับกาย

หลังจากการขยับปัญญาแล้ว ก็มาถึงขั้นเขยื้อนกายคือการลงมือทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งรูปโฉมโฉมพรรณของกิจกรรมในแต่ละโครงการจะออกมาเป็นแบบไหน ก็ขึ้นอยู่กับสภาพความเป็นจริงของแต่ละชุมชน เช่น บางชุมชนอาจจะเริ่มด้วยเวทีเสวนาผู้นำ บางแห่งเริ่มด้วยเวทีชาวบ้าน แต่บางโครงการก็เริ่มด้วยเวทีเด็ก เป็นต้น

และแม้ว่า การทำกิจกรรมเหล่านี้จะต้องอาศัยความร่วมมือและการสนับสนุนจากภายนอก เช่น สพส. หรือเครือข่ายอื่นๆ แต่ทว่าปัจจัยชี้ขาดความสำเร็จนั้นก็อยู่ที่ **การมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของชุมชน** ทั้งนี้เพราะสื่อพื้นบ้านนั้นเป็นสมบัติของชุมชน หากเจ้าของสมบัติยังไม่เอาจริงเอาจัง แล้วคนอื่นที่โน่นเขาจะมาเล่นด้วย

(2.3) **บันไดขั้นที่ 3** หลังจากบันไดขั้นที่ 2 คือการลงมือทำกิจกรรมแล้ว และเกิดผลลัพธ์แล้ว คำถามในบันไดขั้นที่ 3 ก็คือ จะรักษาผลลัพธ์ดังกล่าวไว้ให้ยั่งยืนได้อย่างไร

ภาพที่ 23: บันได 3 ขั้นของการทำงานสื่อพิธีกรรม

คำตอบในบันไดขั้นที่ 3 เรื่องความยั่งยืนนั้น น่าจะมีอยู่ 2 คำตอบทั้งขาขึ้นและขาลง ในคำตอบขาขึ้นก็คือ การทำกิจกรรมทุกครั้งนั้น ต้องรักษาจังหวะ "ขยับปัญญาก่อน ค่อยเขยื้อนกาย" เอาไว้อย่างสม่ำเสมอ

ส่วนคำตอบขาลงก็คือ จากกิจกรรมพิธีกรรมต้นแบบ จะต้องมีการแตกหน่อออกนอกอาณาเขตของกิจกรรมอยู่ตลอดเวลา ดังอุปมาอุปไมยเมื่อเรามองเห็นต้นไม้ที่มีความยั่งยืน ต้นไม้นั้นก็ต้องผลิติดอกออกใบเมื่อถึงฤดูกาล

เอกสารอ้างอิง

1. เอกสารประกอบเวทีโครงการมหกรรมพิธีกรรมสารสุข, วันที่ 29-30 มีนาคม 2549 ณ วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่, โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) 4 โครงการ คือ
 - 1.1 เกศินี คำทวี
“โครงการจุลกฐิน ครบขั้นตอนการำทำงานกับพิธีกรรมแนวพุทธ”
 - 1.2 พระณรงค์ฤทธิ์ ขตติโย/กนก กาคำ / กาญจนา แก้วเทพ
“สื่อพื้นบ้านเพื่อสมานรอยร้าวชุมชน: กรณีศึกษาโครงการเทศน์มหาชาติเพื่อสร้างสุขภาวะชุมชน”
 - 1.3 มานะชาติ คล่องดี
“สื่อพื้นบ้านกับการประสานพิธีกรรมและการแพทย์แผนใหม่ “
 - 1.4. วรณภา บุญเยี่ยมใจ และคณะ
“โครงการเพ็งเดือน 3: จากการจัดพิธีกรรมสู่การติดตั้งความเข้าใจให้ชุมชน “
2. ประรณนา จันทร์พันธ์ (2549)
ถอดบทเรียนการทำงานกับสื่อพิธีกรรม, โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.)
3. เอกสารสรุปการประชุม "เวทีพัฒนาแกนนำเยาวชนโครงการรุ่นที่ 4-5 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, วันที่ 11-12 มีนาคม 2549 ณ อำเภอโขงเจียม จ.อุบลราชธานี, โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.)